

ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБІНСЬКОГО

кафедра вокально-хорової підготовки, теорії та методики музичної освіти

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

на тему:

**«ФОРМУВАННЯ ХУДОЖНЬО-ОБРАЗНОГО МИСЛЕННЯ НА УРОКАХ
МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА ЗАСОБАМИ МУЗИЧНОГО ФОЛЬКЛОРУ»**

студентки 2 МСз курсу
Гупал Л.

Науковий керівник:
канд. пед. наук, ст. викл.
Белінська Т.В.

Розширена шкала _____

Кількість балів _____ Оцінка ECTS _____

Голова комісії _____
(підпис) (ініціали,
прізвище)

Члени комісії _____
(підпис) (ініціали, прізвище)

(підпис) (ініціали, прізвище)

(підпис) (ініціали, прізвище)

Вінниця 2018 рік

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ХУДОЖНЬО-ОБРАЗНОГО МИСЛЕННЯ НА УРОКАХ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА ЗАСОБАМИ МУЗИЧНОГО ФОЛЬКЛОРУ.....	9
1.1. Сутність поняття «художньо-образне мислення».....	9
1.2. Художньо-образні особливості фольклору: світоглядний та педагогічний аспекти.....	16
1.3. Специфіка формування художньо-образного мислення школярів початкової школи засобами музичного фольклору.....	34
Висновки до першого розділу.....	48
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ХУДОЖНЬО-ОБРАЗНОГО МИСЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА ЗАСОБАМИ МУЗИЧНОГО ФОЛЬКЛОРУ.....	51
2.1. Методика дослідно-експериментальної роботи.....	51
2.2. Стан сформованості художньо-образного мислення молодших школярів.....	58
2.3. Апробація експериментальної методики формування художньо-образного мислення молодших школярів на уроках музичного мистецтва.....	65
Висновки до другого розділу.....	77
ВИСНОВКИ.....	79
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	82
ДОДАТКИ.....	89

ВСТУП

У контексті розбудови незалежної України особливого значення набуває потреба обґрунтованих змін в теорії та практиці гуманістичної освіти молоді. Теоретичною та методологічною основою цього є Закон України «Про освіту», Державна національна програма “ Освіта ” (Україна ХХІ століття), Національна доктрина розвитку освіти України.

Спілкування з мистецтвом, створення художніх образів вимагає від людини максимальної активізації художньо-образного мислення. В свою чергу, для того, щоб “осягати” художні образи мистецтва, людина повинна також мати сформоване художньо-образне мислення. Саме воно має велике значення для повноцінного, цілісного сприйняття світу, формування переконань, поглядів та системи цінностей особистості. Тому проблема формування художньо-образного мислення дітей є важливою і потребує глибокого та ґрунтовного вивчення.

В останні роки у музичній педагогіці активно розробляються питання, пов’язані з розвитком інтересу до народної музики, художньо-образного мислення, виховання любові до народної творчості (Л. Калуська, О. Ростовський, О. Рудницька, С. Садовенко та ін.). Особливого значення набуває розвиток зацікавленості до музичного мистецтва, пізнання суті музичного фольклору, потреби залучати учнів до джерел національної культури. Висвітленню теоретичних питань інтересу до народної музичної культури присвячені праці Г. Гевенюк, Ф. Гумінової, В. Коваль, В. Лозової та ін.

Утворення образів і оперування ними є однією з основних фундаментальних особливостей інтелекту людини. Без цього людина неспроможна планувати свої дії, передбачати їх результати та, при необхідності, вносити в них зміни.

Як відомо, здатність людини мислити образами найбільш повно й органічно втілилася у фольклорному мистецтві. Сьогодні з’являється багато етнографічних та музикознавчих досліджень фольклору: вивчається його виховний потенціал, риси музичної стилістики та жанрове різноманіття

(М. Стельмахович, Г. Лозко, Є. Сявавко та ін.). Деякими науковцями фольклор розглядається як синкретичне, цілісне художньо-інформаційне й естетико-філософське явище, яке у своїй органічній цілісності має особливі інформаційні та емоційно-естетичні параметри, що впливають на людину (М. Чумарна, А. Іваницький та ін.).

Представники сучасної української національної музичної освіти, науки, музикознавства (З. Василенко, В. Верховинець, А. Зінченко, Г. Падалка, Е. Печерська, О.Ростовський, та ін.) дійшли аналогічних висновків. На основі досвіду кращих педагогів-дослідників ними розроблені концепції музичного, зокрема початкового, виховання і навчання, які ґрунтуються на використанні народної музики.

Західні науковці, розробляючи нові технології та прогресивні методики музичного виховання, також визначають народну музику як одну з основних художньо-педагогічних засобів початкового етапу музичного виховання (З.Кодай (Угорщина), К.Орф (Австрія) та ін.).

На основі вивчених теоретичних та психолого-педагогічних положень проблем образного мислення, відображених у працях В.Базарного, В.Біблера, Г.Зязюна, В.Малахова та ін. визначено, що на різних етапах онтогенезу види мислення співіснують, взаємовпливаючи та взаємозбагачуючись. Процес мислення тісно пов'язаний з емоціями. Тому в музичному вихованні молодших школярів важливу роль відіграє художньо-образне мислення.

Художньо-образне мислення учнів початкової школи є пізнавальною діяльністю, що має на меті осягнення художніх образів у їх повноті і цілісності та знаходження аналогій між образами мистецтва і життєвими враженнями дитини. Художньо-образне мислення виявляється у вмінні зіставляти, бачити і відчувати єдність цілісних явищ; в осягненні дітьми художніх образів як ціннісного відображення дійсності.

У контексті дослідження набуває актуальності проблема фольклору, що увібрав естетичний, моральний, правовий, світоглядний досвід сотень поколінь,

і цей досвід об'єднується художніми естетичними образами. Саме тому особливого значення набувають художньо-образні особливості фольклору.

На основі досвіду кращих педагогів-дослідників розроблені концепції, програми музичного виховання і навчання, які ґрунтуються на основі вивчення народної музики (А. Зінченко, Г. Падалка, О. Ростовський, А. Усова, Л. Хлебнікова, М. Яскулко).

Здатність людини мислити в образах створила таке унікальне явище, яке ми називаємо мистецтвом. Створення художніх образів вимагає від митця максимальної активізації художньо-образного мислення. В свою чергу, для того, щоб “зчитувати”, “осягати” художні образи мистецтва, людина повинна також мати сформоване художньо-образне мислення. Саме воно має непересічне значення для повноцінного, цілісного сприйняття світу, формування переконань, поглядів та системи цінностей особистості. Тому проблема формування художньо-образного мислення дітей є важливою і потребує глибокого та ґрунтовного вивчення. Нові вимоги до уроків музики, які мають особливі можливості для формування системи естетичних та загальножиттєвих цінностей особистості, передбачають розвиток не тільки спеціальних музичних, але і генералізованих здібностей дітей, а також таких психічних процесів, як відчуття, сприймання, пам'ять, мислення, уява, тощо.

Основні теоретичні питання, пов'язані з мисленням людини, опрацьовані в науковій літературі багатьма вченими, дослідженню цієї проблеми приділялася належна увага у філософії (Ю.Афанасьєв, В.Волков, І.Герасимова, Р.Левчук, В.Мазепа, В.Малахов, С.Рапопорт, В.Шишка), психології (А.Брушлинський, Л.Виготський, О.Леонт'єв, О.Костюк) культурології (В.Біблер, О.Шевнюк, О.Щолокова), музикознавстві (А.Лащенко, В.Медушевський), педагогіці (І.Зязюн, Є.Назайкінський, О.Рудницька, Г.Падалка).

Загальновідомо, що конкретно-чуттєве образне мислення дитини є основою для формування всіх інших видів мислення. Розвивати розумові

здібності особистості неможливо без формування її образного мислення. свої дії, передбачати їх результати та, при необхідності, вносити в них зміни.

Здатність людини мислити образами найбільш повно й органічно втілилася у фольклорному мистецтві. Саме тому впровадження музичного фольклору в навчально-виховний процес загальноосвітнього навчального закладу є одним із пріоритетних напрямів.

Педагогічна значущість проблеми формування художньо-образного мислення, зумовили вибір теми дипломного дослідження: **“Формування художньо-образного мислення учнів засобами музичного фольклору”**.

Об'єкт дослідження – процес музично-естетичного виховання молодших учнів.

Предмет дослідження – шляхи та методи формування художньо-образного мислення учнів початкової школи на уроках музичного мистецтва.

Мета дослідження – розробити, теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити методику формування художньо-образного мислення молодших школярів засобами музичного фольклору.

Відповідно до мети та гіпотези було визначено такі **завдання**:

- обґрунтувати сутність поняття “художньо-образне мислення” у педагогічному контексті;
- розкрити художньо-образні особливості фольклору;
- дослідити специфіку формування художньо-образного мислення молодших школярів засобами музичного фольклору;
- розробити критерії та показники сформованості художньо-образного мислення молодших школярів засобами музичного фольклору;
- теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити методику формування художньо-образного мислення молодших школярів на уроках музичного мистецтва.

Гіпотеза дослідження: результативність процесу формування художньо-образного мислення учнів початкової школи на уроках музичного мистецтва засобами музичного фольклору підвищиться, якщо забезпечити:

- сприймання музичного фольклору як засобу активізації художньо-образного мислення;
- впровадження інтегрованого підходу до усвідомлення учнями образів мистецтва і образів дійсності;
- застосування інноваційної форми уроку-образу з цілісною художньою драматургією з метою активізації творчих проявів дітей.

Відповідно до визначених завдань нами було застосовано такі **методи дослідження:**

- теоретичні (вивчення та аналіз психолог-педагогічної літератури з проблеми дослідження; порівняння, аналіз, синтез, узагальнення);
- емпіричні (бесіда, опитування, спостереження за навчально-виховним процесом роботи, аналіз продуктів образотворчої та словотворчої діяльності);
- методи математичної обробки експериментальних даних.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота проводилася у загальноосвітньому закладі №16 міста Вінниці. У експерименті брали участь учні 1-А, 1-Б класів.

Практична значущість дослідження полягає у розробці методичних рекомендацій щодо забезпечення ефективності процесу формування художньо-образного мислення у музично-виховній роботі зі школярами. Матеріали дипломної можуть бути використані на уроках музичного мистецтва, позакласній, позашкільній роботі вчителів та методистів.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення і висновки дипломної роботи представлені були у ході виступу на науково-практичній конференції викладачів і студентів кафедри вокально-хорової підготовки, теорії та методики музичної освіти «Актуальні питання мистецької освіти та виховання» (6-7 квітня 2017 р.); Міжнародній науково-практичній

конференції «Наукова дискусія: питання педагогіки та психології» (1-2 грудня 2017 року).

Матеріали конференцій надруковано:

1. Формування художньо-образного мислення учнів засобами музичного фольклору : збірник матеріалів науково-практич. конф. викладачів і студентів кафедри вокально-хорової підготовки, теорії та методики музичної освіти [Актуальні питання мистецької освіти та виховання], (Вінниця, 6-7 квіт. 2017 р.) / за ред. Т. В. Белінської; Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, факультет дошкільної, початкової освіти та мистецтв. – Бердичів: ТОВ «Транзит – С», 2017. – С. 92-94.
2. Деякі аспекти розвитку художньо-образного мислення молодших школярів : матеріали міжнарод. науково-практич. конференції [Наукова дискусія: питання педагогіки та психології], (м.Київ, Україна, 1-2 грудня 2017 р.) / Київська організація педагогіки та психології. – К.: ГО «Київська організація педагогіки та психології», 2017. – Ч.1. – С.47-50.

Структура та обсяг дипломної роботи. Дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дипломної роботи становить 117 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ХУДОЖНЬО-ОБРАЗНОГО МИСЛЕННЯ НА УРОКАХ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА ЗАСОБАМИ МУЗИЧНОГО ФОЛЬКЛОРУ

1.1. Сутність поняття “художньо-образне мислення”

Значення художньо-образного мислення для становлення пізнавальної функції психіки людини і, в подальшому – для формування загальної культури мислення особистості залежить від того, як саме розуміти сутність образного мислення і його роль у процесі пізнання світу. Термін “художньо-образне мислення” складається з трьох понять: *мислення* – як глобальне, загальне поняття; *образне* - як різновид мислення взагалі; *художньо-образне* - як різновид образного мислення (художньо-образне, в свою чергу, має безліч своїх різновидів, пов’язаних з тим чи іншим видом мистецтва, чи їх синтезу). Зупинимося на кожному з них.

Ціла когорта учених вивчали проблему мислення: філософи Г.Гегель, І.Кант, Д.Локк, А.Лук, С.Раппопорт, В.Скатурич та ін.); культурологи (Б.Асаф’єв, Є.Басин, М.Бахтин та ін.); педагоги (Я.Каменський, Г.Сковорода, К.Ушинський, В.Сухомлинський та ін.).

Мислення - це процес опосередкованого й узагальненого відображення людиною предметів та явищ об’єктивної дійсності в їх істотних зв’язках і відношеннях [34]. За допомогою мислення людина одержує вичерпні дані про об’єкти дійсності та їх внутрішню сутність, хоча в цей момент ці предмети чи явища нею не сприймаються. Аналізуючи особливості мислення, вчені підкреслюють його опосередкований та узагальнюючий характер. Мислення людини нерозривно пов’язане з мовою, яка є знаряддям формування і способом існування думки.

Різні дослідження, де описуються характерні особливості окремих видів мислення (А.Веккер, В.Давидов, А.Зак, Я.Пономарьов, Ж.Піаже), свідчать, що серед фахівців немає єдності думок щодо систематизації самих видів мислення.

Розвивати розумові здібності неможливо без формування образного мислення. Саме в образі відбувається своєрідний “сплав інтелекту й афекту” (Л.Виготський). Утворення образів і оперування ними є однією з основних фундаментальних особливостей інтелекту людини. Образне мислення в онтогенезі людини не замінюється іншими видами мислення, не витісняється ними. Більше того, інтенсивно розвиваючись, воно забезпечує повноцінну реалізацію, графічної, предметно-художньої діяльності, включаючись в неї як необхідна ланка [35]. Образне мислення має такі особливості і переваги, які не можуть підмінятися іншими видами мислення. Таке трактування сутності образного мислення, на наш погляд, є більш ґрунтовним, глибшим.

Відомі слова В.Белінського: вчений доказує, а художник показує; філософ говорить силогізмами, а художник - образами. Образ - це цілісна картина дійсності, результат її інтелектуального відображення, який не може бути розчленований [5, с. 8].

Основним змістом образного мислення є оперування вже наявними образами. Доцільно підкреслити, що запас створених образів є важливою умовою успішного оперування ними. Не можна оперувати тим, чого не маєш. Тому, чим багатший запас накопичених образів, чим повніший їх зміст, тим більше можливостей для різних видозмін, варіантів, перетворень. Слід зазначити, що **за способом оперування запасом накопичених образів** вчені виділяють такі різновиди образного мислення: предметно-наочне, синтетично-образне, символічно-образне, асоціативно-образне. Наведений поділ є умовним, оскільки образне мислення (як і мислення взагалі) - це багатоплановий і одночасний процес, який передбачає можливість взаємодії всіх різновидів мислення. В педагогічному процесі, формуючи образне мислення, можна мати на увазі даний поділ для дотримання принципу послідовності та доступності.

Образне мислення кожної особистості має свої особливості, які виявляються в самостійності мислення, критичності, гнучкості, широті, глибині, швидкості. Вчені також розрізняють репродуктивне (відтворювальне) образне мислення і продуктивне (творче) [39].

Сьогодні ми маємо досить глибокі і серйозні дослідження (І.Матюгіна, В.Паламарчука, І.Рибнікової, В.Романця, Т.Флоренської, І.Якиманської та ін.) результати яких свідчать, що тільки формуючи образне мислення дитини, забезпечуючи накопичення різноманітної образної інформації, сприяючи розвитку уявлень, можна здійснювати виховання творчої і психічно здорової дитини [47].

Той факт, що людині від природи ще властиво мислити образами і що саме це мислення породило таке унікальне явище, як мистецтво, яке через простір і час несе об'ємну образну інформацію про культуру тієї чи іншої історичної епохи, і тим самим збагачує нас досвідом минулих поколінь – і по сьогоднішній день недооцінюється в системі нашої загальної освіти. О.Рудницька звертала увагу на те, що мистецтво дає унікальну можливість "...особистісно пережити чужий досвід, зберігаючи власну автономність, "перебування" в образі інших зумовлює таку універсальну само визначеність, якої людина не досягла б, користуючись лише засобами наукового пізнання" [55, с. 12]. Тому, пише автор, художній світогляд є не менш важливим, ніж інші його види, зокрема філософський та науковий. І об'єктивні знання і образні уявлення культивують світосприйняття людини [55].

Почуттєве ставлення людини до навколишнього світу, з її переживаннями, значно тісніше пов'язане з образом (який завжди наповнений особистісним смислом), ніж з поняттям. Не можна створити і втримувати образ, а тим більше ним оперувати, якщо до нього ти байдужий. Якщо образ не наповнений особистісним смислом і значимістю, він зникає, розмивається, перестає існувати. Образ – це завжди особистісне перетворення, де фіксується не просто суспільний, а суб'єктивно перетворений (індивідуальний, особистісний) досвід кожної людини.

Вивчення зазначених аспектів даної проблеми дало можливість уточнити, що *художньо-образне мислення* – це різновид асоціативно – образного, пов'язаний з тим чи іншим видом мистецтва, це процес

оперування думками і почуттями на основі сприймання художнього образу і особистим життєвим досвідом. *Художньо-образне мислення молодших школярів* ґрунтується на здатності осягати художній образ у всій його цілісності і повноті та знаходити певні аналогії з життям. У даний віковий період розвитку дитини дуже важливо накопичити запас певних життєво-ціннісних художніх образів і поступово формувати здатність оперування, співставлення їх між собою (в рамках одного виду мистецтва), а також здатність проводити паралелі між художніми образами та образами життя.

В основу теоретичної моделі структури художньо-образного мислення молодших школярів покладено гуманно-особистий, комплексний, творчо-діяльний підходи, що поєднані культурологічною концепцією розвитку особистості та її трансформації у музичному вихованні школярів. Це дало можливість визначити структуру художньо-образного мислення молодших школярів як сукупність наступних компонентів:

- мотиваційно-ціннісний (як вияв усвідомленої установки на сприймання художніх творів);
- емоційно-емпатичний (який свідчить про чуйність сприймання, динаміку і активність процесів мислення, проявляється в міміці, жестах, в емоційних реакціях, у співпереживанні);
- раціонально-когнітивний (в основі – оперування знаннями щодо мистецьких явищ і закономірностей, осмисленість осягнення художньо-образного матеріалу, яка залежить від концентрації уваги, від наявності операційних навичок мислення, від певного усвідомленого життєвого досвіду і проявляється у висловлюваннях, у проявах оціночного ставлення, у роздумах);
- творчо-діяльний (в якому особливу роль відіграють уявлення та уява і проявляється в розпізнаванні метафор, порівнянь, алегорій, у здатності оперувати накопиченими уявленнями, в потребі творчої діяльності, в її активності, зацікавленості).

Художньо-образне мислення, з одного боку, пов'язане з особливостями сприймання засобів виразності того чи іншого виду мистецтва. З другого, художньо-образне мислення – це те спільне, що дає змогу осягати образність будь-яких видів мистецтв та їх синтезу. Адже мова йде про здатність мислити в різних (візуальних, звукових, словесних і т.д.), причому саме сукупність, органічна єдність цих асоціативних образів здійснює найважливішу виховну функцію - зв'язок з естетичними та етичними цінностями.

Зазначимо, що саме синтез мистецтв здатний викликати у людини найсильніші естетичні переживання. Це зумовлюється тим, що синтез мистецтв, діючи на всі органи сенсорики, забезпечує багатоплановість і цілісність сприймання образів. Крім цього, якщо у людини слабо розвинений якийсь орган сприймання (наприклад, слуху), його компенсує інший. Можна висловити припущення, що закономірність компенсації розвитку музичних здібностей, висловлена Б.Тепловим, має певне відношення до цілісного сприйняття художніх образів, якщо засобами виразу цих образів є *синтез* мистецтв. Об'єднаними зусиллями всіх видів мистецтва легше відродити і далі розвинути в людині здатність до асоціативно-образного мислення, яке лежить в основі цілісного сприймання не тільки художніх образів всіх без винятку видів мистецтва, але й асоціативних образів життя. Всі види мистецтва “народилися” тому, що людині властиво мислити не тільки поняттями але й асоціативними образами, невичерпним джерелом яких є навколишній світ.

Художньо-образне мислення – це та пов'язуюча ланка, яка об'єднує всі види мистецтва. Адже мова йде про здатність мислити в різних асоціативних художніх образах (візуальних, звукових і т.д.), причому саме сукупність, органічна єдність цих асоціативних образів здійснює найважливішу виховну функцію - зв'язок з естетичними та етичними цінностями життя.

Отже, аналіз наукових праць дає можливість підсумувати теоретичні положення, які складають загальну методологічну основу формування художньо-образного мислення молодших школярів.

Мислення, як вже зазначалося, – це процес опосередкованого й узагальненого відображення людиною предметів та явищ об'єктивної дійсності в їх істотних зв'язках і відношеннях. Серед вчених-психологів немає єдності поглядів щодо систематизації самих видів мислення і щодо визначення сутності і структури образного мислення. Найбільш переконливою, на наш погляд, є точка зору, яка визначає образне мислення не тільки як опору, етап, підготовчу ступінь в розвитку інших видів мислення, але і як самостійний вид мислення, який має свою логіку функціонування, динаміку розвитку та глибоку доцільність.

Утворення образів і оперування ними є однією з основних фундаментальних особливостей інтелекту людини. Образне мислення в онтогенезі людини не замінюється іншими видами мислення, не витісняється ними. Більше того, інтенсивно розвиваючись, воно забезпечує повноцінну реалізацію конструктивно – технічної, графічної, предметно-художньої діяльності, включаючись в неї як необхідна ланка [35]. Образне мислення має такі особливості і переваги, які не можуть підмінятися іншими видами мислення.

Основним змістом образного мислення є оперування вже наявними образами, тому запас створених образів є важливою умовою успішного оперування ними. Не можна оперувати тим, чого не маєш. Тому, чим багатший запас накопичених образів, чим повніший їх зміст, тим більше можливостей для різних видозмін, варіантів, перетворень. Цей висновок психологів є важливим для виявлення педагогічних умов формування образного мислення дітей. Слід зазначити, що **за способом оперування запасом накопичених образів**, вчені виділяють такі різновиди образного мислення: предметно-наглядне, варіативно-образне, синтетично–образне, символічно-образне, асоціативно-образне. Приведений поділ є умовним, оскільки образне мислення (як і мислення взагалі) - це багатоплановий і одночасний процес, який передбачає можливість взаємодії всіх різновидів мислення.

Психологічним механізмом образного мислення є накопичення **уявлень** та діяльність **уяви**. Уява є психічним процесом, що полягає у створенні людиною нових образів, уявлень, думок, це - внутрішня активність,

за допомогою якої людина здатна здійснювати випереджальне відображення дійсності. Уявлення, це чуттєво-наочний образ, який зберігається і відтворюється у свідомості без безпосереднього впливу самих предметів на органи чуття. Уявлення є важливим структурним матеріалом у функціонуванні уяви, як процесу.

Художньо-образне мислення є різновидністю образного мислення, яке тісно пов'язане з синтезуючою та асоціативною пізнавальними функціями. Художньо-образне мислення має свої різновиди зумовлені особливостями того чи іншого мистецтва (або синтезу мистецтв). Мистецтво створює особливі естетичні емоції, які здатні ефективно служити суспільній практиці розвитку людини, формуванню повноцінної людської особистості. Людина, так само як і художник укладає свої враження в певний цілісний синтезований образ, який включає найрізноманітніші зв'язки.

Якщо науково-теоретичне мислення, проникаючи глибоко в суть об'єкта, що вивчається, в той же час відокремлює людину від безпосередньої дійсності, то мистецтво зближує її з цією дійсністю. Це можливо саме завдяки **художньо-образному мисленню**, яке є результатом одночасної дії обох сигнальних систем та базується і на основі образів, і на основі понять. Художньо-образне мислення в силу асоціативності пробуджує підвищену здатність до уявлення і є результатом складної аналітико-синтетичної діяльності. Воно несе у собі одночасно і глибокі думки і живе бачення світу, воно містить у собі величезну пізнавальну можливість. Художні образи, які формуються засобами літератури, музики, живопису, завжди поліфункціональні.

Вивчення зазначених аспектів даної проблеми, дало можливість уточнити, що *художньо-образне мислення* – це різновидність асоціативно – образного, пов'язана з тим чи іншим видом мистецтва чи з його синтезом, це процес оперування думками і почуттями на основі сприймання художнього образу і особистим життєвим досвідом.

Художньо-образне мислення молодших школярів ґрунтується на здатності осягати художній образ у всій його цілісності і повноті та знаходити

певні аналогії з життям. В даний віковий період розвитку дитини дуже важливо накопичити запас певних життєво-ціннісних художніх образів і поступово формувати здатність оперування, варіювання, співставлення їх між собою (в рамках одного виду мистецтва, або їх синтезу), а також здатність проводити паралелі між художніми образами та образами життя.

1.2. Художньо-образні особливості фольклору: світоглядний та педагогічний аспекти

На уроках музичного мистецтва в загальноосвітньому навчальному закладі музичний фольклор, за нашими спостереженнями, вивчається без особливого заглиблення учнів в художньо-образний зміст. Дитина, сприймаючи такий виокремлений елемент дійства, не отримує повноцінного уявлення про багатогранний, глибокий, емоційно-насичений, цілісний фольклорний художній образ і в неї формується відповідне, далеко не позитивне ставлення до цього унікального пласту нашої культури в цілому. Вагомим фактором є і те, що діти взагалі не вміють *повноцінно* осягати, сприймати певну інформацію через художню образність: в школі увага вчителів максимально зосереджена на формуванні понятійного мислення.

Фольклор увібрав естетичний, моральний, правовий, світоглядний досвід сотень поколінь, і цей досвід об'єднується художніми синтетичними образами. Крім цього, образи фольклору пов'язані з генетично закладеним способом відчуття світу, природи, з особливим художньо-образним способом мислення, який знайшов своє віддзеркалення в словах української мови. Саме тому особливого значення набувають художньо-образні особливості фольклору як складові цілісної і динамічної системи, що поєднує в художніх образах явища дійсності та ставлення до них людини.

У даному підрозділі фольклор ми розглядаємо *в двох аспектах*.

Перший – впливає з необхідності розкрити феномен цілісної синкретичної фольклорної образності. Це дасть змогу мотивувати важливість дещо іншого (об'єднуючого) підходу до трактування фольклорних образів,

(не розділяючи фольклор на музичний і поетичний, на жанри, види тощо), а беручи до уваги ту образну інформацію, заради якої і був створений певний художньо-поетичний витвір фольклорного дійства, чи окремий твір-образ заложений у пісні, думі, казці і т.д. Тільки сприймання **цілісного, синкретичного** фольклорного образу може лежати в основі формування художньо-образного мислення дитини.

Другий – пов'язаний з уточненням фольклорного матеріалу, який дасть змогу вчителю крок за кроком, послідовно проникаючи у глибинну сутність полі модальних образів, формувати у дітей художньо-образне мислення. Певна увага звертається на твори, до яких дітям доцільно повертатися через рік - два для того, щоб відкрити для себе новий складніший смисл, до розуміння, осягнення якого діти вже доросли.

На фольклорі, як відомо, ґрунтується ціла галузь педагогічної науки – етнопедагогіка (наука про народну педагогіку). У кожного народу своя особлива національна система виховання.

У становлення української етнопедагогіки зробили свій певний внесок письменники, фольклористи, педагоги. Це такі видатні особистості як Г.Сковорода, Леся Українка, І.Франко, К.Квітка, М.Грінченко, К.Ушинський, Ф.Колесса, В.Сухомлинський.

І.Франко, аналізуючи фольклор, наводить цікаві, глибокозмістовні приклади, як у замовляннях, використовуючи яскраву образність, виражається ставлення до дітей - любов, повага, ласка: “будь ти, моє дитятко ненаглядне, світліше сонечка ясного, миліше весняного дня, світліше джерельної води, біліше ярого воску” [75].

Великий внесок для розвитку української етнопедагогіки зробив М.Стельмахович [64]. Він уважав народну педагогіку надзвичайним творінням народного генію, неодмінною умовою подальшого розвитку наукової педагогічної теорії та практики. Він називав народну педагогіку наймудрішою, (вона озброєна багатючими знаннями, виробленими колективним генієм народу); найавторитетнішою (її істинність підтверджена багатовіковою

масовою практикою виховання, творцем і носієм якого є сама нація); найідейнішою, (вона базується на заповідях народної моралі, націлена на формування справжньої Людини). Ідеї закладені в народній педагогіці утверджують торжество здорового глузду й справедливості, гуманізму, батьківської мудрості.

В опублікованих працях автор мотивує мету, зміст і принципи народного виховання, дотримання сімейних та народних традицій; організацію дитячого дозвілля, дитячих і молодіжних свят; перебування на природі; орієнтування на самовиховання; вправи у моральній поведінці; заохочення. М.Стельмахович фактично виділив педагогічні цінності фольклору в системі об'єктивних значень та особистісних смислів і показав як органічно ці обидва фактори поєднуються у фольклорі [64].

Народне мистецтво - не окремі предмети, не окремі види, жанри, навіть не окремі твори. Це цілісний та витончений світ, який безжалісно порушується, якщо з нього вихоплюють той чи інший елемент і коли його розміщують у невластивому оточенні [63].

У календарній обрядовості, у звичаєвій культурі в синкретичну цілість входять не тільки пісні, танці, побажання і т.д. Велике значення має ритуал, дійство, яке проявляє отой скритий (а іноді і тайний) ціннісний смисл, а підставою для осягнення цього смислу є художня свідомість людини та її творче осмислення. Тут доцільно зауважити, що образи, створені фольклором, є *глибоко динамічними*. Вони роблять свого «споживача» співучасником, визивають в ньому переживання, які приводять його до самостійних висновків, установок, оцінок. У фольклорі, як у кожній художній моделі, втілено і сам процес активного освоєння дійсності. Драматургія традиційних свят, обрядів з одного боку виглядає строго організованою, але з другого - багато чого доручається самим виконавцям, учасникам, які мають право особистої інтерпретації. Безумовно, тільки «пропустивши» таку певну художню модель через своє власне «Я», можна збагнути, відчувати ідеї та почуття, які там закладені.

У літературі минулих років вітчизняні автори не мали права звертати достатньо багато уваги на метафоричність, символічність художньо-поетичних образів, на міфологічний характер творів фольклору, знову ж таки на глибоку символічність ритуально-обрядових дійств. Цього не допускали офіційні рамки примітивно-матеріалістичного світогляду.

Сьогодні ситуація змінилася і ми можемо відносно ширше підійти до розгляду ідей, закладених у фольклорі. Адже без більш повного, гармонічного, цілісного розуміння світу і нашого Буття неможливо відчуті і оцінити глибину і педагогічну цінність українського фольклору. Саме тому в даному підрозділі розглянуто фольклорний матеріал на основі дещо ширших світоглядницьких параметрів, ніж ті, на які орієнтувалася наука ХІХ та середини ХХ ст. Все це дасть можливість більш аргументовано говорити про світоглядницький символізм календарних та інших фольклорних свят, обрядів, звичаїв та його художньо-образне відтворення. Червоною ниткою протягом всього підрозділу проходить думка про цінність художньо-образного мислення людини як важливої умови пізнання світу та необхідності цілеспрямованої роботи по його формуванню.

У сучасній системі освіти спостерігається стереотипний погляд на фольклор як на архаїчний витвір мистецтва, який прийнято аналізувати, розповідати про його особливості, але мало хто з учителів задумується над тим, що діти, як правило, не розуміють його образної мови, символіки, метафоричності. Дітьми сприймається зовнішня “оболонка”, при цьому вчитель не завжди звертає увагу на символіку образів.

За останні десятиріччя ми маємо багато досліджень, які свідчать про те, що наші далекі пращури володіли унікальною інформацією про світ і світобудову, про людину і її свідомість та підсвідомість, про її далеко не примітивне розуміння явищ Природи і Космосу. Але, обмежену стереотипність мислення, що спостерігається у більшості людей, змінити трудно [28, 53]. Однією з причин такого небажання вникнути і досягнути заложений скритий смисл міфу, чи будь-якого іншого фольклорного твору, є

недостатня розвиненість художньо-образного мислення у дитинстві. У свою чергу, захоплення фольклором, зацікавлене ставлення до нього, розуміння його образності, - це все є свідченням відповідного, достатньо високого рівня сформованості художньо-образного мислення.

Для того, щоб ми могли мотивувати відповідні шляхи формування художньо-образного мислення засобами фольклору необхідно **заглибитися в сутність фольклору** як своєрідного явища, яке є носієм багатопланової інформації - філософської (філософія землі, праці, оріїв-землеробів), космогонічної (про походження світу та Всесвіту), історичної, ритуальної, о берегової та лікувальної, морально-етичної, виховної, естетичної, культурологічної. Всі ці напрямки співзвучні і органічно переплітаються з міфопоетичною творчістю, пов'язані з асоціативно-образним і, зокрема, з художньо-образним мисленням людини, всі вони передбачали глибокий вплив на тіло і душу людини. В свою чергу характеризувати фольклор як синтетичне багатопланове життєве явище, можна лише з точки зору певної **світоглядницької позиції**, яка визначає методологічний підхід до розгляду фольклору взагалі й до художньо-образної символіки зокрема.

В.Пак звертає увагу на те, що фактично протягом всієї історії людство набуло три типи мислення: міфологічний, релігійний та науковий [4]. Міфологічний тип мислення є фундаментом для двох наступних, але до сьогодення залишається таємничим і загадковим. Згадаймо народні звичаї, обряди, легенди, міфи, в них вражає інакше відчуття простору і часу. Спостерігається закономірність: народження нового типу мислення пов'язане з відторгненням старого, відокремленням від нього. Світогляд сучасної людини фактично повертається до поглядів на світ древніх філософів - атомістів (Левкліпа, Демокріта), які знали про атомарну чи точніше енергетичну будову Всесвіту і всього суцього. За всім цим стоять стародавні, що тепер стали сучасними, знання: все, що існує і відбувається зумовлене дією енергії, яка коливається, вібрує і тече, в якій би то не було сфері буття - матеріально-фізичній, психічній чи духовній.

Саме у духовній сфері протягом багатьох століть наші предки формували систему виховання, орієнтуючись на своє розуміння світу. Зараз, осмислюючи відкриття сучасної науки, ми бачимо, що вони не випадково признавали невидимий і не почутий нами світ, світ енергій. Це дійсно надзвичайний пласт нашої культури, витoki якого сягають доісторичних часів та ґрунтуються на прадавніх знаннях, символах і уявленнях. Стародавні уявлення про Людину і Світ сьогодні починають оцінюватися з позицій сучасного природознавства і це дає підставу для того, щоб древні писання і фольклор вважати не лише «літературно-музичним твором», не лише архаїчно-історичною цінністю, а досліджувати фольклор значно ширше – як могутнє духовно-інформаційне явище, висловлене художньо-образною мовою, яку сьогодні, на жаль, далеко не кожен спроможний зрозуміти. Вживаючи термін “фольклор”, ми розуміємо його, як народна **мудрість**, народне **вчення** і відносимо до цієї сфери все, що створив український народ протягом тисячоліть з метою передачі різних пластів інформації, зокрема і тих глибинно-духовних, до вивчення яких тільки-но підступаємо. Зупинимося більш детально на тому, яку саме інформацію є можливість «зчитувати», заглиблюючись у символічну образність фольклору, які існують версії її розуміння та осягнення та що саме з цієї художньо опoетизованої інформації доцільно давати дітям.

Проблема символу в світовій теоретичній думці досліджується як проблема філософії, естетики. Символи і символіка фольклорні ж мають свою специфіку як поняття світоглядні, формотворчі, стилістичні, що генетично виникли, з одного боку, в первісному лоні синкретизму, міфологічного пізнання, в сфері початків та розвитку мови, а з іншого, - в межах певного фольклорного жанру, що формувалися неодноразово й відобразили різні стани народнопоетичного світорозуміння, своєрідність поетики тощо. Осмислення цієї теми - надзвичайно важливе для розуміння витоків процесу становлення художньо-образного мислення, для розуміння того, що лежить в основі фольклорного символу і фольклорного асоціативного образу.

Визначення української фольклорної символіки розпочалося в першій половині XIX ст. Це праці М.Максимовича, І.Срезневського, О.Бодянського, М.Костомарова та ін. (1843) рік. Вчені порушили питання походження та еволюції символіки, як образного відбиття народного духу, народного мислення. У дослідженні “Історичне значення південноруської народної творчості” М.Костомаров подав таку дефініцію: символ - це образне вираження моральних ідей через фізичну природу, причому цим предметам надається більш чи менш визначена духовна властивість. Дослідник також звернувся до пояснення символіки під кутом зору відображення в ній явищ природи, космосу, релігійних почуттів, романтичних настроїв [4].

О. Потебня [44] пояснював походження символу в слов'янській народній поезії. Еволюцію фольклорної символіки вчений визначав через закономірності розвитку мови. Оскільки мова - не лише матеріал поезії, а й сама поезія, то “символізм мови може бути названий її поетичністю”. І взагалі, “мова в усьому, без винятку, символічна”. Символізм, писав вчений, від початків людської мови, відрізняє її від звуків тварин і вигуків. Слово тільки тому є орган думки і неодмінна умова всього подальшого розвитку світу й себе, що первісно є символом. Отже, “тільки з точки зору мови можна привести символи до порядку, що відповідає уявленням народу” [44].

Важливу роль у світогляді давніх слов'ян відігравали божества ВОГНЮ Й СВІТЛА. Взагалі, поняттям світла пройнята ціла низка фундаментальних понять українського менталітету: СВІТ, ВСЕСВІТ (рос. вселенная), СВІТогляд (рос. мировоззрение), СВІТозарний (рос. лучезарный), оСВІТа, проСВІТа, СВІТоправний, СВІТлочолоий і т.д. Навіть українське поняття “свято” походить від поняття божественного світла святості, (рос. відповідник – “праздник” походить від поняття “праздності”), “Світло”, “ясність” для української ментальності - найвища характеристика .

Мова, поезія зберегла чимало слів, висловів, в основі яких лежать уявлення вогню й світла. Життя, голод, спрага, бажання (потяг), любов (кохання) та інші уявлення уявлялися народові і зображувалися в молитві

вогнем. І в народній пісні ці поняття споріднені. Із прислів'я “любов не пожар, а загориться не потушить” вчений робить висновок, що з подібних неповних порівнянь, майже завжди можна перекоонатися в існуванні повних: любов єсть пожар.

Учений вважав, що образи, різноманітні за сукупністю своїх ознак, можуть бути тотожні за уявленням і значенням; що той сам образ може мати різні, іноді протилежні значення. Інакше кажучи, може розглядатися і застосовуватися із стількох точок зору, скільки в ньому ознак. Тому, наприклад, значенню сівби аж ніяк не суперечить існування іншого спадкоємного ряду символів: якщо земля - жінка, мати, то орання (діяльність, яка з молитвою пробуджує плодоношення землі), сівба означатимуть чоловікове кохання. Звідси: нікому за плугом ходити - нікому любити дівчини: “Ой у лузі, лузі стоять воли в плузі, Та нікому воли поганяти, та нікому за плугом ходити: Плугарі старії, погоничі малії...” [44].

Цікаве розуміння О.Потебнею різниці між символом і образом. “Будь-який знак може мати безмежну кількість значень, тобто бути символом”. Коли ж позбавити художній образ символічності, то це означає звільнити його від того предмету, образом котрого він є. Але символ зовсім не зобов'язаний бути художнім образом. “Символ - це стійке, строго диференційоване за змістом уявлення, що викликає постійне коло асоціацій у певній поетичній системі” [45].

*«Не хилися сосно, бо й так мені тошно,
Не хилися , гілко, бо й так мені гірко
Не хилися низько: нема роду близько...»;
Поставлю я свіченьку - напроти місяченька
навпроти батенька
Чи буде так ясна, як місяченько ясний?
батенько рідний*

*«Чи я в лузі не калина була
Чи я в полі не пшениця була,
Чи я в батька не дитина була
Поставлю я свекронька -
Чи буде такий милий, як*

Цікаві, яскраві приклади образного словотворення наводить О. Братко-Кутинський [4]. Найкраще спостерігається різниця отих “матриць” в

порівнянні з іншими мовами, навіть з такою близькою нам, як російська. Зупинимо свою увагу на ряді прикладів. Автор, беручи тотожні за словниками пари, порівнює їхнє первісне глибинне, символічне значення (фактично, образні витоки мови). Наприклад, слово “Країна”, “Край” (к + рай), тобто те, що виділене богом Ра, спрямоване до Раю, до Храму сонця, (рос. Відповідник – “страна” тобто “сторона”, та чи інша). Батьківщина (“Вітчизна”), тобто батьківський край, земля предків, (рос. відповідник – “Родина”, тобто там, де народився). “Держава” - суспільна організація, яка “держить”, “утримує разом” певну громаду людей, (рос. відповідник: “государство”, тобто суспільна організація, яка складається з государя і його підданих). “Громадянство” - належність до “громади”, (рос. відповідник: “гражданство”, належність до привілейованого прошарку підданих “государя”, до населення “гражд”) [45]. Словотворення кожного народу ґрунтується на менталітеті, на особливостях “бачення світу”.

Ця відмінність у образах словотворення чітко виявляється й у таких поняттях, як *праця, навчання, співробітництво* тощо. Так, слово “праця” пов'язане в українській ментальності з прагненням до розумної діяльності (“п+раціо”), з прагненням до світлого начала (“Ра”), а в російській мові це поняття пов'язане лише з труднощами – “труд”. Укр. поняття “мисливець” (той, чия робота пов'язана з мисленням) має відповідником “того, хто робить залюбки” – “охотника”. Російська ментальність в центр інтересу поставила полювання, українська - хліборобство. Хліборобська праця на Україні - найбільш шанована. Вона була прирівняна до молитви. Слово “орати” первісно означало не стільки розворушувати землю для сівби, скільки “священнодійствувати”. Слово походить з ритуалу хліборобського культу Бога Ора (іпостасі того ж світлого начала “Ра”). Російський відповідник – “пахать” (розпанахувати) був зумовлений несприятливими природними умовами праці, аж ніяк не пов'язаної із священнодійством. Там хліборобський культ був тяжким і неприємним, про що свідчить вживання слова “орать” у значенні “кричати”, “галасувати”, слова “орава” в значенні галасливої юрби. Це

наводить на думку, що культ молитви напередодні оранки, був чужим і незрозумілим для предків росіян, вони сприймали його лише як непорядкований крик і галас [45, с. 104].

Можна й далі наводити подібні порівняння, однак це буде зайвим, оскільки і так видно, що словотворення ґрунтується на певному **образі**, чи на розумінні того чи іншого явища, яке “притягує” до себе людина, рід, етнос, і ці образи у різних народів є різними. Мислення дитини починається саме з осягнення слів-образів, “присвоєння”, (“притягування”, “зближення”, “осягнення”) яких формує світовідчуття.

Майже всі дослідники зазначають, що основний словниковий склад української мови, як писав наш Кобзар, “йде від Бога”, від його імен та імен його аспектів і атрибутів, іде з такої глибини тисячоліть, до якої не завжди досягає наше знання історії [4; 19; 44].

Не без впливу імені сонячного **Бога Кола** утворилась назва священної для всіх українців рослини-**калини**. Калина неодмінний учасник святкових обрядів, ритуальних та побутових народних пісень, символ зв'язку усіх поколінь української нації, символ козацтва і самої України. Калина неодмінно висаджувалась в кожній українській садибі, так само, як і не менш священне дерево верба. Однак, якщо походження слова “калина” досить прозоре, то походження слова “верба” вимагає спеціального розгляду. Складається воно з двох слів “**вер**” і “**ба**”. В давнину ці слова відповідно означали “**всесвіт**” і “**матір**”. В українській мові - подвійну матір. Матір матері й сьогодні називають “баба”, “бабуля” та іншими словами похідними від подвоєння “ба”. Слово має коріння у первісних культах Праматері світу. Сьогодні також кам'яні й культові зображення праматері, що стояли на узвишшях могил по всій Україні, називають бабами.

До речі, багатозначність слів є ознакою того, що первісне слово позначало настільки важливе і значне поняття, що його сучасні значення-слова являють собою окремі характеристики того первісного поняття. Доцільно

зауважити, що саме багатозначні слова є основою творення фольклорної символіки, метафоричності, художньої образності.

Паралельно звернемо увагу на той стисло окреслений багатючий міфологічний пласт, який відложився в образах словотворення і який ще по сьогоднішній день мало вивчений і досліджений. Досить багатозначними є слова, якими наш народ називає два найбільші християнські свята - Паску і Різдво. Як відомо, обидва свята мають ще й суто українські назви: Коляда і Великдень. Звідки ці назви і що вони означають? Щоб відповідь на ці запитання стала зрозумілою, зазначимо, що обидва ці свята фіксують головні моменти річного циклу життя на землі. Слово “цикл” грецького походження й дослівно означає “коло”. В українській мові, коли вона ще не була засмічена словами іншомовного походження, слово “коло” відіграло ту саму роль, що й у греків, - воно означало “цикл”. Чому саме це слово? Річ у тому, що Коло це дуже давнє ім'я сонячного бога. А сонце було найважливішим чинником у господарстві та в побуті людей. Тому спостереження за рухом Сонця і виявили циклічність, тобто рух по колу. Знаючи це, ми можемо пояснити не тільки назву Коляда, а й назву попереднього свята Миколи. Ми знаємо, що Микола - це святий, він чудотворець і він же приносить дарунки. Стара назва - не Микола, а Никола. Якщо ми усвідомимо, що цикл звався коло, то довгу ніч перед початком наростання сонячного дня треба назвати “Кінець циклу”, або “ни коло”, кінець кола. Зрозуміло, що кінець цього циклу був найбільшим подарунком для людей і найбільшим чудом, а саме чудом припинення поступу важкого, темного часу - холоду, відсутності світла й тепла, тобто створенням умови для початку нового життєвого циклу. Період чекання і надії, що коло почне діяти, отримав назву “Колодій” (коло - дій!, давай, крутись!). Початок нового циклу, тобто нового кола, святкувалося як народження (рождество) Сонця-Кола. Тут починається цикл, починається коло, і назва відповідна – “Коло да”. Якщо кінець - це “ни коло”, то початок – “коло да”. Українське “л” ~ м'яке, тому наші предки говорили м'яко: “коляда”. Це й була давня українська назва свята Різдва.

Свято Паски у християнському світі відзначається як Свято Воскресіння Ісуса Христа. Це свято, однак, як і свято Різдва Христового існувало задовго до народження і воскресіння Христа. Його назва походить від давньоєврейського слова “песах”, що означає “умилостивлення”. Прадавні іудеї називали Пасхок весняне свято умилостивлення бога шляхом принесення йому очисної жертви. В Україні свято Пасхи було запроваджено в кінці X століття з прийняттям християнства як державної релігії. Однак, українці нерідко називають це свято “Великоднем”. Річ у тім, що у праукраїнській релігії задовго до християнства було свято весняного воскресіння природи, яке й називалось “Великдень”.

Найдавніші записи українських слів і виразів, (зокрема, словник Б.Д.Грінченка), зафіксували назву цього свята у виразі “рахманський” (або брахманський) Великдень. Обрядові пісні Великодня й досі живуть в українському народі під назвою “веснянок”. Там, де традиція сільського життя порушена найменше, збереглись не лише пісні, а й цілі ритуали великодніх свят, де хорові пісні органічно поєднані з ритуальними іграми і танцями, де мелодія і рух зливаються в органічне ціле. Зміст веснянок - участь у воскресінні природи, оспівування життя, кохання. “Всі веснянки, - писав Іван Франко, - дихають здоровим, чистим чуттям радощів життя і молоді, свіжої сили” [75].

Тисячолітню історію має великодній звичай писанкарства. Він існував ще в трипільців, і перед ними, в часи неоліту. Братко-Кутинський вважає, що назва свята “Великдень”, як і імена багатьох праукраїнських богів – Лади, Дани, Полеля тощо, були запозичені греками і увійшли в грецьку мову і міфологію. Цікаво зазначити, що в грецькому перекладі назва свята передана не по суті, а формально і означає буквально “великий день”. У такому значенні сприймаємо назву й ми, сучасні українці. Однак наші далекі предки, творячи слово “Великдень”, мали дещо глибше його розуміння. Слово “великий” тоді стояло значно ближче до свого джерела - слова, “веліти”, “воля”, а слово “день” - до свого первісного імені бога світла - “Дей” (зі

значенням божественних атрибутів: “ясний”, “блискучий”). Отже, суттєве, первісне значення назви свята є “веління божественної сили (ясності блиску)”. Зміст веснянок і орнаментика писанок цілком відповідають такому розумінню свята [4]. Той факт, що обидва найбільші християнські свята - Різдво Христове і Воскресіння Христове відзначались нашими предками за тисячі років до втілення Христа як найзначніші космічні події - народження Світла - Сонця і Воскресіння Природи, не дає жодної підстави брати під сумнів правомірність християнського розуміння цих свят. Вражаючий збіг днів Народження і Воскресіння Христа з прадавніми космічними святами Коляди і Великодня якраз і є одним з найпереконливіших доказів космічної божественної приналежності християнського вчення.

Спрямуємо свою увагу на скриту символіку традиційних календарних свят, які, переживши тисячоліття, трохи у видозміненому вигляді існують і в наш час. Розглянемо символіку цієї давньої традиції у співставленні з поняттями сучасної фізики. Закони природи незмінні й справедливі в усі часи. Їм підпорядковані всі події і явища буття. Будь-яке порушення чи невідповідність їх діям неминуче призводить до небажаних наслідків. Це чітко усвідомлювали творці міфів, казок, звичаїв та обрядів. Тому наскрізною їх ідеєю є налагодження добрих стосунків з усім живим світом, та безкомпромісна боротьба зі спалахами дисгармонії, які уособлені в образах злих і темних сил.

Магнітні поля Сонця, Землі, Місяця та інших небесних тіл періодично змінюються, залежно від зміни положення тіла в просторі. Зміна магнітного поля будь-якого тіла неодмінно спонукає зміну магнітного поля певного середовища. А це водночас викликає сприятливий, малосприятливий чи зовсім несприятливий стан для життєдіяльності окремих організмів як рослинного так і тваринного походження. На основі цього в живій природі існують чіткі періодичні процеси фізіологічних змін. Вони бувають як загальні, так і окремі для кожного виду, а то й окремої істоти [9]. Суть народознавчого буття полягає

в необхідності знання як періодичних змін в навколишньому середовищі, так і реакції на ці зміни живого світу природи і зокрема людського організму.

Найсприятливішим, безумовно, вважався стан гармонійності, ладу. Адже це викликає резонансні явища: підвищення життєдіяльності, активізації, інтенсивності процесів тощо [69]. На цій основі відбувалася система моральних та правових норм, виробничої діяльності, харчування, взаємин, тощо. А завдання календаря полягало в означенні основних періодів та циклів, що викликали ті чи інші зміни в навколишньому середовищі. Дні поворотних моментів називалися свідковими, чи світковими днями - святами. А будь-яка робота чи акція мала починатися і закінчуватися лише за умови сприяння природного середовища. Слов'яни - споконвічні ратаї, тож не дивно, що душа селянина завжди була співзвучна станові природи. Найбільшим святом для нього було і залишається весняне відродження оточуючого світу. Спонукане висхідною гармонійністю землі і неба, воно супроводжується буянням світла, зелені і пташиного співу. Це свято - Велика Лада. Недарма ж в цей день люди прощають один одному всі кривди: як в природі, та і в душі має бути гармонія. За християнським світоглядом, це день Воскресіння Христового або Паска. По-народному – Великдень. Відзначається воно за місячно-сонячним весняним циклом і обов'язково в неділю.

*Радуйся, земле. Коляда іде.
господар іде,*

*З Сонцем ясним, з посагом красним
Святий вечір, Добрий вечір!
Коляда іде, всім дари несе,
шануємо,*

*Слово сонячне промовляє:
Земле, наша мати,
Відчиняй двері кленовії .*

Відчиняй двері - твій

*Твій господар іде - молоду везе
молоду везе - обціловує...*

Ми ж тебе, господарю, та й

*Дарунками щирими
почастуємо!.*

Колядування як ритуальний обряд світославлення теж вміщає в собі

образи-символи. Це підкреслювання чистоти, краси, достатку, розуму, доброти, щедрості та духовної величі і втечі від сірого ритму буденності: налаштування центральної нервової системи на святість, величне піднесення, забуття тривоги життя та буття, самонавіювання оптимістичного настрою, приготування ритуальних страв та напоїв. Колядки прославляють три святині, три джерела життя Сонце, Землю та Воду. Коляда, як Різдво Сонця, започатковує свята сонячного кола січневих призабутих урочистостей праукраїнців. Щедрий вечір (Новий рік) несе нові сподівання кращого майбутнього. Водосвяття (свято Ордани) поєднує два стародавні українські божества: бога світла Ора та богиню води - Дану. Крім колядок особливими “учасниками” ритуального зимового дійства є щедрівки. Вони поєднують виконання сольних, ансамблевих, хорових пісень-дійств, щонайяскравіших мелодекламацій та знову ж - добропобажань. Тисячі тисяч їх загубилося на крутих історичних шляхах етнічних нищень та справжніх геноцидів. Але багато і залишилось. Пісня “входить” в кожне свято, вона є своєрідною душею кожного святадійства; вона, поєднавши поетичну образність слів з емоційною образністю мелодії, веде символічний діалог Людини зі Світом та Всесвітом, долею, минулим і майбутнім, манливим миттєвим щастям та чорним і надто затяжним нещастям, сподіванням добра, згоди, братерства, кохання, вірності. “Пісня – неповторний різнобарвний згусток, пласт перлів, духовної витонченості мрій і правічних сподівань етносу” [70, с. 18]. Народ у грандіозних алегоріях творить свій духовний світ і живе у ньому, сподіваючись щастя.

У звичаях нашого прадавнього народу великою повагою користувалося призабуте сьогодні свято Колодія. Час його святкування - це благословенна пора, “коли Зима з Весною зустрічається”. Назване свято багате веселими запальними піснями, дивними невмирущими ритуалами, нестримною радістю передчуття весни. В ритуалах цього свята багато дійств, у діалогах та монологів його імпровізованих мізансцен звучить “лейттема”: “Пошануймо, люди добрі, наше Сонечко повесніле, яке прибуло до нас в образі Колодія”.

На святі є особливий момент, коли проводиться “замовляння Колодія”. Гасне гам, сміх, запановує на декілька хвилин урочиста тиша, лише відчувається стукіт десятків сердець і глибоке загальне переконання, що громада дослуховується до голосу Вічності... Які б ми не взяли свята - чи календарні, чи побутово-звичаєві - всюди червоною ниттю рясніють образи-символи, з їх глибинною мудрістю життя.

Розшифровуючи художні образи старовинного українського фольклору, по-різному розуміючи інформацію різноманітних галузей науки (зокрема фізики), філософії, фольклористики, культурології, вчені шукали способи виявити, розшифрувати, його глибинну сутність. Візьмемо для прикладу старовинну українську колядку. В поетично-символічній формі там розповідається про створення землі і неба триединою світотворчою силою. На перший погляд комусь вона може здатися просто незрозумілою і фантастичною, але при більш глибокому проникненні в її зміст починає вирисовуватися певний символічний образ.

<i>Коли не було з нащада світа,</i>	<i>Дрібний пісочок посіємо ми.</i>
<i>Тогди не було ні неба, ні землі,</i>	<i>Та нам ся стане чорна землиця,</i>
<i>А но лем було синє море,</i>	<i>Та дістанемо золотий камінь</i>
<i>А серед моря зелений явір,</i>	<i>Золотий камінь посіємо ми;</i>
<i>На явороньку три голубоньки ,</i>	<i>Та нам ся стане ясне небонько</i>
<i>Три голубоньки радоньку радять ,</i>	<i>Ясне небонько , світле сонінько</i>
<i>Радоньку радять, як світ сновати .</i>	<i>Світле сонінько, ясен місячик,</i>
<i>Та спустімося на дно до моря,</i>	<i>Ясен місячик, ясна Зірниця,</i>
<i>Та дістанемо дрібного піску,</i>	<i>Ясна Зірниця, дрібні зіздочки.</i>

У цій дохристиянській колядці говориться про те, що з самісінького початку світу, коли ще не було ні неба, ні землі, ні сонця, ні місяця, ні зір, а було лишень одне синє море, - серед безодні того синього-синього моря вже стояло Д е р е в о - зелений явір. Отже, йдеться не про створення першобуття - невидимого світу, що почиває в стані вакууму, в Абсолюті, а про створення саме видимого буття, яке уособлюється тут образами Неба і Землі. Значить,

потойбічний світ, світ невидимого буття, створений значно раніше! І уособленням його є дерево, що стоїть по середині моря. Що ж це за дерево? І що це за море? Сучасне розуміння процесів світотворення досить доступно представлено вченими-фізиками [4]. Виходячи із наявних наукових уявлень і відповідної термінології, в образі дерева слід бачити не що інше, як структурне розгалуження осьових ліній триєдиного силового поля-середовища, що перебуває в абсолютній гармонії, спокої. В образі синього моря - інформаційний простір. Дно моря - межі критичних величин енергетичного стану простору. Отже, щоб заснувати новий видимий світ буття, необхідно порушити існуючий стан рівноваги моря, змістити інформацію, що почиває в спокої: "...та спустимося на дно моря, та дістанемо дрібного піску" [4]. Зіставимо цю колядку та її пояснення із сучасною теорією світобудови. Як бачимо, цей поетично-міфологічний опис процесу світотворення висловлює фактично ту ж ідею, що і сучасні фізики-науковці (теорія фізичного вакууму), але у фольклорі вона жива, як казав В.Вернадський, натуралістична. Таких прикладів можна знайти в українському фольклорі багато.

Аналіз українських колядок, з точки зору художньо-символічного образу довів, що колядка є відображенням світорозуміння стародавніх пращурів. Однак образність та складна символіка потребує глибокого етимологічного, лінгвістичного занурення в дивосвіт стародавніх колядок. І справа не в тому, на якому саме уроці – музики, малюванні чи літератури – дитина торкнеться струн цієї тонкої фольклорної поетичності.

Безумовно, зроблений вище аналіз не може бути здійсненим ані дитиною ані безпосередньо для дитини. Але фольклор має достатню кількість символічно-образного матеріалу, який відповідає віковим особливостям молодших школярів. Звернемося до казки.

Дуже багатим матеріалом, на основі якого можна формувати художньо-образне мислення є так звані малі жанри фольклору. В них ми знаходимо безліч образних зіставлень, порівнянь, метафор. Їх доцільно використовувати як своєрідний "Вхід" до світу художньої образності.

Приведемо приклади: “Ранні пташки росу п'ють, а пізні сльози ллють”; “Рожа і в терені гожа”; “Паляниця – як пух, як дух, як милеє щастя”; “Думка п'є воду, а відвага – мед”; “Кожна травичка на своєму корені росте”; “Хліб-батько, вода – мати”; “Кому легко на серці до того весь світ сміється”; “В лісі лист, а в миру люди одне на одного не схожі”; “Будь ти, моє дитятко ненаглядне, світліше сонечка ясного, миліше весняного дня, світліше джерельної води, біліше ярого воску”; “Яблуко від яблуні далеко не втече”; “Дивиться лисицею, а думає вовком”; “На словах міста бере, а на ділі жаби боїться”; “Криком дуба не зрубаш”; “Хто стане вівцею, того вовк з'їсть”;

Дуже добре розвивають відчуття метафори найрізноманітніші загадки. До речі, віршовані загадки можна використовувати для ритмічних та інтонаційних імпровізацій.

Таким чином, підсумовуючи зміст параграфу зазначимо:

Багатьох учених цікавили різні аспекти такого багатопланового і глибокого культурологічного явища, яким є фольклор. Безумовно, світоглядницькі, політичні та соціальні катаклізми відбилися на підходах до вивчення фольклору. Одні вчені розчленяли і аналізували поетичні особливості (метафори, порівняння, рифми, тощо), інші - специфіку музичної мови (фразування, ладотональні особливості, перемінні розміри, ритм, тощо). Філарет Колесса систематизував фольклорний матеріал, виділив жанрові та стилеві особливості. Цікаві ґрунтовні аналізи фольклорного матеріалу ми знаходимо у Гошовського, Іваницького [12;21]. Менше праць присвячено глибині художніх образів фольклору, розшифровці інформаційно-філософської образності та символіки фольклору. В основному це унікальні праці О. Потебні. Сьогодні ми знаходимо таку спробу у Братка-Кутинського, Г. Лозко, М. Ткача, М. Чумарної, О. Таланчук та у ін. [4; 5; 67; 69]. Унікальний художньо-образний пласт замовлянь, оберегів старалися збагнути З. Балтарович, Є. Товстуха [70]. Поступово стають зрозумілішими міфи-образи, що дійшли до нас з тисячолітньої давнини. Сучасна людина тільки починає вчитися мислити асоціативними художніми образами-символами і, в силу

здобутих вмінь, починає зчитувати закладену інформацію. Осягаючи її, ми з подивом відкриваємо для себе глибину знань наших далеких пращурів.

Дослідження, присвячені вивченню фольклору, свідчать – увесь фольклор насичений образністю, метафоричністю, багатством алегорій, порівнянь. Усі фольклорні художні образи засновані на глибинній символіці, яка закладена вже у самих словах, у світовідчутті. Процес осягнення образів фольклору максимально активізує художньо-образне мислення дитини і тим самим збагачує її сприймання, її почуття і розуміння світу.

1.3. Специфіка формування художньо-образного мислення школярів початкової школи засобами музичного фольклору

Розглядаючи питання специфіки формування художньо-образного мислення молодших школярів, ми обов'язково повинні орієнтуватися на вікові особливості розвитку дітей 6-10 років.

У своїй роботі ми орієнтувалися на загальноприйнятні характеристики вікових особливостей дітей молодшого шкільного віку, представлені в працях А.Брушлинського, Л.Виготського, В.Гарбузова, М.Дональдсона, Т.Косми, Г.Люблінської, С.Рубінштейна, О.Скрипченко, І.Якиманської та ін. [32; 8; 10; 19; 33; 54; 61].

Молодший шкільний вік – це період накопичення нової інформації. Успішному виконанню цієї важливої життєвої функції сприяють довірливе ставлення до авторитету, підвищена сприйнятливість, чуттєво-образний характер мислення, ігрове ставлення до дійсності. Вік шести-восьми років є періодом “найінтенсивнішого креативного становлення”.

Психічний розвиток першокласника має багато спільних рис з розвитком старшого дошкільника. Діти досягають значного розвитку мови й мовлення, а на його ґрунті – здатності міркувати і під керівництвом дорослих робити логічні висновки. Спостерігається прагнення до знань, оволодіння першими нормами поведінки, усвідомлення свого “Я” у взаємовідносинах з

ровесниками, з родичами, здатність самостійно виконувати нескладні доручення дорослих, обслуговувати себе, допомагати іншим, спрямовувати свої дії не тільки не безпосередньо сприймані, а й на уявлювані предмети та ситуації. Емоції у дітей 6-7 років ще не усталені, воля слабка, переважає навіюваність. В літературі відмічається, що за належно організованих умов діти цього віку виявляють наполегливість і уважність під час виконання цікавої роботи [34; 61; 33].

Значну роль відіграє дитячий малюнок, який, з одного боку, характеризує особливості психічного розвитку дитини, з другого - є своєрідною формою засвоєння соціального досвіду [60]. До того ж, він несе у собі також несвідоме дитини – реальний зміст її стосунків з оточуючою дійсністю, яких вона не усвідомлює. Це також форма творчості, яка заявляє про себе у цьому віці.

Досягнення психічного розвитку дошкільника виявляються у психологічній готовності до навчання — здатності в організованій формі освоювати надбання людства. Цей вік має непересічне значення для психічного розвитку, його називають «золотою добою», «дивовижним дарунком культури» [39]. Однак, як свідчать спеціальні дослідження, кризові явища в культурі суспільства викликають кризу дитинства, що супроводжується порушенням зв'язків дитини з дорослим, процесу соціалізації в цілому. Відповідно частішають випадки ненормативного психічного розвитку [10; 54].

Молодший шкільний вік характеризується радикальною зміною місця дитини в системі суспільних стосунків, а, отже, новою соціальною ситуацією розвитку. Зміст цієї ситуації визначають взаємини дитини з учителем, який стає для неї “послом суспільства” [8]. Під його керівництвом дитина активно й усвідомлено оволодіває соціальними нормами, правда, як зазначає П.М'ясоїд, лише їх зовнішніми формами.

Проникнути у сутність справжніх стосунків між людьми дитина ще не здатна. Звідси її сенситивність, чутливість до правил поведінки та до тих її зразків, які демонструє авторитетний дорослий. Звідси ж відсутність у дитини

моралі як інтеріоризованих норм, незважаючи на те, що вона має ідеальні еталони “правильної” і “неправильної поведінки” [39].

Всі вчені, які займалися дослідженням вікових особливостей розвитку дитини, зазначають можливість і важливість інтенсивного формування теоретичного мислення [11; 17; 36]. На підставі взаємодії з учителем у дитини формується вміння вчитись. Однак, навчальна діяльність часто має формальний характер, оскільки вчителю важливіше, щоб діти правильно засвоїли навчальні дії, ніж зміст, на оволодіння якого вони спрямовані. У цьому разі *мотивом* його навчальної діяльності для дитини є оцінка вчителя сама по собі і тому вона важливіша за власні реальні досягнення.

Лише у 3-4 класах над оцінкою починає домінувати самооцінка, відбувається це в зв'язку з подальшим розвитком самосвідомості школяра. Так формується здатність до саморегуляції, яка засвідчує певний рівень розвитку пізнавальної і регулятивної функції психіки.

У цьому віці дитина сприймає навколишнє таким, яким воно є, у вигляді образів, фактів. Її приваблюють предмети з яскравими кольорами, великими формами, її цікавлять казкові сюжети, де виступають героїчні, яскраві образи. Дитина вся в полоні образу, без бажання проникати у сутність речей. Взагалі, для дітей цього віку не є характерним замислюватися над будь-якими ускладненнями. Самостійно учні не спроможні навчатися, бо у цьому віці сприймання, увага, пам'ять носять довільний характер. Кожного разу дитину потрібно “заохочувати”, “наводити на думку”, щоб викликати зацікавленість.

Уява і фантазія молодших школярів є дуже багатою, але мають довільний характер. У процесі навчання та виховання вони переходять від репродуктивних форм до творчої переробки. Розвиток уяви і фантазії проходить у тісному зв'язку з іншими пізнавальними процесами, зокрема з мисленням, яке носить конкретно-образний характер. Ця конкретність проявляється у тому, що те чи інше завдання діти можуть вирішити, тільки виходячи з означених словами конкретних предметів, їх зображень або уявлень

про них. Коли ж учням потрібно ілюструвати прикладами загальні твердження, - вони зазнають труднощів. Їм легше проаналізувати конкретний факт і зробити з нього конкретні висновки, ніж пояснити загальні положення. Звичайно ж, під впливом навчання в мисленні молодшого школяра змінюється співвідношення конкретних і абстрактних компонентів. Як назначував П.Блонський, мислення стає більш об'ємним, менш наочним і більш абстрактним і, в той же час, більш детальним і змістовним [3].

Діти цього віку характеризуються пластичністю психіки, допитливістю, щирістю і безпосередністю, витонченою чуйністю. Тому розвиток інтелектуальних здібностей повинен супроводжуватися естетичними почуттями. Емоційна сфера учня є не менш важливим об'єктом розвитку, як і всі інші.

Сприймання будь-яких художніх образів мистецтва (фольклорних - у тім числі) молодшими школярами – це складний, специфічний процес. Він характеризується дифузністю, нерозчленованістю, неповнотою. Відповідні дослідження свідчать, що художньо-образне мислення у дітей цього віку розвинене недостатньо, їх життєвий досвід невеликий, усвідомлені асоціації і знання про те чи інше мистецтво майже зовсім відсутні [51; 28].

У педагогічних дослідженнях, які прямо чи опосередковано мали відношення до формування художньо-образного мислення на уроках музичного мистецтва, накопичено певний обсяг наукового матеріалу. Це праці Б.Асаф'єва О.Апраксіної, Ю.Б.Алієва, В.К.Бєлобородової, Н.О.Ветлугіної, Н.Л.Гродзенської,

У попередньому підрозділі вже йшла мова про яскраву поетичну образність українського фольклору, і, мабуть, не виникає сумніву, що фольклор є надзвичайно щедрим і природовідповідним матеріалом для формування художньо-образного мислення дітей. Але використання фольклору в навчально-виховному процесі має свої особливості. Вони зумовлені тим, що фольклор, з одного боку, має багато спільного і з

літературою (поезією), і з музикою; з другого боку – це дуже специфічний пласт культури.

При розробці шляхів та методів формування уяви та образного мислення у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку психологи вважають, що психологічно функцією образного мислення є чотири основних компоненти: опора на наочність; використання попереднього досвіду; наявність особистої внутрішньої позиції (вміння створювати власні плани-замисли); вміння гнучко використовувати раніше отримані знання та застосовувати їх в залежності від конкретних умов та обставин [78].

Розвиток образного мислення у дітей передбачає, як мінімум, дві найважливіші умови: бачити (уявляти) цілість раніше, ніж складові окремі частини та подумки, виділяючи певну функцію одного предмета, вміння переносити її на інший; умовою виникнення такого вміння є здатність дітей об'єднувати найрізноманітніші предмети і явища в єдиний смисловий вузол (оперувати, мислити образами-уявленнями). Усвідомивши значення образного мислення і уяви та необхідність розвитку цих здібностей дитини, деякі вчені спрямували свою увагу на вивчення уяви та етапів її формування у дітей. Так, Л.Шрагіна, позначає наступні три етапи:

- **на першому етапі** розвитку образного мислення є необхідною така організація предметної діяльності дитини, яка б дозволяла щось придумувати і уявляти (мислити певними образами);
- **на другому етапі** крім попередніх ознак додається власний досвід дитини;
- **на третьому етапі** спостерігається наявність у дитини власної внутрішньої ролі або позиції, яка дозволяє самостійно планувати предметні відносини, надавати їм певного смислу.

Перед вчителем виникає завдання: забезпечити можливість використання законів творчості для розвитку образного мислення дітей для удосконалення змісту та мотивів навчання. Виходячи з поглядів різних педагогів, основні

принципи побудови такого творчого уроку, в основі якого лежить уява образного мислення дітей, можна сформулювати таким чином:

1. Стимулювати пізнавальну активність, виявлення чогось нового в звичайному, тобто створювати ситуації для дослідницько-пошукової активності, в основі якої лежить відчуття проблематичності та протиріч;
2. Стимулювати самостійну постановку питань і проблем, тобто усвідомлення і засвоєння матеріалу через питання;
3. Сприяти виявленню прихованих і явно невидимих, незаданих зв'язків між предметами і явищами, розглядати проблеми з різних точок зору і на цій основі вводити принципи міждисциплінарного підходу;
4. Формувати вміння прогнозувати можливі наслідки прийнятих рішень;
5. Висвітлювати навчальні теми, як вправи на активізацію уяви;
6. Формувати усвідомлену мисленнєву діяльність, реалізовану в стратегіях мислення;
7. Створювати в класі обстановку непрагматичності, коли в ієрархії структури цінностей основною цінністю є людина.

Одним з методів розвитку образного мислення є **метод фокальних об'єктів**. Суть цього методу в тому, щоб одну частину завдання вимушено пов'язувати з іншими об'єктами, які випадково потрапили в зону уваги. Це дозволяє поглянути на проблему з нової точки зору, дає змогу мисленню вирватися за рамки звичайних уявлень. Даний метод дозволяє виявити безліч комбінацій за рахунок розширення зони дослідження об'єкта. Наприклад, можна взяти тлумачний словник, виписати у дві строфи слова: в правому – прикметники, в лівому – іменники

Шапка, чоботи, куртка

хвилястий, музикальний, колючий

Далі береться слово “шапка” і поєднується по черзі зі всіма прикметниками. При кожному словосполученні потрібно пофантазувати, як

при цьому зміниться предмет, які властивості він отримає. За методом фокальних об'єктів можна пов'язувати парами слова, які означають різні предмети, наприклад: крісло-вертоліт, човен-килим і т.д. Такі “зв'язки” можна робити і даючи музичні характеристики, багато подібних прикладів ми знаходимо й у фольклорі.

Цікавим методом розвитку образного мислення є **метод особистої аналогії**, близький до методу емпатії. Суть його в тому, що автор повинен самого себе уявити на місці своїх героїв. Наприклад, щоб він відчув себе комариком, муравлем і т.д. При цьому відбувається перенесення на об'єкт людських якостей (почувань, переживань, роздумів...) До речі, в казках, билинах ми часто зустрічаємося з тим, що неживі предмети наділяються властивостями живих істот. Діти також можуть відповідно пофантазувати, додаючи, підкріплюючи свої словесні фантазії музичними.

К.Станіславський опрацював метод для розвитку уяви і фантазії, який він сам назвав “Що було б, якби...” Таких “якщо” можна нафантазувати безліч. Варіантом цього прийому може бути прийом, названий “а що було потім?”. До речі, “омузикальнювати” такі фантазії дуже цікаво. Можна спочатку давати музичний образ, а потім вербальні фантазії дітей.

Урок музики є дуже специфічним уроком, на якому вчитель має можливість через художні образи впливати на глибинну сферу почуттів своїх вихованців і в такий спосіб пробуджувати їхні симпатії чи антипатії, впливати на їхні погляди та переконання.

Саме ці унікальні можливості уроку музичного мистецтва дають підставу розглядати його значення у формуванні художньо-образного мислення дітей.

Б.Асаф'єв вважав, що розумне оточення музичного твору загальнохудожніми, історико-соціальними і побутовими темами для бесід не лише бажане, а й необхідне, тому що не можна думати, що музика існує поза часом і простором.

Д.Кабалевський доповнював цю думку ідеєю проникнення в життєвий задум твору, підкреслював важливість розуміння того, як композитор переплавив цей задум у своїй творчій свідомості” .

Виникненню уваги, бажанню слухати музику сприяє не лише те, що говорить учитель, а й як він говорить. Якщо це робить із захопленням, емоційно, музика знаходить гарячий відгук, ніж коли це робиться в'яло, сухо, формально. Д.Кабалевський радив ретельно стежити за тим, щоб у мові вчителя не було найменшої зовнішньої повчальності й риторики, жодної стандартної фрази, жодного загального слова, позбавленого конкретного змісту й емоційності [24].

Про значення слова у діяльності вчителя писав В.Сухомлинський. Слово вчителя - нічим не замінний інструмент впливу на душу вихованця. Мистецтво виховання включає насамперед мистецтво говорити, звертаючись до людського серця. Слово ніколи не може до кінця пояснити всю глибину музики, але без слова не можна наблизитися до цієї найтоншої сфери пізнання почуттів. Слово має настроїти чутливі струни серця, щоб досягнути мову почуттів. Пояснення музики мусить нести в собі щось поетичне, щось таке, що наближало б слово до музики . Від слова вчителя залежить зацікавленість дітей.

Створення у слухачів відповідної зацікавленості, настроєності (тобто установки) на сприймання музики є наступною важливою умовою формування художньо-образного мислення дітей.

Використання різних видів мистецтва для глибшого емоційно-естетичного сприймання музики школярами дістало широке відбиття у програмі з музики, складеній на основі педагогічної концепції Д.Кабалевського. Оригінальні в цьому плані теми чвертей, запропоновані програмою: “Що стало б з музикою, якби не було літератури?”, “Що стало б з літературою, якби не було музики?”, “Чи можемо ми побачити музику?”, “Чи можемо ми почути живопис?”.

Проводячи інтегровані уроки музики та народознавства, учитель повинен спиратися на той життєвий досвід, який уже мають діти. Він здобутий у сім'ї, в

школі, під час спілкування зі старшими дітьми. Адже все починається з найменшого і найсвятішого – рідної хати, материнської пісні, родовідної пам'яті.

Переступивши поріг рідної хати, дитина опиняється у широкому світі. Ним є вулиця, двір, школа, село, де минає дитинство, найперші друзі, сусіди, люди, які чимось незвичайні, цікаві й прекрасні, рідна природа. Це хвилюючі теми бесід з дітьми про рідне село, рідний край, рідну землю, берег дитинства. Вони близькі і зрозумілі дітям, викликають іскру пізнання і любові... Поступово від поняття роду, рідного краю учитель веде дітей до пізнання суті рідного народу. Його святинь – мови, пісні, казки, звичаїв...

Далі – уроки, що дають найелементарніші знання про фольклор і звичаї українського народу. Діти уже дещо знають про це. Наприклад, багато хто з них ходив колядувати, щедрувати, брав участь у русальних обрядах, знає чимало ігор. Виходячи з матеріалу, знайомого дітям, слід будувати урок. Це мають бути живі уроки, де використовується фольклорний матеріал з багатим наочним матеріалом.

При цьому учні повинні одержати найяскравіші зорові, слухові, емоційні враження, розучити народні пісні, колядки...

Звичайно, не можна покладатися лише на самих учнів. Інтегровані уроки музичного мистецтва і народознавства повинні стати тим місточком між школою і селом, між поколіннями, тією єднальною ланкою, яку ми нині втратили... Тому бажано було б запрошувати на уроки сільських оповідачів, співаків, людей, які грають на народних музичних інструментах, а також їх виробляють. Такі уроки можна проводити на лоні природи. Крім оповідачів, співаків та музик на урок також можна запрошувати членів того чи іншого гуртка, які покажуть дітям свої вміння і тим самим зацікавлять їх. А вже потім, коли сформоване відчуття фольклору, – можна давати знання, інформацію.

У цьому і специфіка інтегрованих уроків музики і народознавства (фольклору) в початкових класах: **інтегрується не знання** (його у дітей ще дуже мало), **а емоційне пізнання світу**. Тематика уроків музики, інтегрованих

з народознавством, може бути дуже різноманітною і охоплювати різні сторони життя людини. Але все ж, вона має бути пов'язана з логікою розвитку дитини.

1. Спочатку – цілий світ дитини – це мати і її колискова пісня. Ця тематика є дуже складною до втілення, тому що дітям не треба давати понять, навчань, знань. Дітям слід дати емоційне пізнання, чуттєве самоусвідомлення того глибинного, що є в кожній дитині. Тематика таких уроків, як правило поетизована:

- “Ходить сон коло вікон”
- “Мати – сонечко і мати - пісня”
- “Все починається від колісанки”.

2. Близькою до “материнської колискової” – є тема “Мій родовід”.

Назви можуть бути різні:

- “Роде мій красний, роде мій прекрасний”
- “Сім колін предків твоїх вершать судьбу внуків твоїх”
- “Від роду до народу” і т.д.

З родом пов'язана тема батьківства, хоч батьківство у фольклорі оспівано значно менше, ніж материнство.

3. Поняття “рідного” пов'язане з рідною природою. Оскільки на Україні до Природи – матінки традиційно ставилися з великою повагою і любов'ю, це ставлення варто плекати в дитини з ранніх літ. Це безліч тем, пов'язаних з деревами і квітами, з птахами і звірами, з сонцем, місяцем, вітром, зорею, водицею, травицею. Український фольклор має безліч хвилюючих легенд, казок, переказів, пов'язаних з природою. Уроки на тему “Людина і Природа” є практично невичерпаними.

4. Окремою тематичною групою є уроки, пов'язані з історичним минулим нашої країни. Це теми уроків, пов'язані з періодом Козаччини і теми, пов'язані з Вітчизняною війною.

Тематика таких уроків пов'язана з взаємовідносинами людей, з судьбами, щастям чи нещастям. Ці теми більш відповідають дітям, починаючи з 4-го класу.

5. Особливими “вічними” темами, які дітям цікаво вивчати кожен рік, є уроки, пов'язані з обрядовою та святковою тематикою. Знайомство з цими темами дається у залежності з віковими особливостями сприйняття дітей. Це теми, присвячені Різдву Сонця, Різдву Христовому, Масляній, Стрітєнню, Благовіщенню, Великодню, Зеленим святкам, Івана Купала, Обжинкам.

Взагалі робота на уроці має бути пов'язаною з позакласною та гуртковою роботою. Діти можуть брати участь у гуртках - фольклорних, танцювальних, драматичних, а також у гуртках декоративно прикладного мистецтва.

Взагалі уроки музичного мистецтва та народознавства мають тісно поєднуватись з позашкільною роботою. Потрібно **не лише дізнатися** про існування колядок, щедрівок, веснянок, Свята Купала тощо, а, перейнявши давні традиції, звичаї, обрядову поезію, внести її у повсякденне життя, побут. Ці уроки мають поповнювати душі, почуття наших дітей.

Немає сенсу дітям у початкових класах говорити **про** рідний фольклор, дитина повинна “дихати” ним, “купатися” в енергетиці цього надзвичайного витвору наших предків. І тільки потім, коли всі ці звичаї та обряди, пісні і забави стануть рідним “повітрям”, доцільно **говорити про** фольклор, аналізувати його естетичну та художню цінність, поділяти за жанрами, за тематикою тощо.

Аналіз найрізноманітнішого фольклорного матеріалу дає підставу стверджувати, що саме рідна народна творчість в нерозривному поєднанні з народними традиціями є наймудрішим, найдоступнішим для розуму і для серця матеріалом, на якому і сьогодні доцільно виховувати дитину. Народ не просто створив досконалу систему цінностей, але заклав і відшліфував традиції, які фактично представляють собою гармонійну систему виховання дитини. І чим глибше вникаєш в цю народну мудрість, тим більше відкриваєш там педагогічних принципів, педагогічних умов, прийомів.

Спілкування з фольклором, з його символічно-поетичною образністю повинно бути тим живим диханням, яке змушує дитину хвилюватися, плакати, сповнюючись співчуттям, сміятися, “смакуючи” прекрасний народний гумор, гордитися своїми предками, відчуваючи їх силу, мудрість, вірність рідній землі, своєму народові.

Безумовно, художньо – поетична образність фольклору і його можливості необхідно зіставити з віковими особливостями дітей. Ця умова вимагає відкривати дитині таку частку образно - інформативного фольклорного матеріалу, який вона зможе осягнути. Не більше і не менше. Часто себе виправдує такий прийом, коли вчитель, опираючись на порівняно незначний життєвий досвід дітей, ніби привідкриває “художньо-образне віконце в світ” і спонукає до більш глибоких роздумів, основних на естетичних переживаннях, на активізації художньо-образного мислення дітей.

Підкреслимо, - в основі спілкування з дітьми лежить принцип врахування їхніх вікових особливостей (уваги, емоційності і безпосередності сприйняття, мислення, опора на їхні уявлення, на життєвий досвід, на певні знання тощо).

У першому класі зовсім інакшою буде розповідь, наприклад, про Купальську ніч чи про птахів, ніж в наступних класах. Це буде казка, але така казка, яка дасть можливість через художні образи не тільки пізнати об’єктивне природне (космічне) явище, але й емоційно відчутти його чарівність і поетичність.

У третьому класі розмова буде серйознішою. Вчитель, крім яскравої поетичної образності, занурює дітей у світ загадковості і чарівності, у світ таїн Природи, які сучасна наука пробує пояснити. В основі уроку все одно буде казка, але діти в цьому віці вже починають відчувати, що міф і казка - це значно серйозніше, ніж їм здавалося раніше. В наступних класах вчитель додає ще більше асоціативно-образних співставлень, і діти мають змогу доповнити свої минулорічні уявлення.

Якщо спробувати відтворити в своїй уяві “життя” тієї чи іншої пісні, колядки, веснянки (літературно-музичного твору, який передавався із уст в уста), ми зрозуміємо, що цей літературно-музичний твір не міг існувати в просторі-часі сам по собі, його обов’язково супроводжувала або певна драматична дія, закарбована звичаями, обрядами (наприклад, колядування, весільні пісні, похоронні плачі), або, як сьогодні кажуть, “ролева гра”. До цього складного процесу додавалася вишивка, різьба, розпис на глиняних виробах. Звернемо увагу на те, що все це існувало у взаємодії і взаємодоповненні та впливало на формування свідомості людей, їхнього національного образу світу, менталітету нації.

Художні моделі творів мистецтва і фольклору, крім спільного, мають свої відмінності. Художник вибирає в індивідуальних відносинах суб’єктів до дійсності те, що є важливим для багатьох людей, що є типовим для певних соціальних спільностей, для конкретної епохи. У фольклорі автором є сам народ, який, як відомо, протягом тисячоліть форми передачі духовних цінностей. Цей процес триває і сьогодні, оскільки кожне “оживлення” обряду, традиції, елементу звичаєвої культури вимагає втілення заданого змісту через неповторність особистих відчуттів виконавців. Діапазон можливих варіантів у фольклорній художній моделі надзвичайно великий, але всі вони спрямовані на те, щоб краще, повніше донести до “спостерігачів”, а також і до самих учасників основну ідею того чи іншого дійства.

Узагальнюючи аналіз методичної літератури, визначимо, що для ефективності виховного впливу та розвиток художньо-образного мислення інтегрованих уроків музики і народознавства, фольклору слід направляти діяльність дітей та вчителів на таке:

- впізнавати спільне і різне, зіставляти, бачити і відчувати єдність явищ, ознак життя і мистецтва;
- проявляти свій власний творчий підхід у виконанні поставлених завдань.
- навчити дітей висловлювати свої враження через порівняння з образами дійсності (зокрема, з явищами природи);

- у своїх враженнях виявляти ціннісне ставлення до образів дійсності і до образів мистецтва;

- навчити дітей бачити переносний смисл (алегорія, метафора) художніх образів;

- навчити дітей збагачувати свою мову метафоричними порівняннями, алегоріями, характеризувати свої відчуття, переживання через інші зрозумілі і доступні всім образи;

Теоретично було визначено, що шлях до розуміння художнього образу лежить через активізацію чуттєвого сприйняття (емпатію). Методика цього процесу, що відображена в літературі, наступна:

По-перше, важливим є ставлення самого вчителя до фольклорного матеріалу, застосовуючи який здійснюється інтеграція. Якщо це ставлення індіферентне, вчитель не зможе сформувати у дітей емоційно-естетичної зацікавленості до уроку.

По-друге, доцільно використовувати так зване “занурення” в художній образ. Правда, воно, у даному випадку, можливе тільки при синтезі музичного матеріалу зі словом, драматургічним дійством, будь то обряд, традиційне свято, звичай чи певна життєва ситуація, яка створила пісню. Наприклад, історична пісня, дума не зацікавить сучасну дитину без відтворення, своєрідного словесно-образного оживлення життєвої ситуації, яка породила цю думу. Щедрівка, колядка, вирвана з обряду, не заіскриться всіма своїми барвами космічної магії та людської віри. І так у всьому.

По-третє, був використаний метод, який фактично став **основним** на уроках з фольклорним матеріалом. Це схоже на "театр одного актора" (термін І.Зязюна), де вчитель виступає і в ролі ведучого, і в ролі окремих дійових осіб, і виконавця пісень, які органічно поєднані з контекстом уроку. Але на таких уроках в початковій школі є дуже важливим вміння вчителя залучити дітей до активної співучасті, а в окремих моментах і до співтворчості. Тому ми дали йому назву – “урок-образ”, саме він створює такі умови, щоб діти могли **відчутти** глибину і поетичність певних художніх образів, **пережити** їх, і

через пробуджену чуттєвість **осягнути** їх. Безумовно, тут панують загальновідомі золоті принципи: від більш легкого, доступного до більш складного, послідовно і систематично.

Специфіка уроку музичного мистецтва, його необмежені можливості інтеграції з матеріалом інших мистецьких (і не мистецьких) дисциплін дає підставу komponувати своєрідні уроки-образи. Такі уроки-образи дають можливість дітям осягнути ідею того чи іншого інтегрованого уроку (музики з народознавством) через активізацію художньо-образного мислення і одночасно розвивати музичні здібності, формувати необхідні співацькі вміння та навички, подавати передбачені програмою знання музичної грамоти тощо.

Висновки до першого розділу

Розгляд проблеми художньо-образного мислення дає підстави зробити такі узагальнення:

Сутність, основні характерні риси та функції художньо-образного мислення проявляються через естетичну культуру, через особливості сприймання та оцінювання творів мистецтва, через виявлення спільності і специфічності різних видів мистецтва, а також як психологічного явища, пов'язаного з вищими емоціями людини. Вивчення зазначених аспектів даної проблеми дало можливість уточнити, що художньо-образне мислення – це різновид асоціативно-образного, пов'язаний з тим чи іншим видом мистецтва; це процес оперування думками і почуттями на основі сприймання художнього образу і особистого життєвого досвіду. Художньо-образне мислення молодших школярів трактується в нашому дослідженні як пізнавально-творча діяльність, спрямована на усвідомлення змісту образів мистецтва та їх відтворення у музично-виконавській діяльності. Художньо-образне мислення передбачає здатність учнів проводити паралелі між явищами мистецтва та образами життя.

Структура художньо-образного мислення молодших школярів розглядається як сукупність таких функціональних компонентів:

- мотиваційно-ціннісний, якій означає вияв усвідомленої установки учнів на сприймання образів мистецтва та їх художню оцінку;
- емоційно-емпатичний, що полягає в чуттєвому сприйманні художніх образів на основі їх співпереживання з життєвими аналогіями дитини;
- раціонально-когнітивний, що передбачає оперування знаннями щодо мистецьких явищ і закономірностей та осмислене осягнення художньо-образного матеріалу;
- творчо-діяльнісний, який зорієнтовано на активізацію уяви і фантазії учнів в процесі сприйняття і відтворення художніх образів.

В образності фольклору - глибинна сутність **звичаєвої** культури. Шанобливе ставлення до батька й матері, до землі і до хліба, знання свого родоводу, охорона честі родини, піклування про малят, про хворих, калік, стариків, шанування традицій, національної атрибутики, любов до рідного, до культури свого народу, почуття приязні до інших народів,- і все це не у нав'язливій формі моралі чи повчання, а в художньо-образній, яку дитина поступово присвоює змалку і яка стає згодом її "власністю".

Особливе місце займає пісня - це великий образний світ, це саме життя в інтонації та слові. Колискова пісня - це виховання дитини на рівні підсвідомості, і на цьому ж рівні - залучення дитини до образного світовідчуття.

Лаконічна, гостра, яскрава *поетично-образна* мова малих жанрів фольклору. Це приповідки, приказки, різноманітний світ дитячої забави, загадки, скоромовки, усмішки, страшилки тощо. Цей пласт у влучних коротких висловах образної мови через метафори активізує художньо-образне мислення дітей.

Багатство, глибина, природовідповідність образів фольклору свідчить, що протягом тисячоліть створювалася система становлення Людини /система виховання дитини/, основним дієвим механізмом якої є *формування художньо-*

образного мислення і через нього залучення дитини до абсолютних життєвих цінностей. У фольклорі відображена натуралістична картина світу міфопоетичною мовою, яка основана на художньо-образному мисленні людини.

Осмислення проблеми художньо-образного символу - надзвичайно важливе для розуміння витоків процесу становлення художньо-образного мислення, для виявлення сутності фольклорного символу і фольклорного асоціативного образу. З педагогічної точки зору ця проблема ще не висвітлювалася з належною повнотою.

Формування художньо-образного мислення засобами музичного фольклору у дітей в початкових класах школи має свою специфіку. Вона зумовлена: особливостями розвитку дітей 6-9 років; властивостями фольклору, як синтетично-образного явища; загальними педагогічними закономірностями формування образного мислення; специфікою самого уроку музики.

Аналіз проблеми формування художньо-образного мислення молодших школярів засобами фольклору дав підстави припустити, що результативність процесу формування художньо-образного мислення молодших школярів на уроках музики засобами фольклору зростатиме, якщо забезпечити:

- трактування та сприймання фольклору як цілості, органічно пов'язаної зі світом Людини та Природи ;
- впровадження інтегрованого підходу до усвідомлення дітьми образів мистецтва і образів дійсності;
- застосування інноваційної форми уроку-образу з цілісною художньою драматургією з метою активізації творчих проявів дітей.

РОЗДІЛ 2

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ХУДОЖНЬО-ОБРАЗНОГО МИСЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА ЗАСОБАМИ МУЗИЧНОГО ФОЛЬКЛОРУ

2.1. Методика дослідно-експериментальної роботи

Експериментальна робота проводилася у відповідності до сформульованих у першому розділі мети та завдань дослідження. Вона проводилася на базі загальноосвітнього закладу № 16 м. Вінниці. У експерименті задіяні були учні 1-А, 1-Б класів.

У ЗЗ № 16, крім уроків музичного мистецтва, був впроваджений факультатив “Музичний фольклор”. Розробка програми цього шкільного факультативу, пошук і систематизація педагогічно доцільного фольклорного матеріалу, апробація нових нестандартних методичних прийомів послужили основою для наших педагогічних спостережень. Спочатку уроки фольклору планувалися за стандартною схемою: подавалася необхідна інформація про звичаї чи свято, підбиралися пісні, хороводи, загадки і т.д. Завдяки тому, що фольклор сам по собі включає багато різних видів діяльності, використовувалося все, що відповідає тій чи іншій темі. Але виникало питання: чи саме так потрібно подавати фольклорний матеріал? Адже інформацію про обряди діти можуть отримати і на уроці читання, народознавства, народні пісні можуть час від часу вивчати на уроках музики, а хороводи водити на позакласних заходах. Уроки фольклору, які доводилося проводити в третіх класах, свідчили, що є велика кількість дітей, які мають до українського фольклору або повністю індиферентне, або упереджене ставлення. Для того, щоб зацікавити дітей фольклором, щоб відкрити їм його красу і в доступній формі - інформаційно-філософську цінність, потрібно було зрозуміти причини цього нігілізму.

Перша причина – фольклорний матеріал не може повноцінно сприйматися дітьми, якщо він подається окремими частинами, коли роз’єднується музика,

поетичний текст, драматургія обряду і т.д. Це рівнозначно, тому як у вишивці дивитися окремо візерунок чорної нитки, окремо візерунок червоної, зеленої чи жовтої, так ніколи і не побачивши красу вишивки в цілому. Саме таке образне порівняння дає можливість зрозуміти, що сприймання художніх образів фольклору обов'язково повинно бути цілісним, а це передбачає органічну єдність не тільки мелодії і поетичного тексту, але й поєднання їх з відповідною драматургією обрядового дійства.

Друга причина – діти не розуміють образної мови народних пісень. В українській мові і особливо в народнопоетичній творчості є дуже багато образності: безліч метафор, алегорій, різноманітних співставлень, порівнянь, паралелізмів, образів-символів. Діти не розуміють цієї образної мови фольклору, тому що не вміють мислити образними асоціаціями, не здатні шукати і знаходити в цих образах спільне, порівнювати їх. Стало очевидним, що асоціативно-образна мова фольклору не тільки незвична дітям, вона - занадто містка та складна. Але, з іншого боку, саме через осягнення образів фольклору можна впливати на формування асоціативно-образного мислення.

Виходячи з того, ми зробили припущення, що увага дітей під час уроку, розуміння фольклорного матеріалу, їх творча ініціатива, повнота і осмисленість відповідей залежить від рівня сформованості у них художньо-образного мислення як генералізованої здібності. Для перевірки даного припущення було проведено додаткове спостереження. Дітям було запропоновано ряд спеціально продуманих завдань. Наприклад, прослухавши в інструментальному звучанні фрагмент пісні “Зозуля” в обробці М.Колеси, діти повинні були розповісти, про що могла їм розказати ця музика, і дати їй назву. В музиці виразно чулося зозулине “ку-ку” і, незважаючи на легкість завдання, тільки у 15% дітей відповіді були повністю адекватні прослуханому образу. Важко було передбачити, що деякі діти можуть дати назву “їде сніг”, або “їде поїзд”.

Поступово ми прийшли до думки про доцільність більш цілеспрямованого спостереження у дітей проявів адекватності (чи неадекватності) сприймання художніх образів на уроках музики. Одночасно йшов пошук тих проявів, за

якими можна було судити про рівень сформованості художньо-образного мислення. Зверталася увага на міміку, жести дітей при пластичному інтонуванні, на чуттєвість сприймання, наявність співпереживання, на словесні характеристики сприйнятих художніх образів. Дітям давалися різного роду творчі завдання: прослухавши музичні фрагменти, створити свою розповідь; на заданий віршик придумати ритмічну характеристику, придумати мелодію.

Аналіз результатів спостережень довів, що при сприйманні художніх образів, деякі діти прагнули висловлювати свої роздуми з приводу прослуханого художнього матеріалу, іноді їхні відповіді були настільки яскравими, що вражали глибиною своїх порівнянь, умовиводів, узагальнень. У інших – таких бажань не виникало зовсім, або висловлювання свідчили про відсутність будь-яких змістовних переживань, про хаотичність сприйнятих образів самого життя, які ще не створили відповідної бази для порівнянь, узагальнень, асоціацій. Це діти, які ще не відчули, не досягнули взаємопов'язаності явищ самого життя і не можуть впізнавати їх у художніх образах мистецтва.

Наші попередні спостереження засвідчили, що кількість дітей, яких можна було б характеризувати як яскраві, невелика. Це приблизно 6-10%

Нас здивував низький процент (9-17%) дітей, яких можна було б умовно віднести до середнього рівня, тобто недостатньо яскравих і оригінальних у своїх висловлюваннях, але досить активних і спроможних при певній маленькій підказці правильно виконувати завдання вчителя. Дуже великий процент дітей (60 – 70%), в яких спостерігається неадекватність сприйняття художніх образів. Серед них є діти, яких умовно можна було б характеризувати як “закриті”, вони психологічно (інтуїтивно) відчувають свою невпевненість, і не бажають її проявляти. Такі діти пасивні, ігнорують завдання вчителя. Інші діти - “відкриті”, контактні. Вони люблять спілкуватися, самовиражатися, але їхні фантазії повністю відірвані від реальних художніх образів, запропонованих вчителем. Слід зауважити, що в перших і других класах серед дітей, в яких спостерігається неадекватність сприйняття художніх образів, більше “відкритих”, контактних для спілкування, в третіх класах - більше “закритих”. Тут, напевно, відіграє роль той

фактор, що діти третіх класів спроможні більш критично давати самооцінку своїй діяльності, їх значно важче (без наявності попереднього досвіду) спонукати на будь-які прояви творчості.

Прямі критерії - основані на спостереженні за **безпосередньою** реакцією дітей у процесі їх діяльності під час слухання, співу, забав, виконання творчих завдань. Вони характеризуються показниками, які просто фіксуються компетентними суддями і несуть певну інформацію про реакцію дітей на дії вчителя.

Отже було визначено чотири прямих критерії: **мотиваційно-ціннісний, раціонально-когнітивний, емоційно-емпатичний, творчо-діяльнісний.**

Усі вищезазначені дані дали підставу виділити **перший критерій - мотиваційно-ціннісний.** Для виявлення цього критерію у дітей ми визначили відповідні показники, а саме:

- наявність концентрованої уваги і зосередженість у процесі сприймання навчального матеріалу і виконавської діяльності;
- вияв зацікавленого ставлення до сприймання і відтворення мистецтва, зокрема фольклору;

Формування усвідомленого сприймання музики молодшими школярами – складний, своєрідний процес, що протікає нерівномірно і залежить від вікових особливостей. Сприймання музичного твору 7–9-літніми дітьми відрізняється неповнотою. Багато вчених вважають, що діти не розрізняють особливостей інтонаційної будови мелодії, не зауважують конкретних змін елементів музичної мови (мелодії, ритму, гармонії, тембру), хоч відчують, що твір у цілому змінився. Музичне мислення і слух у дітей цього віку розвинені недостатньо, їх життєвий досвід також невеликий, усвідомлені музичні уявлення і знання про музику майже зовсім відсутні [30, 29]. Доцільно зазначити, що в дослідженнях вчених виділяються емоційно-почуттєві набувають актуальності, коли основні, структури мозку у дитини вже розвинені, й “пробуджується” бажання “осягнути все розумом”.

У структурі апарату цей критерій має найбільшу кількість показників. Це пояснюється тим, що функції інтелекту, процеси пізнання тісно пов'язані з іншими процесами розвитку молодших школярів (почуття, емоції, творча діяльність).

До показників цього критерію ми віднесли такі:

- повнота відповіді учнів на питання вчителя про фольклорні явища, елементи музичної грамоти, про доступні дітям мистецькі закономірності;
- спроможність до розпізнавання і розшифрування метафор в різноманітних художніх творах;

Вивчаючи проблему музичного сприймання молодших школярів, вчені стверджують, що найяскравіше з усіх компонентів музичного сприйняття проявляється емоційний. Загальновідомо, що емоції відображають значимість явищ для людини. О.Г. Костюк, до речі, підкреслює: "...звучання музики пробуджують у серці слухача багатобарвну гаму витончених емоційних переливів і яскравих афективних спалахів, предметних почуттів і ледь вловимих настроїв" [33, с. 20]. Відсутність у суб'єкта сприймання такої здатності до емоційних реакцій на музику нерідко породжує у нього "ціннісну оману", тобто недоступність осягнення художньої цінності мистецького твору [34]. Емоційність - властивість особистості, яка характеризує зміст, якість та силу прояву емоцій та почуттів. Емоції, як психічне відображення дійсності у формі переживання сутності явища, що сприймається (життєве) - є формою вираження потреби. Розвинена емоційна сфера особистості є основою динамічного процесу формування почуттів, які впливають на становлення системи ціннісних життєвих орієнтацій, взаємовідносин. Емоційність пов'язана зі спрямованістю мотиваційної сфери, світоглядом.

У музиці ми через емоцію пізнаємо світ. Музика є емоційне пізнання" [35, с. 51]. Істотним для переживання музики є усвідомлення того, що вона розкриває внутрішній світ людини через втілення в музичних образах суспільно-важливих і типових переживань.

Показниками цього критерію було визначено такі:

- адекватність словесних характеристик змісту художніх образів;
- відповідність міміки і жестів характеру художніх образів при їх сприйманні чи відтворенні ;

Прояви художньо-образного мислення дітей чи не найбільш яскраво можна було спостерігати в процесі їх **творчої** діяльності. Людині властиве творче сприймання дійсності, воно відображає її ставлення до довкілля і завжди вимагає створення нових образів. Здатність створювати нові образи пов'язана з умінням перетворювати дійсність повсякденного сприйняття [19]. При характеристиці творчих здібностей великого значення психологи надають **уяві**, яка безпосередньо пов'язана зі становленням образу. Засвоєння будь-якого навчального матеріалу є неможливим без активної діяльності уяви, яка у молодших школярів повинна проявлятися вже досить яскраво. В основному діти цього віку можуть створювати нові образи, пов'язані з перетворенням і переробкою вражень минулого досвіду, хоч сам досвід у них ще відносно невеликий. Основу людської уяви, його серцевину становить здатність мінити все, що людина бачить і чує, створювати з реальних вражень нові, ідеальні образи (які існують тільки в свідомості, в уяві). Поєднуючи в своїй уяві різні, іноді протилежні або випадкові образи, дитина пізнає світ, відкриваючи нові риси предметів і явищ.

МЕТАФОРА має особливе значення для розвитку образного мислення (про це детально йшла мова в 1.3.). Сутність метафори - алегорія – є основою багатьох літературних жанрів (гуморески, байки, притчі та ін.).

Зрозуміти метафору означає подумки прослідкувати шлях її творення. В створенні художньої метафори беруть участь безліч різноманітних факторів, які роблять метафоризацію індивідуальним творчим актом. Метафора дає можливість порівнювати те, що, здавалося б, порівнюватися не може. Крім цього метафора формується в контексті “*так, ніби*”, знімаючи з нас логічні заборони (психологічні бар'єри), дозволяє уяві легко оперувати образами.

Дітям не просто розуміти глибину метафори і не менш складно самотійно вживати метафоричність в своїх словесних характеристиках. Але саме ця

властивість дає змогу чітко побачити рівень художньо-образного мислення тієї чи іншої дитини.

Крім розуміння та оперування метафорою творчість дітей на уроках музичного мистецтва проявляються у таких формах:

- *у співі нескладних мотивів, що виникають мимовільно, чи з власної ініціативи, у створенні мелодії на запропонований текст;*
- *у відтворенні голосом чи на музичних інструментах нескладних мотивів різного характеру (у жанрі маршу, вальсу, тощо);*
- *у виразних рухах під музику, що передають різні настрої творів;*
- *у створенні ритмічного супроводу до пісень чи творів для прослуховування;*
- *в усвідомленому виконанні пісень чи нескладних музичних творів з елементами власної імпровізації;*
- *в театралізації музичних творів.*

Розробка показників цього критерію відповідала нашому розумінню поняття творчої діяльності. Під творчою діяльністю дітей у процесі навчання розуміється не стільки сам предметний результат (тобто дитячий твір), скільки творчий процес, що розуміється як розвиток вмінь та навичок естетичного, художнього сприймання-співпереживання творів мистецтва, а також пробудження на цій основі здатності до продуктивного самовираження у тому чи іншому виді художньої діяльності. Творче самовираження дитини характеризується наївністю, відвертістю, безпосередністю, природовідповідністю, певним рівнем розвитку культуровідповідності, свободою творчості.

Для визначення рівня сформованості образного мислення під кутом зору обраних критеріїв і показників нами була опрацьована методика педагогічної діагностики, яка складалася із створення певних умов, комплексу методів та процедур тестування. Діагностична робота проходила в педагогічних умовах, в яких художньо-образне мислення дітей найбільш яскраво себе проявляло:

- при сприйнятті чи виконанні художніх творів,

- в умовах активної творчої роботи,
- в ігрових ситуаціях, в рольових казках-забавах,
- при виявленні морально-ціннісних орієнтацій,
- при виявленні ставлення до українського фольклору .

В основі діагностики ефективності процесу формування художньо-образного мислення дітей були такі *методи* як: структурно – функціональний аналіз, системний аналіз, педагогічне спостереження, інтерв'ю, бесіди, опитування, вивчення результатів педагогічної діяльності, методи кількісної та якісної обробки результатів. Це дало можливість скласти уявлення про рівень сформованості художньо-образного мислення дітей молодшого шкільного віку, узагальнити відповідний педагогічний досвід.

2.2. Стан сформованості художньо-образного мислення молодших школярів

Робота по виявленню у дітей рівня художньо-образного мислення проводилася протягом серії стандартних уроків, на яких ставились відповідні завдання, дозовані опитування (інтерв'ю) у відповідності з наперед визначеними питаннями (див. дод. Б). Ці завдання були введені в тематику того чи іншого уроку непомітно, ніби вливалися в тему уроку. Це дало нам можливість створити невимушену обстановку для дітей і не порушувати сам навчальний процес.

Як вже було сказано, основним методом діагностики сформованості художньо-образного мислення було спостереження. Ці спостереження велися за прямими та опосередкованими критеріями, аналіз результатів за показниками цих критеріїв дав можливість визначити “*високий*”, “*середній*” та “*низький*” рівні сформованості художньо-образного мислення. Відповідно до рівнів, була визначена шкала оцінювання, а саме: високий рівень 4-5 балів; середній рівень 2-3 бали; відносно низький від 0 до 1 бала.

Враховуючи, що діти легше сприймають художні твори синтетичних жанрів, де є і слова, і музика (а, нерідко, і живопис), і дія, - на уроках

переважно використовувалися саме такі твори, зокрема фольклор. У таких творах образність яскравіша. Сприйняття чисто музичних образів вчитель, як правило, активізує іншими співзвучними співставленнями (з галузі поезії, художньої прози чи живопису). Нас цікавить саме таке комплексне асоціативно-образне сприйняття *“художніх образів”*, а не суто *“музичного матеріалу”*. Тому ми в тексті частіше вживаємо термін *“художній образ”*, а не *“музичний образ”*, *“художньо-образне мислення”*, а не *“музично-образне мислення”*, маючи на увазі, що *“музичний образ”* є окремим, своєрідним проявом *“художнього образу”*.

Прояви художньо-образного мислення дітей діагностувалися в процесі сприйняття, а також відтворення художніх образів. Ми мали виявити, не тільки як діти сприймають ті чи інші художні образи (слухання музики), а й виконують: співають пісні, водять хороводи, зображують пластикою жестів дійових осіб пісні, хороводу, гри тощо.

При виконанні завдань діагностика здійснювалася за розробленими критеріями, що дало можливість вирахувати якісний показник кожного з прямих та опосередкованих критеріїв і в результаті отримати загальний якісний показник рівня сформованості художньо-образного мислення.

Процеси сприймання музичного твору під кутом зору **мотиваційно-ціннісного** критерію показували здатність до адекватної оцінки художньо-мистецького твору, концентрацію уваги під час його сприймання. У перших класах художньо-образний матеріал подавався дітям у вигляді музичних казок, (легенд, розповідей тощо). Для того, щоб побачити рівень сприйняття, розпочинала свій переказ тільки-но прослуханої розповіді одна дитина, а далі продовжувала інша і т.д. Крім цього, діти мали розказати, яке в них склалося ставлення до того чи іншого героя казки. Використовували питання, які могли нам допомогти визначити рівень сприйняття. Наприклад: пригадуючи казку, діти повинні були відповісти на ряд запитань (кого з героїв ви б намалювали лагідним, а кого ні? Яку б музику ви підібрали б на початок тієї казки, якщо б робили “мультик”? і т.д.). Після того, як діти прослухали казку, ми просили їх

вдома намалювати до неї малюнок і на подальших уроках розповісти саме про той фрагмент, який вони зобразили. Після прослуханої казки ставили два музичних фрагменти для того, щоб діти вибрали, який до цієї казки підходить краще і пояснили чому?

На уроці в першому класі, перед тим, як прослуховувати п'єсу Сокальського "Пташка", ми, не повідомляючи заздалегідь назву, дали дітям завдання розповісти, що вони могли собі уявити з живої природи, слухаючи цю музику. Крім цього, діти мали придумати назву і пояснити, чому саме таку назву вони вибрали. Виконуючи це завдання, окремі діти досить швидко виявили, що це має бути якась маленька жива істота (метелик, пташка, зайчик, білочка), але більшість дітей давали відповіді, неадекватні музичному образу (людина -павук, поїзд, політ Бетмена). Для більшості дітей у перших класах труднощі викликало завдання пояснити, чому вони так думають. Адже потрібно було порівняти образи різних тварин, птахів з характером прослуханого музичного твору. Коли за допомогою запитань та підказок вчителя клас прийшов до висновку, що цю п'єсу можна назвати "Пташка" - завдання ускладнилося:

– Може, в цій п'єсі розповідається не тільки про пташку. Коли композитор писав цю п'єсу, він в своїй уяві бачив не тільки пташку. А що ще міг бачити композитор? Ця пташка сиділа в клітці і плакала? Чи може вона літала і раділа? Композитор намалював пташку музикою. А тепер уявіть себе художниками і скажіть, що б ви намалювали?

За допомогою цих завдань компетентні судді та вчитель мали можливість спостерігати за реакцією дітей і характеризувати зосередженість, сконцентрованість уваги; адекватність словесних характеристик змісту художніх образів; зацікавленість ставлення до творів; активність на уроках.

Дітям були запропоновані твори з простими відносно-конкретними образами, безпосередньо пов'язаними з їх життєвим досвідом. Спостереження за дітьми засвідчили такий цікавий факт: вони починають відтворювати (розказувати, оцінювати, переказувати) сприйняті образи (мистецтва, фольклору чи дійсності) з достатньою мірою адекватності, але, продовжуючи розповідь, та

чи інша дитина починає відхилятися від прослуханих образів, а нерідко і фантазувати, аж ніяк не пов'язуючи свою розповідь з цими образами. Проводячи оцінку цього показника, можна зазначити, що більшість дітей правильно відчуває характер сприйнятих нескладних художніх творів, з відносно-конкретними образами. Результат міняється при сприйнятті художніх творів, які вимагають простих образних асоціацій. Недостатність розвитку асоціативно-образного мислення дітей цього віку пов'язана з дефіцитом життєвого досвіду, з відсутністю відповідного образного "банку даних", що, в принципі, є зрозумілим, нормальним явищем.

Значною трудностю для дітей був пошук відповіді на питання: які почуття передає ця музика? Що ще може викликати такі почуття у людини? Що спільного, а що відмінного між прослуханими художніми творами? Для більшості дітей вимога уважно слухати (повноцінно сприймати), роздумувати, а тим більше давати відповідну оцінку викликала істотні труднощі, її виконання не було повноцінним. Цей показник особливий тим, що свідчить про міру зацікавленості дітей у тому, що говорить і робить вчитель, вказує на неуважних учнів на фоні загальної масової уваги дітей.

Спостереження за дітьми під кутом зору **раціонально-когнітивного** критерію повинне було висвітлити осмисленість сприйняття художньо-образного матеріалу. Здатність сприймати музику те тільки емоційно, а й осмислено забезпечується формуванням музичної грамотності школярів. Сприймання художнього образу не може бути адекватним, якщо дитина не має певного пізнавального досвіду в галузі мистецтва. Стійкі індивідуальні особливості пізнавальних процесів, вміння вирішувати пізнавальні задачі, пошук найбільш цікавого рішення, розпізнання знайомих образів, їх співставлення, вміння висловити свою думку, дійти висновку - усі ці раціональні та когнітивні процеси відбиваються на уроках музики та мають різні рівні прояву у кожного учня. Ми спостерігали за тим, як діти усвідомлюють твір в цілому, окремі його фрагменти, як вони їх зіставляють, порівнюють, як вони вміють використати знання для висловлення своїх вражень, своїх міркувань. Діти повинні були уважно слухати та

знайти основну інтонацію образу, фрагменту, використовуючи елементарні знання музичних закономірностей, довести образний зміст твору чи фрагменту.

Наявність операційних навичок проявлялася слабо, постійно була необхідність у великій кількості допоміжних запитань з боку вчителя. Ми спрямовували свої зусилля на пізнання учнями музичної мови, розуміння інтонаційних, метро-ритмічних особливостей, динаміки у відповідності з художніми образами музики чи фольклорного явища. Увесь процес музичного навчання від засвоєння особливостей музичної мови, грамотності до сприймання ми розглядали лише в контексті художньо-естетичного цілісного простору і саме з цих позицій спостерігали раціонально-когнітивні показники. Нас цікавили не конкретні знання з музичної грамоти, а те, як дитина усвідомлює, відчуває художньо-естетичні особливості при сприйманні музичного твору чи фрагменту. Важливо було прослідкувати, як діти уявляють взаємопов'язаність музичних понять з життєвими явищами. Ми констатували, що діти у цьому відношенні відчувають істотні труднощі: їм важко генерувати думки, встановлювати логічні, причинно-наслідкові зв'язки, робити асоціативні логічні співставлення. Всі ці процеси мали дуже різну міру прояву. Найлегшим завданням, яке були спроможні виконувати всі діти молодших класів, було впізнавання знайомих мелодій та систематизація музичних вражень. По-різному проявлялася активність, зацікавленість дітей новою інформацією. Результати рівнів прояву показників цього критерію в перших класах відображено у таблиці 1.

Таблиця 1

Раціонально-когнітивний критерій						
	високий		середній		низький	
	учні	%	учні	%	учні	%
1Е	3	12,5	8	25	20	62,5
1К	3	10	9	30	18	60

Під кутом зору **емоційно-емпатичного** критерію нам вдалося з'ясувати ступінь емоційного досвіду дітей, який характеризувався інтенсивністю, адекватністю емоційного сприйняття художнього твору, переживання та співпереживання музичному образу.

Протягом декількох уроків музики використовувалися завдання, на яких діти мали можливість активно проявити свою емоційну чуйність. Наприклад, перед тим, як розучувати пісню Я.Степового “Зоре моя вечірня” у третьому класі, розповіддю вчителя діти були введені в ту обстановку, при якій людина, дивлячись на зорю, пригадує собі образи природи: як гарно виглядає веселка над Дніпром, яка незабутня картина заходу сонця і д. т. Цю пісню, можливо, створила людина, яка знає, що більше ніколи в житті не побачить цієї краси.

Саме в той момент, коли звучить сама пісня, велося спостереження за емоційною чутливістю дітей: за тим, як вони співпереживають, уявляючи собі цю картину. Дітям були поставлені запитання: які обставини життя можуть бути у людини, щоб їй в цей момент захотілося заспівати саме цю пісню?

В подальшому розучуванні цієї пісні велося спостереження за тим, які діти і в якій мірі намагаються передати образ цього твору, кому з них це вдається, а кому ні.

Для того, щоб викликати у дітей емоційну чутливість при сприйнятті уроку про “Жнивварські свята”, була використана розповідь, яка занурювала дітей в обрядове дійство цих свят. Ми намагались у вербальній формі створити адекватний художній образ, використовуючи синтез мистецтв. При слуханні та розучуванні пісень: “Котився снопочок”, “Косарі”, “У понеділок раненько” у другому класі велися спостереження за адекватністю міміки дітей даній пісні, за адекватністю жестів при пластичному інтонуванні, за загальною емоційною реакцією на ту чи іншу пісню в залежності від її характеру. Проводячи констатацію цього критерію в перших класах, ми використовували українські народні пісні з дійовими особами, чи то зайчиком в пісні “Ой на горі жито” чи лисичкою “Пісня лисички”, чи гарбузом, який збирає по городі свою родину в пісні “Ходить гарбуз”. Саме втіленням дитини в образ головного героя пісні,

яскравіше може проявити її емоційну чуйність. Отримані дані критерію емоційної чутливості по 1-Е та 1-К класу наводимо в таблиці 2.

Таблиця 2

Емоційна чутливість						
рівні	високий		середній		низький	
	учні	%	учні	%	учні	%
1-Е	5	15,6	10	31,3	17	53,1
1-К	4	13,3	11	36,7	15	50

Діагностика адекватності емоційних проявів, відповідності інтонації, міміки, жестів при виконанні та сприйнятті художніх образів фіксувала ставлення тієї чи іншої дитини до прослуханого твору: захоплення чи байдужість, співчуття чи індіферентність.

Результати спостереження показали, що відносно високий рівень у 1-А класі показало 15,6 % дітей, (13,3% у 1-Б класі). Середній рівень у 1-А класі проявило 31,3 % дітей, (36,7% у 1-Б класі). На низькому рівні було 53,1% учнів у 1-А класі та 50% у 1-Б класі. Такі дані пояснюються тим, що діти 6-7 років досить емоційно і безпосередньо сприймають художні образи чи то музичні, літературні, чи синтетичні.

Творчо-діяльнісний критерій поміг нам діагностувати художньо-образне мислення в процесі виконання творчих завдань. Дітям пропонувалося створити розповідь на задану тему, орієнтуючись на запропонований музичний матеріал. При виконанні цього завдання особлива увага зверталася на вміння розпізнавати і розшифровувати метафори в різноманітних художніх творах. Враховувалися прояви елементів асоціативного, творчого мислення; змістовність, зацікавленість, активність. Цікаво було спостерігати, як діти використовують метафори в характеристиці сприйнятих ними художніх образів. Тут зверталася увага на доцільність використання, активність пошукової діяльності, зацікавленість. Дітям пропонувалися творчі ігри “Так, ніби”, “Що було б, якби?”, “Що було далі?”, в ролевих казках-забавах, а також творчі завдання, які вимагали від дітей багатої яскравої уваги, фантазії. Зверталася увага на індивідуально-

творче відношення дитини, на адекватність інтонації, міміки, жестів художньому образу, емоційних проявів..

Потреба в творчій діяльності, активність дітей, фактично була пов'язана з їхнім “вмію” чи “не вмію”. Успіх активізує, трудність далеко не у всіх дітей викликає бажання подолати її, а невдача багатьох “паралізує”, змушує сховатися за спину товаришів. Діти слабо вміють оперувати накопиченими образами, як правило, вимагають додаткової підказки.

2.3. Апробація експериментальної методики формування художньо-образного мислення учнів початкової школи на уроках музичного мистецтва

Аналіз теоретичних даних і особисті спостереження дали підставу припустити, що ефективність формування художньо-образного мислення зростатиме, якщо дотримуватися певних педагогічних умов, які сприяють цілісному розкриттю художньо-образної мови фольклору, а саме:

- впровадження інтегрованого підходу до усвідомлення дітьми образів мистецтва і образів дійсності;
- застосування інноваційної форми уроку-образу з цілісною художньою драматургією з метою активізації творчих проявів дітей.
- поступового “занурення” учнів до драматургії художнього явища.
- опанування фольклорного матеріалу з орієнтацією на вікові можливості усвідомлення змісту художніх образів школярами.

У процесі формуючого експерименту було апробовано розроблену нами методику, підґрунтям якої визнано об'єктивно існуючу закономірність взаємозв'язку і взаємодоповненості образів мистецтва і образів життя.

Перед експериментом ми продіагностували і виявили, що діти переважна більшість має:

Низький рівень - це 68,5%

Середній рівень 24,8%

Високий рівень 6,7%

Складовими створеної методики виступили такі методи і прийоми, як:

- активізація асоціативних зв'язків між художніми творами і життєвими враженнями дитини;
- створення емоційно-збагачених ситуацій осягнення фольклорного явища засобами різних видів мистецтва;
- забезпечення усвідомлених до символічного змісту фольклору;
- спонукання дітей до художньо-оцінювальної діяльності та словесного вираження вражень від мистецького образу;

У формувальному експерименті, при розробці уроків була збережена вся програмна тематика, вимоги до системи знань, вмінь та навичок. Музичний матеріал для співу та для слухання музики був дещо доповнений. У широкому діапазоні програмних вимог більша увага приділялася саме цілісному сприйняттю художніх образів, а не процесу розчленування цих образів на засоби музичної виразності і їх послідовному аналізу. Такий аналіз теж мав місце, але він робився “ніби між іншим”, “вкраплюючись”, не перехоплюючи основну увагу дітей з цілісного сприйняття художнього образу і з процесу розширення життєвих асоціативно-образних зв'язків. Основним матеріалом на уроках був фольклор.

У 1 класі. Уроки-образи були спрямовані на активізацію конкретно-образного характеру мислення дітей, широко застосовувалось спонукання дітей до наслідування дій педагога. На цьому етапі проводились уроки-образи на теми: “Калино-малино, чого в лузі стоїш”, “Благослови, Мати, Весну закликати”, “Колискова моєї неньки”, “Ой на горі та жінці жнуть”, “Мисливські оповідання”.

Діти цього віку дуже люблять гратися, слухати казки, уявляти себе якоюсь твариною чи рослиною. Саме тому для шести, семилітніх дітей дуже добре на уроках музики використовувати саме фольклорний матеріал, де кожна пісня, оповідання, загадка і т.д. насичені образністю. Методично матеріал підбирався з урахуванням найбільш розвиненого у дітей в цьому віці конкретно чуттєвого

образного мислення. Так, проводячи урок, пов'язаний з жнивварськими святами, ми не тільки ознайомили дітей з тяжкою працею хлібороба, а й ніби самі на цей урок стали хліборобами. Співали пісні, які розвеселяли працю, тут же показуючи пластичним інтонуванням хід роботи, потім в грі “печу, печу хлібчик” ніби самі пекли коровай, коли в полі жали пшеницю, дуже змучилися, заснули і зустрілися уві сні з перепілкою, яка просила лишити “бороду” для охорони своїх пташенят. Таке занурення в художній образ ми проводили, підібравши пісню “Ой у перепілки та голівка болить”. Дуже важливо, якщо пісня буде виконана вчителем, м'яким голосом, краще без супроводу, або під гітару, щоб у дітей склалося враження, що це дійсно з ними розмовляє перепілка уві сні. В кінці уроку діти водять хоровод “Перепілка”, в якому стараються показати свою любов і повагу до цієї пташки, наче заспокоюючи її в тому, що жінці уважно ставляться до всього живого, до природи. На уроках досить часто дітям ставилася музика “Звуки природи”, мелодія або розповідала про море, або про вечір, коли співають цвіркуни, чи то була музика вітру, і т. і. Діти мали дати назву прослуханій мелодії і розповісти, що вони собі уявили під цю музику. Саме на таких завданнях яскраво було видно, чи розуміє дитина, про що розповідає музика, чи ні. Все залежало від її сприйняття, спостерігалася відповідність уяви дитини музичному образу.

На уроках у першокласників часто використовувалися хороводи, кожен з яких створює певний художній образ. Так, наприклад, проводячи урок “Щедра осінь”, перед тим, як почати хоровод “Ходить гарбуз по городу”, вчитель мав настроїти дітей, розповідаючи про велике місто, де кожен овоч росте на своєму місці і хоче показати себе з найкращого боку: який він гарний, смачний, веселий родич гарбузовий. Потім підвести дітей до відповіді, що урожай може вирости і дозріти завдяки сонечку. Тому діти мають зробити коло таке ж кругленьке, як наше сонечко. Кожна дитина, використовуючи маску свого овочу, яку робила дома з батьками, відповідно до слів пісні виходить в середину кола і виконує свою роль, ніби той овоч хоче погрітися на сонечку і стати ще смачнішим. Все це

дійство спонукувало дітей не тільки виконувати роль того чи іншого овочу, а й створювати святкову обстановку урожайної і сонячної осені.

Особливо цікавою виявилася робота над піснями, де діти могли виконувати різні ролі. Так, пісню “Два веселі гуси” діти вивчали відразу з жестами, які відповідали змісту пісні, крім того хлопці могли співати за автора, а дівчата співали слова бабусі. Коли пісня була вивчена з відповідною інтонацією, вибиралися діти, які виконували ролі гусей, бабусі, автора. Таким чином діти мали можливість інсценувати дану пісню.

В основі створення багатьох уроків, для дітей цього віку, ми зверталися до казки та казкових образів. Так, використовуючи українську народну казку “Івасик Телесик”, ми мали можливість не тільки дати поняття високих та низьких звуків в цікавій для дітей формі, а й включити різноманітний музичний матеріал для слухання. Наприклад, розповідаючи дітям про човник Івасика, на якому він ловив рибку, викликати в них уявлення ріки, човника, хвиль за допомогою пісні “Пливе човен” в обробці Людкевича (баркарола). Коли в казці розповідається про Зміюку, яка хотіла викрасти Івасика, вчитель не дає її словесної характеристики, а пропонує дітям прослухати твір, після якого цю характеристику дадуть самі діти. (Мусоргський "Баба Яга"...). По ходу казки декілька разів повторюється віршик-звернення Івасика до гусей: “Гуси, гуси, гусенята, візьміть мене на крилята...”. Ми використовували цей віршик як матеріал для елементів імпровізації. Початок фрази співає вчитель, кінцівку доспівують діти. Ця кінцівка може складатися з двох, трьох звуків або цілого такту в залежності від можливостей тієї чи іншої дитини. Найкращий варіант вивчає весь клас і стає співучасником казки. На закінчення уроку, згідно із сюжетом казки, коли Іванко живий, здоровий вертається додому, діти розучують пісню “Тато і Мама”. Там є слова, які фактично підводять висновок уроку: “Як мені вас не любити, тату рідний, нене? Та ж ви мене згодували, дбаєте про мене. Тато розуму навчас, мама приголубить, Ніхто мене на світі, як вони не любить.” (зб. “Нам пора для України жить”. Упорядники С.В. Ковальчин, Т.В. Гушоватий. Дрогобич; вид. “Відродження” 1991р; див. дод А).

Саме така побудова уроку дає нам можливість, з одного боку, впливати на формування художньо-образного мислення дітей, і тим самим закладати основи ціннісних орієнтацій дитини. З іншого боку, давати дітям поняття про звуковисотність (співставлення голосу мами і голосу Зміюки), та інших засобів музичної виразності, співацьких вмінь та навичок.

Виходячи з психофізіологічних особливостей дітей шести, семи років і звертаючи увагу на невеликий об'єм довільної уваги, на перевагу мимовільної уваги, ми пам'ятали, що все це викликає необхідність постійної активізації дітей шляхом переключення на різні "об'єкти". Саме тому ми вважали доцільним мозаїчний принцип побудови уроку: різноманітні завдання, види діяльності, індивідуальні та колективні форми роботи і т.д. Вся ця "мозаїчність" різних видів діяльності дітей на уроці об'єднувалася єдиною сюжетною лінією. Таким, наприклад, був урок, присвячений весняній тематиці - "Стрітення". В основу уроку покладена народна поетична легенда про зустріч зими і весни. Урок починається з бесіди вчителя про те, що з глибини віків, відколи люди навчилися спостерігати Природу, вони задумувалися: що відбувається в Природі? Чому починає танути сніг, чому з-під снігу прокльовуються маленькі білі квіти?

У контексті уроку вчитель ставить цілий ряд запитань, які пробуджують у дітей спогади про весну, про весняні квіти, про настрій, який несе ця пора року. Діти згадують вже знайому їм легенду про пролісок. За легендою, пролісок - це квітки, які виникли зі сліз Єви, коли все було заметено снігом і вона почала втрачати надію, віру в свої сили. Дві сльозинки розтопили сніг, торкнулися Землі, а Земля подарувала дві квітки. Пролісок - це квітка надії. Вчитель розв'язує букетик, бере одну квітку і запитує у дітей: "Який він, цей маленький пролісок?" Відповіді, зазвичай такі: він тоненький, білоголовий, світло-зелений, гарний. "Що в ньому є таке, чого нема у інших квітів?" Найбільше всім сподобалася відповідь: він сміливий, він пробився через сніг, йому було дуже важко, йому було холодно, а він не побоявся і прийшов до нас і приніс з собою весну.

По ходу уроку вчитель переходить до казкового оповідання, дійовими особами якого є хлопчик Іванко, дідусь-чарівник, який з вдячності за допомогу

дарує хлопчику здатність розуміти мову птахів, вітру, дерев і бачити те, що звичайна людина бачити не може. Далі Іванко стає спостерігачем загадкової зустрічі зими і весни, чує розмову Весни, Зими, Морозу, Птахів. В урок включаються вірші Олени Пчілки, пісні з опери Лисенка “Зима і Весна”, які діти слухають у виконанні вчителя, веснянки та хороводи, які виконуються самими дітьми. Все це об’єднується єдиною сюжетною лінією уроку. Деякі пісні, які були використані на цьому уроці - “Сонечко”, “Подольночка”, “Ой минула вже зима”, діти знали з попередніх уроків і мали можливість активно, творчо доповнювати художню образність даного уроку. Досить багато пісень виконує сам вчитель: “Весна” (“Шкільний співаник”, зб. Ф.Колеса С.155), “Благослови мати, весну закликати” (веснянка), “Ой співаночки мої” (укр. нар. пісня). При розповіді вчителя використовувалася фоновіа музика. На даному уроці були створені педагогічні умови, які дали можливість дітям бути співучасниками зустрічі Зими і Весни, дали можливість дітям відчутти поетичність веснянок і причетність тих пісень до весняного пробудження землі. Активізуючи свою уяву, фантазію, діти ніби очима хлопчика Іванка змогли уявити і відчутти прихід Весни.

На уроці мали місце народні ігри, хороводи, творчі завдання (імпровізація на віршик – заклик), пластичне інтонування при виконанні пісень, різноманітні образні порівняння (пролісок–сміливий). Багато запитань вчителя були побудовані так, щоб спонукати дітей до поетичних порівнянь, до інтуїтивного використання метафор. Крім цього на уроці формувалися співацькі вміння і навички, активізувалася слухова увага.

Дітям першого класу дуже близькі образи тваринного світу. У фольклорі ми знаходимо надзвичайно різноманітний і яскравий світ тваринних образів, який оснований на алегоричних співставленнях і метафорах. У народі існувало повір’я, що всі - і птахи, і звірі, й комашня, мають пастуха, який вчить своїх братів по стаду, як жити, як їжу здобувати, хто їм друг, а хто ворог. Коли приходить осінь і наступає час для полювання, звірині пастухи всіх попереджають: стережись, мисливець іде. В народі існував цілий жанр так званих мисливських оповідань, які розкривали в живих яскравих художніх образах характер різних

звірів. Для дітей такі оповідання є дуже повчальними, цікавими. Вони змушують порівнювати, шукати подібні типи, характери серед своїх однокласників і знайомих. На уроках музики доцільно використовувати мисливські оповідання ще і тому, що образи багатьох звірів, їх характер відтворені в музичних творах, а разом з поетичною народною творчістю (і з відповідними малюнками) ми маємо змогу активно розвивати у дітей їх уяву, фантазію. На початку вчитель занурює дітей в атмосферу зоопарку, де маленький коник кожен день по колу возить дітей. Але ніхто з дітей не зауважує, що коник втомлений і засмучений. Це помітив тільки один хлопчик, який підійшов до коника і вирішив розвеселити його пісенькою. Вчитель співає пісеньку - поспівку “Гой-да, гой-да”. Коник сподобалося, що хоч хтось придумав про нього пісеньку, він усміхнувся і став бігти веселіше. Діти розучують поспівку з елементами пластичного інтонування, намагаючись передати її веселий настрій. На конику каталося багато дітей, але тільки один зміг віднести до коника зі співчуттям і “порозумітися” з ним. Майже кожна тваринка відчуває, як до неї ставиться людина, і коли вона відчуває доброту і ласку, віддячує взаємністю. Ось про таке взаєморозуміння є дуже багато оповідань у народі .

Розповідаючи мисливське оповідання “Заячий пастух”, вчитель доповнює свою розповідь рядом музичних творів, деякі з них використовувалися для слухання (мелодія сопілки, звуки лісу), деякі були використані для розучування з дітьми (А.Філіпенко “Веселий музикант”, українська народна пісня “Ой на горі жито”). Співаючи пісні, діти за допомогою вчителя передавали жестами танок зайчика або гру на інструментах хлопчика-пастушка. Ці жести робили дітей активними співучасниками цієї дії, вони ніби ставали зайчиками і пастушками. Основна мета вчителя полягає в тому, щоб розбудити уяву, фантазію дітей. Урок закінчується грою “Ведмедик і лісові звірята”.

Підводячи висновок уроку, дітям ставилися запитання, які спонукали їх виявити своє ставлення до різних тварин, своє розуміння того, чому зайчик сам прийшов до пастушка, а інші люди не могли ані спіймати, ані побачити його.

Особливість таких уроків в тому, що створюється цілісний урок-образ, який є зрозумілим і близьким дитині. Через цей загальний об'єднуючий образ дитина розуміє доцільність окремих завдань, окремих вимог вчителя (чому цю пісню потрібно виконувати саме так, а іншу - інакше, і т.д.).

Такий урок дає простір для дитячої фантазії і формує доброзичливе ставлення до оточуючого тваринного світу. Подібним чином проводилися уроки-казки “Лисичка, котик і півник”, “Коза - дєреза”, “Рукавичка”.

Серед фольклорного матеріалу особливе місце займають календарні свята. Вони пов'язані з циклічними змінами: Зима - Весна - Осінь – Літо. Правда, у фольклорі ці циклічні природні зміни мають свою символічну образність і цікаву глибинну філософію. Завдання вчителя полягає в тому, щоб кожен рік, починаючи з першого класу, крок за кроком наближувати дітей до осягнення міфологічного глибинного смислу прадавніх легенд і органічно поєднаного з цими легендами і міфами пісенного матеріалу (колядок та щедрівок, веснянок та гаївок, купальських та жнивварських пісень). Діти тим самим отримують можливість наблизитися до розуміння символічної образності календарних свят, яка, фактично, є ключем до розуміння образної мови українського фольклору в цілому.

У першому класі діти за допомогою відповідного міфологічного художнього образу повинні відчувати, що це не просто видумані кимсь свята, всі вони мають свою об'єктивну першопричину в Природі, в Космосі. Ці свята дають можливість кожній дитині відчувати, наскільки важливо бути в єдності, в згоді, в злагоді з Природою та її законами. Для прикладу наводимо фрагменти уроку, присвяченого Коляді.

Центральне місце на уроці займає яскрава художньо-образна розповідь: “Колись давно люди поклонялися Білобогові і сонцю, але не зміг терпіти цього злий Чорнобог і пішов на брата війною. Стали вони битися. Коли перемагав Білобог, то наступала весна. Все розвивалось, цвіло, птахи щебетали, люди співали і веселились. А коли перемагав Чорнобог, то наступала зима, вмирили дерева і квіти, люди ховалися по хатах, і все покривала темна холодна ніч... Тоді

втрачало свою силу навіть Сонце. І саме в найдовшу ніч року, коли воно знемагало зовсім і безсиле опускалося в дніпрові води, Чорнобог посилав на землю підступного і хитрого Корочуна і наказував йому ввіймати і вкрасти Сонце, захвати од людей у підземному царстві. І от одного дня стояли люди на березі великої ріки і чекали сходу Сонця, але Сонце не сходило, кругом була темрява, морок. Страх охопив людей, вони розуміли, що злий Корочун робить все можливе, щоби Сонце не зійшло і не розсіяло темряву. І подумали люди, що вони можуть допомогти Сонечку, але як? Люди, які стояли на березі ріки, почали співати, спочатку тихо, невпевнено, потім все голосніше і голосніше. І народилася пісня, яскрава, весела, життєрадісна, дарована Сонцю. Енергія цієї пісні, її мелодія долинула до Сонечка і додала йому сили. Сонце відкинуло злі чари Корочуна і знову зійшло і почало свій рух. Сонечко люди ще називали Колом, тому вітаючи його говорили Коло-Да. Згодом слово Коло звучало все м'якше, буква “О” перейшла в букву “Я” і народилося слово Коляда. Пісні, якими люди вітали відродження Сонця, теж називали Колядою. Здоровлячи одне одного, сповіщаючи всіх немічних, хворих, старих і дітей про перемогу над темними силами, співалися Колядки і носили священний вогонь, знак Сонця. Пройшло вже багато тисяч років, давно люди забули цю дивну легенду, але зберегли прекрасний звичай колядування.

Після прослуханої легенди вчитель пропонує дітям три музичних фрагменти, які за характером, за загальним настроєм можна співвіднести з певними моментами розповіді вчителя. Діти повинні визначити, який музичний фрагмент за своїм характером міг би розказати про ті чи інші події, описані в даній легенді. Музичні фрагменти, пропоновані дітям для слухання, можуть бути різними в залежності від наявного матеріалу, але перший фрагмент повинен відтворювати характер боротьби, другий фрагмент – схід Сонця (ми використовували музику Е. Гріга “Ранок”); третій фрагмент – колядка (на уроці подавалася в сучасному, яскравому виконанні з інструментальним супроводом). Прослуховування дітьми музичних фрагментів вводилося в урок для загально-емоційної активізації естетичного сприймання. Таке завдання сприяє формуванню

вміння порівнювати, зіставляти, мислити образами, відчувати емоційний характер тощо. Крім цього подібні завдання активізують творче уявлення, слухову увагу, сприяють накопиченню художніх образів.

Починаючи розучування колядки, вчитель звертає увагу на те, що в наші часи зберігся прекрасний звичай колядування з саморобною семикутною зіркою, яка нагадує сонце. Як свідчить наш досвід, після такої художньо-образної бесіди у дітей міняється ставлення до самого свята Коляди.

Серед методичних прийомів, на яких ґрунтувалася робота з дітьми в першому класі, доцільно виділити такі: поєднання різноманітних видів діяльності вчителя і дітей з образною цілісністю сюжетної лінії уроку; розкриття символіки образів фольклору здійснювалося за допомогою особливих, змістовно-ємних казкових образів, які в майбутньому стають містком до більш глибокого і серйозного розуміння Природи і Людини. Активно використовувалася діяльність самих дітей, в основі була природна схильність дітей до вираження своїх емоцій в рухах, які допомагали їм краще осягнути характер художнього образу. Часто використовувалися різноманітні творчі завдання, які органічно впліталися в сюжетну лінію уроку і давали дітям простір для самовираження. На уроках також використовувалися різноманітні народні природовідповідні дитячому віку ігри. Виходячи з вікових особливостей дітей, формування метафоричності в першому класі відбувалося не тільки за допомогою ігрових методів, коли діти придумували загадку, в якій можна впізнати добре знайомий предметно-конкретний образ (квітка, бджілка, їжачок, котик), а й за допомогою тих художніх образів, котрі створює той чи інший музичний твір.

У кінці навчання діти експериментального класу навчилися розпізнавати художні образи в прослуханих музичних творах; придумувати різні рухи в залежності від змісту пісні, яку виконують; водити хороводи. Все це сприяло формуванню вміння рухатися під мелодію пісні і поєднувати спів з рухами. Виконуючи ролеві пісні, “входити” в художній образ персонажів даної пісні. Слухаючи музику, придумувати назву, яка безпосередньо пов’язана з художнім образом твору. Після прослуханого твору, де вчитель не повідомляє назву, а

тільки називає персонажі (дівчинка і ведмежатко і т.д.), діти з легкістю створювали розповіді, спираючись на сприйнятий ними музичний твір.

Після застосування, ми знову провели діагностику сформованості художньо-образного мислення, за тими ж методами що на етапі експерименту, і з'ясували що результат змінився.

Низький рівень *було 68,5% стало 40,7*

Середній рівень *було 24,8% стало 53,1*

Високий рівень *було 6,7% стало 6,2*

Що доводить ефективність запропонованої нами методики.

Отже, розвиток художньо-образного мислення у дітей проводився поступово, в залежності від їх вікових особливостей. Для активізації зацікавленості на уроці, підвищення емоційних та емпатійних реакцій здійснювалися педагогічні заходи: самостійне знаходження аналогічних образів в інших народних піснях, обрядах та легендах; відтворення відсутніх епізодів на заданий початок чи кінець; після прослуховування інформації самостійно робити висновок; на задані слова хороводу придумати рухи, відповідні мелодії і тексту; вивчення народних пісень проводилося з максимальною опорою на художній образ; для поглиблення емоційної реакції школярів використовувалася єдність слухових, зорових та рухових уявлень, а також залежність та зв'язок слова, музики, руху, пов'язаних зі змістом образу; цілеспрямовано створювати емоційно-збагачені виховні ситуації; використання гуманістичних засад спілкування; використання принципу співпереживання як провідного психологічного механізму у вихованні особистості; проведення творчих завдань, пов'язаних з вибором певної гама кольорів після уроку, або використання рисунку за темою уроку своїми кольорами

Всі вищевикладені прийоми та методи стосуються не тільки розвитку творчих здібностей, уяви, вчать імпровізувати та відчувати ситуацію, розвивають мислення дітей - всі вони сприяють емоційному піднесенню, більш повному

сприйняттю творів народної творчості сприяють формуванню художньо-образного мислення.

Висновки до другого розділу

Проведена дослідно-експериментальна робота показала, що формування художньо-образного мислення - це процес тривалий, складний і здійснюється шляхом цілеспрямованої роботи вчителя.

1. На пошуковому етапі було з'ясовано, що великий педагогічний потенціал фольклору на жаль, не впливає в повній мірі на розвиток ХОМ (художньо-образного мислення) через такі причини: фольклор подається окремими частинами, роз'єднується музика, поетичний текст і драматургія обряду, що порушує повноцінність сприйняття образу; не звертається увага на значення образної мови народних пісень; відсутність певного рівня розвиненості образного мислення як генералізованої здібності та музичного слуху як сенсорного фактора. Пошуковий етап дав можливість розробити педагогічні умови, випробувати різні методичні прийоми, які позитивно впливали на розвиток художньо-образного мислення на школярів.

2. У процесі пошукового етапу було визначено критерії та показники сформованості художньо-образного мислення. Для більш якісної стандартизації одержаних результатів за проведеною методикою нами були виділені прямі та опосередковані критерії, а саме: мотиваційно-ціннісний, раціонально-когнітивний, емоційно-емпатичний та творчо-діяльнісний, як основні, та морально-естетичний та фольклорно-аксіологічний як опосередковані.

Цілісність сприймання художніх образів, обумовила багатогранність показників та їх спільність за обраними критеріями. Особливістю розробленого критеріального апарату була спільність показників, що робить можливим їх розгляд з різних точок зору, в різних умовах. Спільність показників відповідає цілісності художньо-образного мислення молодших школярів.

Результати формувального експерименту дали підставу стверджувати ефективність запропонованих педагогічних умов, серед них: забезпечення цілісного сприймання дітьми фольклорного матеріалу; поступове “занурення” дітей в драматургію фольклорного явища; активізація емоційного асоціативно-

образного мислення шляхом використання принципу інтеграції; втілення образу зі сфери уяви в реальну творчу форму діяльності дітей; поетапність відкриття дітям образно-інформаційного фольклорного матеріалу в залежності від віку.

ВИСНОВКИ

Розгляд світоглядних та психолого-педагогічних аспектів проблеми художньо-образного мислення дає підстави зробити такі узагальнення:

На різних етапах онтогенезу види мислення співіснують, взаємовпливаючи та взаємозбагачуючись. Розумовий розвиток людини характеризується своєрідністю, де має місце еволюція й інволюція, прогрес і регрес, рух по колу і по спіралі. Образне мислення, відображаючи цю діалектику, виступає не тільки як підготовчий ступінь для розвитку інших видів мислення, але і як самостійний вид, який має свою логіку функціонування та динаміку розвитку.

Сутність, основні характерні риси та функції художньо-образного мислення проявляються через естетичну культуру, через особливості сприймання та оцінювання творів мистецтва, через виявлення спільності і специфічності різних видів мистецтва, а також як психологічного явища, пов'язаного з вищими емоціями людини. Вивчення зазначених аспектів даної проблеми дало можливість уточнити, що *художньо-образне мислення* - це різновид асоціативно-образного, пов'язаний з тим чи іншим видом мистецтва, чи з його синтезом; це процес оперування думками і почуттями на основі сприймання художнього образу і особистого життєвого досвіду. *Художньо-образне мислення молодших школярів* трактується в нашому дослідженні як пізнавально-творча діяльність, спрямована на усвідомлення змісту образів мистецтва та їх відтворення у музично-виконавській діяльності. Художньо-образне мислення передбачає здатність учнів проводити паралелі між явищами мистецтва та образами життя.

Художньо-образне мислення, крім безпосередніх функціональних проявів, має опосередковане відношення до формування системи життєвих цінностей, таких як патріотизм, громадянська відповідальність, повага до батьків, моральна чистота, гуманність, повага до традицій і т.д.

Формування художньо-образного мислення засобами фольклору у дітей в початкових класах школи має свою специфіку. Вона зумовлена: особливостями розвитку дітей 6-9 років; властивостями фольклору, як синтетично-образного явища; загальними педагогічними закономірностями формування образного мислення; специфікою самого уроку музики, використанням інтеграції, синестезії.

Аналіз проблеми формування художньо-образного мислення молодших школярів засобами музичного фольклору дав підстави припустити, що результативність процесу формування художньо-образного мислення молодших школярів на уроках музики засобами фольклору зростатиме, якщо забезпечити:

На пошуковому етапі було з'ясовано, що великий педагогічний потенціал фольклору на жаль, не впливає в повній мірі на розвиток ХОМ через такі причини: фольклор подається окремими частинами, роз'єднується музика, поетичний текст і драматургія обряду, що порушує повноцінність сприйняття образу; не звертається увага на значення образної мови народних пісень; відсутність певного рівня розвиненості образного мислення як генералізованої здібності та музичного слуху як сенсорного фактора. Пошуковий етап дав можливість розробити педагогічні умови, випробувати різні методичні прийоми, які позитивно впливали на розвиток художньо-образного мислення на школярів.

- трактування та сприймання фольклору як синкретичної цілості, органічно пов'язаної зі світом Людини та Природи (недопустимість сегментації фольклору для “вивчення” його окремих частин);
- впровадження інтегрованого підходу до усвідомлення дітьми образів мистецтва і образів дійсності;
- застосування інноваційної форми уроку-образу з цілісною художньою драматургією з метою активізації творчих проявів дітей.

Також у другому розділі проведена дослідно-експериментальна робота показала, що формування художньо-образного мислення - це процес тривалий, складний і здійснюється шляхом цілеспрямованої роботи вчителя.

Нами була розроблена методика розвитку художньо-образного мислення, яка включала такі методи:

як самостійне знаходження аналогічних образів в інших народних піснях, обрядах та легендах; відтворення відсутніх епізодів на заданий початок чи кінець; після прослуховування інформації самостійно робити висновок; на задані слова хороводу придумати рухи, відповідні мелодії і тексту; вивчення народних пісень проводилося з максимальною опорою на художній образ; для поглиблення емоційної реакції школярів використовувалася єдність слухових, зорових та рухових уявлень, а також залежність та зв'язок слова, музики, руху, пов'язаних зі змістом образу; цілеспрямовано створювати емоційно-збагачені виховні ситуації; використання принципу співпереживання як провідного психологічного механізму у вихованні особистості.

Після застосування, ми знову провели діагностику сформованості художньо-образного мислення, і з'ясували що результат змінився.

До експерименту учнів з сформованості ХОМ:

Низький рівень: було 68,5% стало 40,7

Середній рівень: було 24,8% стало 53,1

Високий рівень: було 6,7% стало 6,2

Результати формувального експерименту дали підставу стверджувати про ефективність запропонованих педагогічних умов, серед них: забезпечення цілісного сприймання дітьми фольклорного матеріалу; поступове “занурення” дітей в драматургію фольклорного явища; активізація емоційного асоціативно-образного мислення шляхом використання принципу інтеграції; втілення образу зі сфери уяви в реальну творчу форму діяльності дітей; поетапність відкриття дітям образно-інформаційного фольклорного матеріалу в залежності від віку, та ефективність запропонованої методики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдуллин Э., Николаева Е. Методика музыкального образования / Э. Абдуллин, Е. Николаева. – Музыка, 2006. – 336 с.
2. Батюк Н.О. Формування художньо-образного мислення молодших школярів на уроках музики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія та методика музичного навчання» / Н.О. Батюк. – Нац. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова. – К., 2003. – 19 с.
3. Блонский П.П. Избранные педагогические и психологические сочинения / П.П. Блонский. – В 2 т. – М. : Педагогика, 1979. – Т. 2. – С. 5 - 340.
4. Братко-Кутинський О. Феномен України / О. Братко-Кутинський. – К., 1996. – 301 с.
5. Брушлинский А. В. Культурно-историческая теория мышления / А. В. Брушлинский. – М. : Высш. шк. 1968. – 124 с.
6. Валеев Г.Х. Развитие художественно-образного мышления у детей // Иллюзия ценности или теория конфликтов : сб. докладов VI Международного науч-прак. сем. [Культура в системе образования]. – М., 1995. – С. 258-264.
7. Вишневський О. Сучасне українське виховання / О. Вишневський. – Львів, 1996.
8. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте / Л.С. Выготский. – Психологический очерк. – 3-е изд. – М. : Просвещение, 1991. – 93с.
9. Выготский Л.С. Педагогическая психология / Л.С. Выготский [под ред. В.Давыдова]. – Педагогика, 1991. – 479с.
10. Гарбузов В.И. Нервные дети / В.И. Гарбузов. – Л. : Мир – 1990. – 176 с.
11. Гилфорд Дж. Структурная модель интеллекта: психология мышления / Дж. Гилфорд. – М. : Прогресс. – 1965. – 205 с.
12. Гошовский В.Л. У истоков народной музыки славян / В.Л. Гошовский. – М., 1971.

13. Губенко І. Народні пісні – національне багатство України і його збереження та популяризація / І. Губенко // Народна творчість та етнографія. – 1998. – № 4. – С. 82-87.
14. Гумінська О. О. Уроки музики: [Метод. посіб.] / Гумінська, Оксана Олексіївна; Худож. В. А. Басалига. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2003. – 104 с.
15. Гупал К.Г. Деякі аспекти розвитку художньо-образного мислення молодших школярів : матеріали міжнарод. науково-практич. конференції [Наукова дискусія: питання педагогіки та психології], (м.Київ, Україна, 1-2 грудня 2017 р.) / Київська організація педагогіки та психології. – К.: ГО «Київська організація педагогіки та психології», 2017. – Ч.1. – С.63-65.
16. Гупал К.Г. Формування художньо-образного мислення учнів засобами музичного фольклору : збірник матеріалів науково-практич. конф. викладачів і студентів кафедри вокально-хорової підготовки, теорії та методики музичної освіти [Актуальні питання мистецької освіти та виховання], (Вінниця, 6-7 квіт. 2017 р.) / за ред. Т. В. Белінської; Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, факультет дошкільної, початкової освіти та мистецтв. – Бердичів: ТОВ «Транзит – С», 2017. – С. 92-94.
17. Давыдов В.В. О понятии личности в современной психологии / В.В. Давыдов // Психологический журнал. – 1988, Т. 9, №4. – С. 22-33.
18. Дем'янюк Н. Педагогічні ідеї В. М. Верховинця у сучасній початковій школі / Н. Дем'янюк // Поч. школа. – 2000. – №2 – С. 56-57.
19. Дональдсон М. Мыслительная деятельность детей / М. Дональдсон [пер. с англ.]. – М. : Педагогика, 1985. – 192 с.
20. Духовний розвиток особистості засобами мистецтва : [навч.-метод. посіб.] / Автор і упорядник С.Т.Репетій. – Біла Церква, 2005. – 399 с.
21. Іваницький А.І. Українська народна музична творчість / А.І. Іваницький. – К. : Музична Україна. – 1990. – 336 с.

- 22.Іванус М. І. Ну що б, здавалося, слова... / М. І. Іванус // Початкова школа. – 2000. – №6. – с.4-5.
- 23.Ільченко В.Р. Мислення учнів школи майбутнього / В.Р. Ільченко // Постметодика. – 1996. – №2. – с. 22
- 24.Кадобнова И., Критская Е. Музыка – в движении / И. Кадобнова, Е. Критская // Музыка в школе. – 1984. – № 2. – С. 11-17.
- 25.Калягін Ю.М. Інтеграція шкільного навчання / Ю.М. Калягін // Початкова школа. – 1990. – №9 – С. 28 – 31.
- 26.Капська А.Й. Педагогіка живого слова : [навч.-метод. посіб.] / А.Й. Капська– К.: Либідь, 1991. – 96 с.
- 27.Комар О.А., Лобановська О.М., Лаптева Л.Ф. Проводимо інтегровані уроки / О.А. Комар, О.М. Лобановська, Л.Ф. Лаптева // Початкова школа. – 1996. – №1. – С. 16 – 18.
- 28.Костюк А.Г. Теория музыкального воспитания и формирование нового человека / А.Г. Костюк. – К. : Муз. Україна, 1982. – С. 159 - 172.
- 29.Костюк О.Г. Сприймання музики і художня культура слухача / О.Г. Костюк. – К. : Наукова думка, 1973. – 117 с.
- 30.Кошиць О. Про українську пісню і музику / О. Кошиць // Народна творчість та етнографія. – 1999. – №1. – С. 2-3.
- 31.Кутковець С. Б. Організація фольклорно пошукової роботи / С. Б. Кутковець // Початкова школа. – 1996. – № 6. – С. 24.
- 32.Лозко Г. Українське народознавство / Г. Лозко. – К., 1999. – 387 с.
- 33.Люблинська Г.О. Дитяча психологія. / Г.О. Люблинська. – К. : Вища шк., 1974. – 355 с.
- 34.Максименко С.Д., Загальна психологія : [навч. посіб.] / С.Д. Максименко, В.О. Соловієнко.– К., 2001. – 256с.
- 35.Матюгин И., Методы развития памяти, образного мышления, воображения / И. Матюгин, И. Рыбникова. – М. : Эйдос. – 1996. – 60 с.
- 36.Мислення в діяльності молодших школярів : [за ред. Г.С. Костюка, Г.О. Балла]. – К. : Рад. школа, 1981. – 155 с.

- 37.Музыкальное образование в школе : [учеб. пособ.] / Л. В.Школяр, В. А.Школяр, Э. Д.Критская и др. – М.: Академия, 2001. – 232 с.
- 38.Мухина В.С. Развитие мышления школьника / Мухина В.С. – М., 2000.– С. 300 – 312.
- 39.М'ясоїд П.А. Загальна психологія : [навч. посіб.] / П.А. М'ясоїд. – К. : Вища школа. – 2001. – 488с.
- 40.Навчальна програма з музичного мистецтва для початкових класів загальноосвітніх шкіл (1-4 клас), затверджена Колегією Міністерства освіти і науки 4 серпня 2016 року.
- 41.Неменський Б.М. Изобразительное искусство и художественный труд: Книга для учителя / Б.М. Неменський. – М. : Просвещение, 1991. – 192 с.
- 42.Пак В. Ученый и знахарь / В. Пак. – Донецк.1998. – 257 с.
- 43.Пономарев Я. А. Психология творчества : [монография] /Я. А. Пономарев. – М.: Наука, 1976. – 303 с.
- 44.Потебня А.А. Объяснения малорусских и сродных народных песен / А.А. Потебня. – В 2-х томах. – Варшава. Т.1. - 1883., Т 2 -1887.
- 45.Потебня А.А. Теоретическая поэтика. – М. : Высш. школа. – 1990. – С. 22-54.
- 46.Процюк В. М. Підготовка майбутніх учителів музики до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами народної музичної творчості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / В. М. Процюк. – К., 2007. – 18 с.
- 47.Раппопорт С.Х. О природе художественного мышления / С.Х. Раппопорт // Эстетические очерки: вып.- 3. – М., 1967. – С 48-69.
- 48.Рогозіна В.В. Особливості використання творчих форм роботи на уроках музики у початкових класах. / В.В.Рогозіна // Художня освіта і проблеми виховання молоді: Збірник наукових статей. – К.: ІЗМН, 1997 – С. 93-101.

49. Ростовський В. М., Сидір М. В. Уроки музики. 1-4 класи. Посібник для вчителя / В. М. Ростовський, М. В. Сидір. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2007. – 60 с.
50. Ростовський О. Я. Методика викладання музики в початковій школі: навчально-методичний посібник / О. Я. Ростовський. – Тернопіль: Навчальна книга - Богдан, 2001 – 215 с.
51. Ростовський О. Я. Педагогіка музичного сприймання / О. Я. Ростовський. – К.: ІЗМН, 1997. – 248 с.
52. Ростовський О. Я. Теорія і методика музичної освіти: навчально-методичний посібник / О. Я. Ростовський. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2011. – 639 с.
53. Ростовський О.Я. Методика викладання музики у початковій школі : [навч.-метод. посіб.] - 2-е вид., доп. - Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2001. – 216 с.
54. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии / С.Л. Рубинштейн : [в 2-х томах]. – М. : Педагогика, 1989. - Т.1. -320 с; Т.2- 328 с.
55. Савченко О.Я. вимоги до якості педагогічної освіти // Початкова школа. – 1995. – №1 – С. 4 – 7
56. Савченко О.Я. Дидактичні особливості інтегрованих уроків / О.Я. Савченко // Початкова школа. – 1992. – №1 С. 2 –6
57. Савченко О.Я. Урок у початкових класах / О.Я. Савченко. – Х. : Освіта. 1993. – 225с.
58. Садовенко С.М. Музично-фольклорне середовище як чинник підготовки дітей дошкільного віку до музичної діяльності // Ніжинський держ. пед. ун-т. ім. М.Гоголя. Наукові записки. Психолого-педагогічні науки. – Ніжин, 2008. - №4. – С.149 – 153
59. Семенов И.Н. Опыт деятельностного подхода к экспериментально-психологическому исследованию мышления на материале решения творческих задач / Методологические проблемы исследования деятельности. - М.: ВНИИТЭ, 1976. - С. 148-188.

- 60.Скрипченко О.В. Психічний розвиток учнів / О.В. Скрипченко. – К. : Рад. шк., 1974. – С. 46-68.
- 61.Смоляк О.С. Український дитячий музичний фольклор : [підруч.-хрестоматія для викл. та учнів]. Вип. 1. – Тернопіль: Лілея, 1998. – 80с.
- 62.Спиркин А.Г. Происхождение сознания / А.Г. Спиркин. – М., 1960. – 367с.
- 63.Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка / М.Г. Стельмахович. – К., 1992. – 231с.
- 64.Ступак Ю. П. Виховне значення українського фольклору / Ю. П. Ступак. – К., 1960.
- 65.Сучасне музичне мистецтво : [підручник] / Упоряд. Г. Ф. Пономарьова, В. М. Бескорса, О. О. Цурканова – Х. : видавець Захарченко С. М., 2012. – 248 с.
- 66.Таланчук О.М.Усна народна творчість [навч-мет. пос.] / О.М. Таланчук. – К. : Либідь.1998. – 245с.
- 67.Таран І. М. Народні музичні традиції у розвитку молодших школярів / І. М. Таран // Початкова школа. – 1993. – №11. – С. 19-22.
- 68.Ткач М. Торжество Великої Лади / М. Ткач // Знання та праця. – 1990, № 4. – С. 26 - 29.
- 69.Товстуха Є. Лікувальна магія українців / Є. Товстуха. – К.: Вечірній Київ. – 1996. – 272с.
- 70.Традиції української етнопедагогіки і їх використання в навчально-виховній роботі в школі. – К., 1993.
- 71.Українська музична культура : [навч. посібник] /Л. О. Кияновська. – К.: ДМЦНЗКМ, 2002. – 178 с.
- 72.Уроки музики в початковій школі: [Добірка статей] // Бібліотечка вчителя початкової школи. – 2001. – №18. – С. 2-40.
- 73.Фрайт О. Фольклорні мотиви в музичних творах для дітей / О. Фрайт // Народна творчість та етнографія. – 1993. – №4. – С. 67-70.

74. Франко І.Я. Із секретів поетичної творчості / І.Я. Франко. – Львів, 1961. – с.27
75. Цимбалюк І. М. Психологія спілкування : [навч. посіб.] / І. М. Цимбалюк – 2-ге вид., випр. і доп. – К., 2007. – 464 с.
76. Черкасов В. Ф. Теорія і методика музичної освіти: [підручник] / Володимир Черкасов – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2014. – 528с.
77. Шпак В.І. Взаємозв'язок загального і естетичного розвитку у вихованні учнів / В.І. Шпак // Початкова школа – 1986, № 2. – С. 30 - 37.
78. Шиянов Е.А. Развитие личности в обучении : [учеб. пособ. для студентов педагогических вузов.] / Е.А. Шиянов, И.Б. Котова. – М.: Изд. центр «Академия», 1999. – 288 с.
79. Щолокова О.П. Художньо-ететичне виховання школярів засобами світової художньої культури / О.П. Щолокова. – К. : УДПУ, 1993. – 79 с.
80. Якобсон П.М. Психология художественного восприятия / П.М. Якобсон. – М.: Искусство, 1964. – 87 с.

Додаток А
Тематика “уроків-образів”

- 1 клас:** “Ой на горі та женці жнуть”;
“Мисливські оповідання”;
“Народні усмішки. Небилиці та побрехеньки”;
“ Коли ще звірі говорили! (музика в казці)”
“Ой хто, хто Миколая любить?”;
“Благослови, Мати, Весну закликати! (Стрітення)”;
“Калино-малино, чого в лузі стоїш”;
“Колискова моєї неньки”;

Додаток Б

Зразки “уроків-образів”

ТЕМА: "Весна іде - радість несе"

Мета уроку: через активізацію художньо-образного мислення та уяви дітей пробудити емоційне, поетичне відчуття оживаючої Природи. “Занурити” дітей у ситуацію зустрічі Зими і Весни через їхню безпосередню участь в імпровізованому дійстві.

Завдання уроку:

1. За допомогою поезії та музики оживити в уяві дітей образи весняної природи;
2. Спонукати дітей до знаходження паралелей між прослуханими художніми образами та Природою;
3. Залучити дітей до виконання хороводів, розучування пісень;
4. Одночасно здійснювати:
 - формування співацьких навичок, (навички правильного дихання, звуковедення, дикції, фразування та виразність співу);
 - роботу над пластичністю жестів, над характером кроку, над особливостями ведення хороводу – як своєрідного рисунку по землі, тощо).
5. Привчати дітей слухати і оцінювати своє виконання і виконання товаришів;
6. Визвати у дітей почуття захоплення давніми традиціями наших предків, повагу до них.

Музичний матеріал: "Весна" ("Шкільний співаник" зб. Ф.Колеса С.155); "Благослови мати, весну закликати" Українська народна пісня// Зб. пісень для 1-3 класів "Вчимося співати" Харків 2000. С – 71; "Зима і весна", слова Черкасенка, музика Я.Степового // Зб. пісень для 1-3 класів "Вчимося співати" Харків 2000. С – 38; хоровод "Сонечко", слова і мелодія з "Весняночки" // Українське дошкільня Київ "Музична Україна" 1991. С – 74; Пісня-хоровод "Подольночка" Збірник пісень для 1-3 класів "Вчимося співати" Харків 2000. С

– 40; "Ой співаночки мої" (слухання); "Ой минула вже зима,- Збірник пісень для 1-3 класів "Вчимося співати" Харків 2000. С – 38.

Хід уроку

З глибини віків, відколи люди навчилися спостерігати Природу, вони задумувалися: що відбувається в Природі? Чому починає танути сніг, чому з під снігу прокльовуються маленькі білі квіти?

- До речі, як вони називаються? Чому скрізь замерзлу землю сходять зелена травичка? Безконечне число "чому?". Нерідко у відповідь на таке "чому?" виникали казки та легенди. А хто пам'ятає легенду про підсніжник? (діти розповідають легенду: - Підсніжники - це квітки, які виникли з сліз Єви, коли все було заметено снігом і вона почала втрачати надію, віру в свої сили. Дві сльозинки розтопили сніг, торкнулися Землі, а Земля подарувала дві квітки. Підсніжник - це квітка надії).

Ми маємо дуже багато легенд і казок про Весну, про весняні квіти, і всі вони чарівні. Одна така розповідь і завітала до нас в гості: *(лагідна мелодія на початку розповіді, яка повільно стихає)*.

РОЗПОВІДЬ: Була зима. Одного зимового ранку, послала старенька мати сина в ліс за дровами. Взяв Іванко санчата, натягнув кожух та й пішов. Поки збирав хворост, трошки змучився та сів перепочити. Чує неподалік хтось стогне. Пішов Іванко на голос, бачить: а там старенькій дідусь провалився в яму, яку мисливці підготували для звірини. Дідусь дуже зрадів побачивши хлопця і почав просити витягнути його з цієї ями. Це було дуже тяжко зробити і хлопець витратив на це дуже багато часу. Вечоріло, хмизу він ще не набрав... Задумався, що ж робити? Їхати до дому з напівпустими санями? А з другої сторони ніч наступає, в лісі страшно. Дідусь, якого він витягнув, побачив сумніви хлопця і вирішив віддячити Іванкові за його добре серце. Він сказав: "Не маю я хворосту, щоб додати в твої сани, не маю грошей щоб оплатити твою послугу, та хочу все-таки віддячити за твоє добре серце. Я даю тобі дар, з яким ти зможеш бачити те, що не бачать прості люди, чути і розуміти мову звірів та

птахів, мову сонця, вітру та землі. Сказавши це дідусь щезнув. А хлопець потяг напівпусті санки до дому і раптом чує:

СОВА кричить: Пугу, Пугу, Зимонько, я несу тобі тугу,
Годі танцювати час уже тікати,
Завтра Стрітєння буде, весна красная прийде.

ЗИМА: Я, твого Стрітєння не боюсь і трохи,
Я з Весною стрінусь, гляну лиш сердито,
Всі забудуть зразу про нікчемне Літо.

СОВА: Пугу, Пугу, ось тобі прикмета:
- Сорока стрекоче, гніздо вити хоче.

І побачив хлопець білолицю Зиму, вдягнуту в усе біле, навіть волосся теж було біле, як сніг. Біля неї стояв сивий мороз в теплому кожусі з посохом в руках.

ЗИМА (розгнівано): Ой Морозе, розвернися, ти їм добре покажися,
Ти сороку цокотуху, заморозь її брехуху,
І Сича із нею враз, щоб даремно не сміявсь.

Після побаченого і почутого, вражений Іванко поспішив до дому і довго не міг зрозуміти: привиділося це все йому чи ні? А зранку він прокинувся від якоїсь пісеньки, виглянув у вікно і зрозумів, що її співають дерева та кущі.

ПІСНЯ: "Весна". - Шкільний співаник зб. Ф.Колеса С. 155 .

Зацікавився хлопець, побіг до лісу, дивитися - а там дівчата спалили опудало Зими та й співають пісню:

ПІСНЯ: "Благослови мати, весну закликати", Українська народна пісня // Збірник пісень для 1-3 класів "вчимося співати" Харків 2000. С – 71.

Іванко озирнувся та побачив біля дівчат розлючену Зиму та суворого Мороза, прислухався хлопчик і чує:

ЗИМА каже:

Ой, Морозе, що ж це люди, насміхаються з нас всюди.

Нас почали виганяти, Весну красну закликати!

Ти провчи їх любий друже, а то весело їм дуже.

Землю скуй, щоб плуг зламався,

кожен в хаті щоб сховався,

Заморозь їм добре ноги, щоб тікали без дороги.

Тут закрутила хуртовина, засвистів вітер, поміцнішав мороз. (*фрагмент мелодії*). Дивиться Іванко, що ж це буде? Бачить, а маленький хлопчик побіг на середину тай закликає:

1) Весно- Весно весняночко,

Прийди до нас паняночко,

Розвій хмари сніговії,

Розбий мости крижанії,

2) Зніми чари зимовії,

Зрости трави шовковії,

Весно-Весно, озовися,

Прийди до нас, не барися

(вивчити з дітьми).

Зима стривожено глянула на небо, Іванко теж подивився: крізь хмари виглянуло Сонечко, а в проміннях Сонця вималювались прекрасні завітчані "Небесні ворота". Вони відчинилися з м'яким кришталевим дзвоном і звідти вийшла в повітряному зеленому платті з квітами в руці - молода красива жінка, за нею десь далеко чувся щебет пташок. От послухайте: (*фрагмент мелодії*). Розлютилася Зима:

ПІСНЯ: "Зима і весна". Слова Черкасенка, музика Я. Степового// Збірник пісень для 1-3 класів "Вчимося співати" Харків 2000. С – 38.

Іванко дивився на все це і розумів, що ніхто крім нього всього цього не бачить і не чує, але всі в це вірили, бачив тільки він. Не витримав і сказав:

Весна іде красу несе,

І тій красі радіє все,

Несе вона усім життя

Уклонімося їй! (усі вклонились),

Смерть Зимі лихий!

З того дня, кожен ранок діти закликали сонечко, а воно і справді починало гріти все тепліше і тепліше, ніби відповідало на прохання дітей.

Хоровод "Сонечко" Діти самостійно мають придумати рухи (гарно зробити коло, бо коло це символ сонечка; крутити коло вправо, за годинниковою стрілкою).

- Сонечко пригрівало, розтопився сніг, показалася земля. І бачив Іванко, як на місцях, де пригріло сонечко і показалася чорна, ще сонна земля, в повітрі виникала прозора, (але достатньо виразна, щоб бачити) постать дівчини. Вона вмивалася росою, весняним дощиком і простягала руки до сонечка. Сонечко розганяло хмари і усміхалося їй. Іванко згадав, що наші предки, Землю називали ніжно: Подольночкою і придумували про неї пісні та хороводи, які дійшли до наших часів.

ПІСНЯ-хоровод, "Подольночка"

А Весна йшла по землі, йшла і співала: пісні її співаночки, засівалися на землі квіточками.

ПІСНЯ: "Ой співаночки мої" (слухання)

Висновок: Наша пісня - це своєрідна вібрація звуків, енергія. Наші слова - це теж енергія, те що ми собі уявляємо - це теж енергія, яку ми посилаємо до Сонечка. І в цьому є великий смисл, який сучасна наука тільки починає відкривати, а наші далекі предки просто знали і співали. Давайте і ми будемо продовжувати ці традиції, такі поетичні і такі чарівні. Діти співають, Весну красну - величають! ***ПІСНЯ "Ой минула вже зима***

(Кінець уроку)

Тема: “Де лелека водиться, там щастя народиться.”

Мета уроку:

Через активізацію художньо-образного мислення та уяви дітей заложити основу для формування почуття любові і поваги до рідного краю, до тих символів, які оберігалися нашими предками.

Завдання: закріпити уявлення дітей про засоби музичної виразності; продовжити роботу над основними вокально-хоровими навичками, такими як: дихання, артикуляція, дикція, фразування; “Занурити” дітей в образний світ української казки; Розвивати творчу уяву дітей в різних формах музичної діяльності (пластичне інтонування, тощо); Активізувати художньо-образне мислення дітей, заложити основу розуміння метафори, порівняння, переносного смислу образів символів фольклору; Пробудити гостроту переживань, пов’язаних з системою ціннісних орієнтацій Людини (Наших далеких предків називали “лелегами” (пелазгами) Лелеки завжди весною летять до рідної землі).

Музичний матеріал: “Ой минула вже зима”; “Сонечко, сонечко”; “Занадився журавель” (хоровод); “Лелеко, лелеко, літав ти далеко” (слухання); “З далекого краю лелеки летіли” з к/ф Тарас Шевченко.(слухання).

Поступово починає танути сніг і царівна Весна бере землю в свої обійми. Зима, натомість, збирається в далеку подорож на північ. Але перед тим як піти, вона зустрічається з Весною.

- Хто знає, як називається день зустрічі Зими й Весни? (Стрітєння.)

- Дійсно, в цей день Зима, кажуть, іде туди, де було Літо, а Літо - де була Зима. По дорозі вони зустрічаються і говорять між собою:

- Боже поможи тобі, Зимо!

- Доброго здоров’я, - каже Зима.

- Бач, Зимо, - дорікає Весна, - що я наробила і напрацювала, ти поїла і попила.

- А хто скаже, як люди уявляли собі Зиму? (*малюнок зими*): - Зиму веде попід руки старий дід Мороз, вона зігнулася, трясеться і ледве йде, кожух на

зимі полатаний, чоботи подерті, а в хустці миші діри прогризли, через плечі у неї - порожнісінька торба.

- А як уявляєте Весну? (*малюнок весни: у весни віночок на голові, вона несе в руках гілочки верби.*)

Так виглядали Зима і Весна. При зустрічі стара Зима і молода Весна сперечаються між собою, кому йти, а кому вертатися.

- Хто з вас згадає, як же люди допомагають Весні, щоб вона перемогла зиму? (Спалюють опудало зими, співають веснянки.)

Колись бувало, як тільки зійде сніг і вигляне ясне сонечко - джерело життя, здоров'я, плодovitості,- пригріє землю, діти й молодь виходять на околицю села, на левади, поляни, в гаї і співають пісні, закликаючи і прославляючи Весну. От і ми з вами звернемося піснею до матінки Природи.

-А зараз я вам заграю мелодію веснянки, а ви спробуйте пригадати, про що в ній співається (Розучування пісні. **"Ой минула вже зима"**).

Дівчата співають, а хлопці будуть чітко відтворювати ритм.

А тепер хлопці скажіть, який характер пісні, і в якому темпі її доцільно виконувати.(Пісня повинна бути в швидкому темпі і має жартівливий характер).

- Що можна зробити, щоб ця пісня була гарною? (Виділити ритм та сильну долю. Звернути увагу на виконавський розвиток.)

В давнину вважали, що ці пісні-прохання мають не абияке значення, що вони допомагають весні, дають їй силу та енергію.

- А крім людей, які дають енергію Весні своїми піснями, хто ще допомагає їй ? Ану попробуйте вгадати:

ЗАГАДКИ: *Голуба хустина, по ній жовтий клубочок По хустині качається, людям усміхається.(небо і сонце); Вдень по небі гуляє, а ввечері на землю сідає (сонечко); Хто однаково всіх любить, всіх однаково голубить, кожний скося тільки гляне, а обняти не дістане(сонечко).*

До сонечка теж звертались, як до божества. Всі ви знаєте, як погано без сонечка. Тому просили, щоб воно вийшло, щоб краще світило, швидше

розтанули сніги, зазеленіла трава, зацвіли квіти. Щоб не пінилося і було справним помічником Весні. От і ми з вами піснею поговоримо з сонечком.

Пісня “Сонечко, Сонечко“.*(співати з використанням пластики рук).*

Коли виходить сонечко, прогрівається земля і настає пора перших птахів. Одні з перших з теплих країв прилітають граки, є така приказка: “Грак прилетів, через місяць зійде сніг”, є про них і прикмета: якщо граки прилетіли до середини березня - літо буде мокре.

За граками летять жайворонки, люди пекли жайворонків з тіста і говорили Весні: дивися, Весно, вже жайворонки прилетіли, дай нам тепла. Потім повертаються дикі гуси. Кажуть: якщо гуси сидять, поховавши голови під крило, - буде похолодання. Крім гусей, жайворонків, прилітають і інші птахи, про них загадка:

*1) Довгонога, чорно-біла
У гніздо на хату сіла
Довгим дзьобом все туркоче
Ніби щось сказати хоче
- Де ж це ти була?
- Далеко
- Як зовуть тебе?
- (Лелека).*

*Довгі ноги ,
Довгий ніс,,
Прилетів,
Обід приніс
Смачних жабеняток
Для своїх маляток,
(Журавель).*

Молодці, вгадали, це лелека, журавель.

Всі птахи є помічниками Весни, але я хочу вам розповісти саме про цю птаху, її називають лелекою, журавлем, веселиком та ще й Бузьком і чорногузом. Звичайно гніздяться вони по лісах. Десь поблизу озера, болота, ріки, де плодиться багато жаб, які разом з гадюками та вужами є головною поживою для цього птаха. Навіть існує легенда, що колись Бог наказав одному чоловікові нести якийсь мішок і ні в якому разі не заглядати в нього. Чоловік ніс, ніс, не витримав, так цікаво йому було, що ж це він несе? Заглянув в мішок, а звідти як повилазило різної нечисті, жаб, вужів та іншого, чоловік давай збирати, та де там, - вони скоро всі порозбігалися з мішка. Тоді перевернувся він на Журавля і до сих пір визбирує жаб та й все інше по всій землі. Навіть прислів'я є таке: "Ковтнув, як Бузько жабу". От така історія.

Однак люди саме за це дуже поважають і люблять цю птаху. Журавлі, коли прилітають на Україну, радіють і танцюють. Діти, бачачи їх танці, теж придумують різні веселі пісні та хороводи про журавлів. Ось і ми з вами вивчимо таку жартівливу пісеньку-хоровод про журавля. (*Пісня “Занадився журавель” - хоровод*). В народі вважається, що журавель - небесна птаха, і хто зруйнує її гніздо, того Бог покарає.

Відомий такий випадок: хлопці залізли в лелече гніздо і забрали звідти яечко, поміняли на куряче. Потім сховалися і спостерігали, як буде реагувати на це мати-журавка. Вона почала літати навкруги гніздечка, тривожно курликати, ніби плакала і шукала своє яечко, вона так кричала, що збіглися люди села і не могли зрозуміти, що трапилось. Потім прилетіли інші журавлі і заклювали ту маму-журавлиху на смерть, з того часу в це село перестали прилітати журавлі.

Пісня “Лелеко, лелеко, літав ти далеко”

З давніх-давен вважалося, що хороша людина не вмирає, а перетворюється в лелеку і займає відведене їй місце в журавлиному ключі.

Тому, мабуть, так магічно притягується погляд людей до неба, як тільки почується журавлине “курли”. Скільки людських переживань зв'язаних з отим “кру-кру”, скільки легенд і пісень складено. Ось одна з них:

Це було давно. На крайній півночі Росії на дрімучих болотах будувалося місто, яке згодом стало красенем Петербургом. Але будували його фактично на кістках людей. Багато-багато кріпаків з України було зігнано тоді в ці болота. Тяжка праця висмоктувала залишки сил, і люди вмирили. Молодому Іванкові так хотілося жити, хотілося повернутися на рідну Україну, до матері, яка вже змучилася чекати сина. Так хотілося хоч крихітку чогось рідного, щоб від мами, від рідної землі. І раптом з неба долинули знайомі звуки “Кру-у - кру-у”. Це журавлиний ключ летів на південь на Україну. І народилася в душі Іванковій пісня: (*Пісня “З далекого краю”*)

Зараз до нас іде весна, і я думаю, настане той день, коли хтось з вас зможе почути журавлине “Курли” і, піднявши голову до неба, зможе побачити журавлиний ключ, та згадає все те, що ви почули сьогодні про цю пташку, яка

як і всі інші, вносить свою особливу барву в цвітіння і панування Весни. Кажуть, журавлі на крилах весну несуть, може це і так?

Ми сьогодні з вами співали багато пісень. Яких? (сьогодні на уроці ми гарними піснями, веснянками закликали Весну)

Раніше люди більше спостерігали за сонечком, за природою. Природа до нас промовляє голосом народних легенд, голосом пісень. Ми повинні вміти слухати і розуміти ті настрої, які вона нам дарує. І якщо ви винесете з цього уроку теплі почуття до прекрасних птахів, то ваша рука ніколи не підніметься, щоб зруйнувати пташине гніздечко, бо "Де лелека водиться, там щастя народиться".

(Кінець уроку)

Тема уроку: “Дерево пам’яті”

Мета уроку: За допомогою асоціативно-образної мови синтезу мистецтв сформувати у дітей відчуття поваги до одного з найважливіших компонентів системи людських цінностей - пам’яті свого роду.

Завдання уроку:

- Закріпити уявлення дітей про засоби музичної виразності, зокрема, про виразність трьохдольного розміру в музиці.
- Закріпити основні вокально-хорові навички: дихання, артикуляція, дикція, фразування в процесі виконання “Колискової”.
- “Занурити” дітей в образний світ української міфології,
- Розвиток творчої уяви дітей в різних формах музичної діяльності (пластичне інтонування тощо)
- Активізувати асоціативно-образне мислення дітей, пробудити гостроту переживань, пов’язаних з системою ціннісних орієнтацій Людини (рідна матір, рідна земля, пам’ять).

Музичний матеріал: поспівка “Дзвіночок дзвонить”; “Так сказав Заратустра”, муз. Р. Штрауса /фрагмент для слухання/; Звуки природи /слухання/; музика для ритмічної пантоміми; музична гра “Перекличка”; Йоганн Штраус “Голубий Дунай” (фрагмент для пластичного інтонування та

закріплення трьохдольного розміру); “Ой ходить сон біля вікон”, укр. нар. пісня (слухання та спів-інсценізація дітей); “Ой Роде мій красний“, укр. нар. пісня (слухання та виконання фрагментів); “Не цурайся пісні”, муз. Кравчука /слухання/; Мусоргський, “Баба Яга”, “Богатирські ворота“; Пендерецький “Елегія пам'яті жертв Хіросіми” /фрагмент/; Бах - Шуберт Аве Марія.

Хід уроку:

Музичне привітання “Дзвіночок дзвонить” – (- Коли ж перший раз на нашій планеті усміхнулося сонечко, з’явилися дерева, тварини, люди? Про це нам розкажує Біблія. Ми говоримо, що світ створив Бог. Він мав образ людини. А раніше? В Древньому Єгипті Божеством вважався ДЕМІУРГ. Це слово на нашу мову перекладається як ОКО (Зір). А що ж говорять древні міфи нашої землі, міфи, яким 8-10 тисяч літ? Виявляється, що у нас древні волхви –священнослужителі теж вважали, що світ створило ОКО, що зір людини – це частинка Всесвіту. Так говорять міфи. А що це таке - міф? Вимисел чи правда? (розмірковування дітей : якщо видумка – дехто саме так вважає, - то якась дивна видумка, вона заставляє задумуватися. А якщо правда, - то теж якась дивна правда, її не відразу зрозумієш.)

Кажуть, що Міфи –це Правда, зашифрована в художніх образах. Треба вміти розгадати ці образи. А це дуже нелегко... Сьогодні ми зробимо таку спробу. Як же наші предки праукраїнці уявляли собі початок всього на землі? Що цінували в своєму житті? Ось послухайте:

- На початку була пітьма – вічна і безмежна. Ні Землі, ні Неба, ні Сонця. Тільки темрява, морок. Густа, холодна і безконечна ніч. А її пронизувало Око. “Воно летіло з далеких Старих Світів, аби утворити новий світ” /фонова музика/.

І пустило “Око” Сльозу, з неї вродилося диво: Першоптах – птиця Сокіл. Його золотаве пір’я осяяло непроникну Ніч. (Ця птиця Сонце).

Пустив Сокіл золоту сльозу – Росинку, і вмить розрісся острів .І пустив Сокіл срібну Сльозинку, впала вона серед острова, утворивши озеро Живої Води. І пустив Сокіл зелену Сльозинку, і від неї проросли дивовижні квіти,

густі, високі трави почалося життя. Уявіть якою прекрасною була земля спочатку /фонова музика/ Виростали гарні дерева, квіти біля них літали птахи та метелики , як це було ми поспробуємо з вами показати. Ви любите гратися безтурботно, весело, щоб трошки розслабитися. Уявіть, що кожен з вас - це гарне дерево, або квітка і ви потихеньку виростаєте і граєтеся з пташками та метеликами / гра “звуки і жести”/.

Побачив Сокіл - Першоптах, як гарно граються рослини і сказав: “Тут моє місце на віки вічні. Звідси я творитиму Світ”. І поринув у глибоку задуму. І створив він двох велетнів Білобога і Чорнобога. І сказав Сокіл-Першоптах Білобогу: “Ти є Володар світла та всього що створиш у ньому”. І сказав Сокіл Чорнобогу: “Ти є Володар Ночі і Пітьми та всього, що створиш у ній”.

Ці велетні були дуже різні. А який був у них характер, розкажу вам не я, розповість вам музика. Музика розповідає, але розуміє її тільки той, хто слухає... (плакат-підказка з термінами, виразами про характер музики)

Слухання: “Баба Яга”, “Богатирські ворота“ Мусорський.

Діалог з дітьми: які засоби музичної виразності відтворюють образ Білобога? (Які тембри рисують цей образ? Світлі чи темні? А про що нам говорить темп?)

Стали Велетні скликати своїх небесних друзів і вийшла в них ось така перекличка: (повторення - активізувати ритмічний слух, відчуття сильної долі, активізувати звуковисотний слух, музичний диктант з використанням релятиву).

/ ритмічна та мелодична імпровізація у формі гри- переклички/

Со – нце / Не - бо / Мі – сяць / Зо – рі /

А потім стали кликати одне одного так:

Со - не - чко / Зі - ро - ньки. / Мі - ся - цю / Не - - бо /

Чи зауважили ви, щось мінялося в цій перекличці? (Помінявся ритм, спочатку він був дводольним, а потім став тридольним).

Подобався цей ритм Білобогу і вирішив він подарувати Озеру Живої води хвилі. Який же танець почали танцювати хвилі на цей ритм? (раз – два – три).

Певно що вальс /вальс Й.Штрауса “Голубий Дунай” – фрагмент, пластичне інтонування/

І почав Білобог творити на світі білому все гарне, добре, чисте. І коли створив він Людину, то зробив так, щоб з самого народження людина чула і співала пісні, які дарували б їй доброту і любов.

- А яку пісню дитина чує саму першу в своєму житті? (Колискову)

*Гой співала мамочка колисаночку
Та не спала мамочка аж до раночку,
Задивились звіздоньки на мамочку
Що схилилась пташкою над дитятком*

- Як ви гадаєте, які почуття будуть виникати у дитини коли вона слухає колискову? Я спочатку Вам її виконаю без слів (вчитель виконує фортепіанну імпровізацію на тему колискової пісні “**Ой ходить сон**” або у вигляді вокалізу). - Які почуття пробуджує ця музика? (Почуття ласки, доброти, спокою, тепла). А якщо цю мелодію заграє інакше? (вчитель грає голосно і швидко) Вийшла в мене колискова? Ні? А чому? (відповіді дітей). - А як потрібно виконувати колискову пісню, щоб дитина відчула тепло маминого серця і заснула? (в помірному темпі, тихо, теплим, ліричним голосом)

Дитина не розуміла маминих слів, але як весняна земля ловить дощ, так і дитяча душа ловить ласку голосу (повторне виконання з словами). Ми з вами поспробуємо вивчити цю пісню, вона виглядає простенькою, а насправді її гарно проспівати дуже трудно. Але ми постараємося.

/розучування колискової з елементами ролевої гри/

В народі казали: “Матінка співає-сон навіває, розуму навчає, судьбу засіває”. Люди жили дружно і щасливо, з самого народження діти чули пісні: добрі, сердечні, ліричні, веселі, ось послухайте веселу, танцювальну мелодію і постарайтеся виконувати все, що я покажу. Будьте спостережливі. */Діти танцюють у відповідності з характером музики/*

- Дивився на це все Чорнобог і чорна заздрість стискала його серце. І задумав він війну проти Білобога та людей. Багато разів він посилав зло, та люди мали силу справлятися з цим злом, стріли не діставалися до серця, не труїли розуму. І поринув в глибоку думу Чорнобог. Став спостерігати, що ж дає силу людям перемагати весь час його зло? І ось одного дня почув він

пісню: (слухання “**Ой роде мій красний**”, /вчитель співає пісню діти на приспіві допомагають/)

І зрозумів він в чому сила людська. Дерево через коріння бере соки землі. Чим сильніше коріння, тим пишніша крона. І подумав Чорнобог – а що ж буде з деревом якщо в нього зрізати коріння? /відповідь дітей/.

Яке ж коріння дає людям силу? - думав Чорнобог. І зрозумів – **це пам’ять! Пам’ять твого РОДУ!**

Якщо людина береже своїх рідних і близьких та пам’ятає про тих, кого вже нема, вона стає сильною духом. А якщо забуває, хто її діди-прадіди, з якого вона роду і народу, - вона стає цинічною, жорстокою, її покидає відвага, їй стає страшно, бо в неї нема духовної опори, - нема кореню. В кожній людині є щось **добре** і щось **погане**. Так от, чорні стріли –думки Чорнобога притягували до себе ті люди, в душах яких було більше зла, ніж добра. І тоді така людина починала кипіти злобою, жорстокістю і придумувати страшні речі. Почалися війни, почала литися кров людська по всій нашій планеті, по всій неосяжній землі Страх і відчай огортав людей. Про це Вам краще розкаже музика.

Послухайте! Послухайте, як звучить злоба і ненависть, як звучить безмежність відчаю, як звучить хаос зруйнованої душі ...Відчуйте гірко-ядовитий присмак війни .../фонограма /

І полетів Білобог до Сокола раду радити.

Тоді скинув Сокіл квітку з вершини свого дерева. І виросла з неї Богиня – Берегинею її назвали люди. У довгій сукні, з розквітчаною гілкою в руці з’являлася вона перед світом. І Сокіл-Першоптах нахилив сонячне коло до її голови. І грізний Бог Вітрів Перун розстеляв перед нею в небі барвисту райдугу. Вся Природа стверджувала велич Берегині. Але краще, ніж мої слова, про це розкаже вам музика. Ось послухайте... //фонограма Аве Марія// (бесіда про характер музики і про почуття, які вона зуміла розбудити)

Від роду до роду оберігала вона людське дерево пам’яті, священні звичаї предків. Берегиня з’являлася смертним не часто і лише тим, в кого в душі ще залишилося щось чисте, добре, світле. В самі страшні часи, коли у людини опускалися руки від зневіри і відчаю, коли вона починала забувати, що вона - **Людина**. Її дерево Роду сохло і вона зів’ялим листочком блукала по світу. Саме тоді на поміч приходила **Берегиня**. Вона посилала **сни**, - де мати співає колискову, де батько навчає розуму, де запах квітів Рідної землі.

Я чую голос матері рідненький

Люби, дитино, землю цю прекрасну,

Вона мені тихесенько співа

*А усміх наче вогник той маленький
Що мить мене ласкаво зігрів:*

Люби, дитино, наш чарівний край,

*Нехай тобі дорогу в даль незгасну
Встеляє сонячно розмай.*

Після таких снів у людини оживає душа, і знову розцвітає дерево її пам'яті. Вона від **предків** своїх, від Землі - Матінки оновлює силу свою. Вона встає, пробуджується з бажанням творити Вічне, Добре і Прекрасне.

"Не цурайся пісні" муз. Кравчука – співає вчитель (1 куп – 2куп. – 1куп)

*Не цурайся пісні, яку чув од мами,
Не згуби, то мова,
прадідів твоїх, -
Бо зречтисся пісні
що цвіла віками
Мов забудь народ свій,
Даль його доріг.*

*У народу й пісні є святі спільноти,
Є земля єдина, доля віща є.
А народ свій - втратиш –
Хто ти є і що ти?
Мов пора смеркання
День тоді стає.*

Висновок: ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ ДІТИ, до сих пір зло воює з добром, Чорнобог з Білобогом. Але поки у вашому серці **жива пам'ять**... про маму, про батька про родину, про красу нашої землі, Вам не страшні стріли Чорнобога.

(Кінець уроку)

Тема уроку : "Ой на Івана , тай на Купала"

Мета уроку: Визвати у дітей відчуття поваги і любові до традицій стародавнього Купальського свята. Через міфосвіт купальських легенд та музичних образів, відкрити дітям лікувальні можливості рослинного світу. Уточнити засоби музичної виразності, за допомогою яких створювалися художні образи.

Завдання уроку:

а) виховні: через активізацію художньо-образного мислення у дітей (засобами музики та поезії) визвати почуття зацікавленості і поваги до народного старовинного свята Івана-Купала. Пробудити відчуття вічності Природи, відчуття неминущих цінностей мудрості народу, відчуття єднання проблем сьогоденних і сивої давнини.

б) розвиваючі: активізувати слухову увагу в процесі співу вправ, слухання музики, виконання пісень:

- продовження роботи над розвитком ритмічного; тембрового; звуковисотного слуху ;

- усвідомлення засобів музичної виразності та їх ролі в створенні художнього образу;

в) навчальні: закріпити інтонування I-VII ступенів ладу:

- закріплення навичок, пов'язаних з відтворенням метроритму в музиці. (пульс, ритм, розмір, такт);

- формування вміння та навичок виразного виконання пісень.

Музичний матеріал: “Весна” укр. нар. пісня. Обробка Ф.Колесси; “Тихо над річкою” укр. нар. пісня (слухання); “Марена” укр. нар. пісня (виконання); “Івана на Купала” укр.нар.пісня (виконання); “Там над річкою” укр.нар.пісня (слухання); “Ой на Івана, та й на Купала”, хоровий твір; “Соловєєчку, сватку, сватку”, пісня-гра. На основі цих пісень закріпити метроритмічні знання дітей.

Хід уроку: Сьогодні на уроці ми з вами будемо слухати багато різної музики, для того що б розвивався ваш слух.

- Для чого людині потрібний хороший слух? (- Щоб слухати.)

Чи задумувалися ви коли-небудь, як багато інформації ми отримуємо через слух? На уроках математики ви слухаєте, на уроках читання, природознавства та інших теж. Ви дуже багато слухаєте. Від того наскільки у вас розвинений слух, залежить ваша слухова увага. Саме тому ми з вами, майже на кожному уроці музики співаємо вправи, пісні і багато слухаємо музики. Отож, приступимо до наших слухових вправ: діти співають “Релятив”, який розвиває звуковисотний та ладовий слух.

- А тепер ми трошки попрацюємо над розвитком вашого ритмічного слуху: діти виконують ритмічні плескання.

- Зараз я вам виконаю мелодію по релятиву, а ви маєте виконати ритм цієї мелодії.

- Тепер ще раз зі мною співаємо звукоряд. Ви вже знаєте що сходинки бувають різними: є сходинки, які тягнуться вгору, вниз, і є такі, які ми називаємо стійкими.

- Чому вони називаються стійкими? - Як ми їх показуємо ручними знаками?

- Бачите, рука показує, що саме ці сходинки тягнуться ні вверх ні вниз.

А куди тягнуться друга та сьома сходинки? (Відповідь дітей: - вгору).

А зараз послухайте мелодію, якщо вона вам знайома, назвіть що це за пісня? **Укр. нар пісня "Соловеєчку сватку, сватку "**. Про що ця пісня ?

- В яку пору року прилітають соловейки? - (весною).

- Весна прекрасна пора року, після зимової сплячки пробуджується природа - це рання весна. Потім зеленіє травка, розпускаються бруньки дерев, прилітають пташки. І от коли вся природа розбуджена, все квітує, люди святкують дуже гарне свято, може хтось скаже, як воно називається ? (- Трійця, або "зелені свята").

- А що ви знаєте про це свято, що можете розповісти? (відповідь дітей).

- Прошуміло свято, який настрій несло воно людям? (відповідь дітей).

- Як ви думаєте які почуття до природи пробуджує це свято? (повагу, любов до природи, бережливе відношення до неї, розуміння, що природа жива і її треба оберігати. Не треба ламати дерева, щоб зазеленити свою оселю, бо люди часто її уквітчують зірваними травами та квітами).

От і одшуміло зелене свято. Уявіть собі що ви виходите за місто, в степ чи в ліс і слухаєте розмову лісу (*показати картину лісу*).

Слухання пісні " Тихо над річкою "

Тихо над річкою, в ніченьку темную, Ніч така місячна, зорі розкинула

Спить зачарований ліс. Ось вони в річці на дні.

Тихо шепоче він, казку таємную, Плачуть берези по той бік сріблестії,

Сумно зітха верболіс. Стогне хтось тяжко вві сні.

Проходить ніч і перші проміння сонечка пробуджують землю, починається мова природи. Своїми звуками промовляє степ, іншим голосом,

немов шепоче в лагідну погоду море, і зовсім інакше, дзвінким багатоголоссям промовляє ліс, от послушайте (*поставити касету з записом звуків лісу, пташиних голосів*).

Ні одного звуку в природі нема просто так, кожен про щось говорить, щось означає. Там у всьому своя гармонія: десь прокувала зозуля, прострекотіла сорока, десь простукав дятел, продзижчала бджілка. Давайте і ми також приєднаємо до них свої голоси і згадаємо пісню про одну лісову пташку.

Послушайте вступ цієї мелодії і згадайтеся що то за пташка.

Пісня " Весна ", Філарет Колеса, (шкільний співаник).- Яка пісня в нас за характером? - А ті звуки, що ми чули в лісі, які вони? Тривожні, радісні, а може загадкові?

Може ті лісові пташині звуки, розповіли якусь новину, а ліс почув і зашепотів. Про що ж шепотів ліс?

Виявляється що нічка, яка тільки-но скінчилася була незвичайною. Це була ніч на Івана-Купала. Сорока, яка до всього дуже цікава, бачила як гарний хлопець Іванко (*показую на картинці парубка*), ходив по лісі і шукав кущ папороті. Шукав довго і наполегливо, бо знав, що папороть цвіте лише раз в рік в глибоку північ. Як розцвітає папороть то тріщить і блищить вогневим, червонокровавим цвітом. Потрібно сісти коло папороті на розісланому рушнику, обвести навколо себе посвяченою крейдою круг і тримати в руці хрест. Вхопивши в жменю цвіт, треба зразу ж сховати його за пазуху, бо нечиста сила теж полює за цвітом папороті.

Так і зробив Іванко. Тоді нечиста підняла страшний галас (відьми, чорти, домовики), щоб налякати і відібрати цвіт у Івана. Цей цвіт - то світ сонця, має велику силу, хто його матиме той буде розуміти мову птахів та рослин... От тому хотіли відібрати у Іванка цвіт, а коли злякати його не змогли, почали йти на хитрощі, щоб повернув голову (а цього не можна робити), бо тоді кінець, нечиста відбере цвіт папороті. Не піддавався Іван ні на які обмани. Та раптом почув дівочий голос, який благав допомогти. Зупинився, оглянувся! Засвистіло-зареготало, квітку щось вирвало з рук... Потім стало тихо-тихо. І з цієї тиші до

Іванка йшла дівчина. Він зрозумів - Русалка, з довгим волоссям, гарна-гарна, але бліда як місячне сяйво (*показую русалку*).

І заговорила русалонька : я знаю, Іванко, ти хотів квіт папороті здобути, щоб він допоміг тобі вибрати наречену для себе і розуміти мову птахів та рослин. Не журися, я допоможу тобі. Але якщо відгадаєш мою загадку:

пісня "А що сходить без насіння".

А що сходить без насіння?

А що росте без коріння?

А що грає голос має?

А що плаче сліз не має?

3) Сонце сходить без насіння,

Камінь росте без коріння,

Скрипка грає ,голос має,

Серце плаче сліз не має.

Відгадав Іванко загадку. І каже тоді русалонька йому: до сходу сонця піди на ріку, там плістимуть віночки з свічечками, бери той, що зліва.

А поки Іван цвіт папороті шукав, на великій лісовій галявині лунала пісня:

слухання пісні "Ой на Івана, та на Купала "

Ой на Івана, тай на Купала,

Там дівчинонька, квіти в 'язала.

2) Квіти в 'язала, в пучечки клала,

До річки несла, в воду пускала.

На Івана, та й на Купала!

Дівчата ще вдень зробили дві ляльки, Марену і Купала, ставили перед ними стіл зі стравами, розклали вогнище і скакали через вогонь.

Марена - русалка (символ води, хмари); Купало - символ сонечка. Сонце в цей день купається в воді, скидає свій жар. З цього дня сонце починає йти на спад. Тому Марену кидають у воду - вона ж русалка. І Купало - Сонце повинно остудити свій жар. Такі закони природи, люди лише їх імітують. І так свято Купала в розпалі, молодь водить хороводи і співає пісень.

Пісня - хоровод "Кругом Мареноньки".

Кожна дівчина плела свій віночок (*показую картинку дівчини з віночком*) і ставила туди свічечки. Це були вінки різних дівочих мрій. З надією знайти хорошого хлопця, друга на все життя. Свої віночки дівчата опускали у воду, вінки несла вода, а дівчата співали: (*наочність*).

Слухають пісню " Там над річкою ".

<i>1) Там над річкою,
Дівча стояло;
З зелених квіточок
Віночок плело.</i> | <i>2) А як уплела,
В річку пустила.
По личку дрібненька
Слезонька текла.</i> | <i>3) Плинь, віночку, плинь
В тую сторону,
Де було мило
Серцю моєму.</i> |
|---|--|--|

Пройшла чарівна ніч Купала. Сидить Іванко з віночком в руках і раптом починає відчувати, що розуміє мову птахів і рослин. От росте полин, він промовляє своїм запахом і каже, що може допомогти тим людям, в кого погано працює шлунок, хто має поганий апетит. А он там в болоті росте татарське зілля (аїр) і каже воно, щоб його додати до полину, сильніша лікувальна сила буде. І ще допоможе аїр коли болять ясна, зуби. Ось запахтіла м'ята: "Бери мене, пий чай з мого листячка, я допоможу при хворій печінці, я допоможу при хворому серці". І так кожна травинка, кожна квітка розповідала Іванкові свої таємниці. Зрозумів тоді Іван, який надзвичайний скарб йому відкрився. Він зможе травами лікувати людей, повертати їм силу і здоров'я.

Цей скарб відкривається і вам дорогі діти, принаймні настільки, щоб ви могли самі собі допомогти коли хвороба "заглядає в очі". Треба тільки дуже-дуже хотіти, взяти книжки в руки, тихенько сісти і почитати. Багато цікавих речей вам відкриється. Та є одна пересторога, одна дуже серйозна умова: здоров'я тримається тільки в тому тілі, де є гарна, чиста душа і добре серце. Тоді травки відчують вашу доброту, душевність і віддадуть вам свою цілющу силу, якщо ви попросите:

*Зілля, зіллячко зелене ,
Забери болячку в мене,
Тільки сонечко зійде,
Хай болячка відійде.*

А от коли людина заздрісна, злобна, любить лукавити, знущається зі слабшого - природа не допомагає. А іноді природа навіть карає, розум людині відбирає і тоді вона сама себе знищує - тютюновим димом, надміром горілки, наркотиками, бо негідна називатися Людиною. Тож пам'ятайте діти: здоров'я і

душевна чистота, доброта, ідуть в парі. Тільки доброта до рідних, до друзів і знайомих, і обов'язково до Природи – матінки, дасть вам здоров'я.

Діти співають пісню : " Купала на Івана ".

1.Купала на Івана / 2р 2)Купала на Івана \2р 3) Купала на Івана \2р
Ішли дівки на ягідки \2р Ішов Іван тай в воду внав /2р За ним Марена
скочила .

Ото ж сьогодні на уроці ви почули таємничість купальської ночі. Запам'ятайте - Купальське свято - це гімн Сонцю і Воді. Це людина хоче показати Природі, що розуміє їх мову, що вдячна цим силам природи за щедрість Землі і ласку Сонця.

(Кінець уроку)

Тема “В піснях історія живе”

Мета уроку: через гаму почуттів, які викликає синтез народних пісень, легенд, ілюстрацій, - сформувати у дітей асоціативно-образну картину подій нашого історичного минулого, повагу до своїх предків.

Завдання уроку: активізувати слухове сприйняття дітей за допомогою спеціальних слухових вправ; повторити основні поняття музичної грамоти, навчити дітей використовувати набуті знання для аналізу музичних творів; розпочати роботу, пов'язану з розучуванням пісні “Гей там на горі січ іде”; познайомити дітей із засобами музичної виразності МАРШУ; використовуючи синтез мистецтв та метод занурення в ситуацію, відкрити перед дітьми героїзм і драматизм козацьких подвигів. Показати, як може пісня оживити історію.

Музичний матеріал: Укр . нар. пісня “Гей там на горі”; Укр. нар. пісня “Зоре моя вечірняя; “Зірвалася хуртовина”; укр. нар.пісня “Ой у полі могила”; увертюра до опери К.Данькевича “Богдан Хмельницький” /фрагменти/; Е. Гріг “Ранок” із сюїти “Пер Гюнт”.

Хід уроку.

1. “Добрий день, діти” (музичне привітання)

На початку уроку ми проспівали з вами музичні вправи. Ось подивіться на цей рисунок, скільки всього сходинок має наша драбинка? / малюнок /-(сім.)

- Думаю, ви здогадалися, що це не прості сходинки, а музичні. Пригадайте, як ми показували їх ручними знаками і співали. (йо, ле ві на зо, ра)

- Які сходинки на картинці виділені червоним кольором? (I,III,V)

- Які виділені чорним кольором? (друга, четверта та шоста)

- Як ви вважаєте, чому їх намалювали різними кольорами? (Червоним кольором виділені стійкі сходинки, а чорним нестійкі).

- Зараз ми з вами проспівали різні мелодії за допомогою наших музичних сходинок (вчитель разом з дітьми виконує різні мелодії на шести сходинках).

1) I П I I I П I 2) П П I I I П I
йо ві-ві зо ра зо ві-ві йо йо-йо, ле-ле ві на ві ле-ле йо

3) I I П I П П I I 4) I I I П I
зо ві зо-зо ві на-на ві-ле йо йо ві зо ві ле-ле йо

А тепер пограємо: я вам почну співати мелодію і буду зупинятися на нестійкій сходинці, ви повинні доспівати, закінчити мелодію на якій сходинці?

- на стійкій.

1) I I I I I I
вчитель йо ле ві на діти ві- ві

2) П I П I
вчитель на-на ві ле-ле діти йо

Ну от ми з вами і повторили стійкі і нестійкі сходинки.

Ви гарно доспівували потрібні звуки, а зараз завдання трошки ускладниться. Ось погляньте на плакат, на ньому написаний маленький смішненький віршик, давайте його прочитаємо

СІВ ШПАК НА ШПАКІВНЮ ТИ НЕ ВМІЄШ ТАК ЯК Я,
ЗАСПІВАВ ШПАК ПІВНЮ: ТАК ЯК ТИ - НЕ ВМІЮ Я

А під тим текстом є для вас підказка

СІВ ШПАК НА ШПА – КІВ - НЮ

ЗА – СПІ ВАВ ШПАК ПІВ - НЮ
■ ■ ■■■■ ■■■■■ ■■ ■■

Скористаємося цією підказкою і виконаємо ритм цієї поспівки, плескаючи в долоні. В першій фразі: “Сів шпак на шпаківню”, - скільки четвертних нот? Якими ритмоскладами вони позначаються? (ТА)

- А скільки коротших – восьмих тривалостей нот? Якими ритмоскладами вони виконуються? (ТІ-ТІ). Виконаємо цей ритмічний малюнок.

- Тепер, скориставшись цим ритмічним малюнком і словами, ми спробуємо створити пісеньку. Візьмемо першу фразу, послухайте які варіанти мелодії я придумала: *(вчитель виконує три різні варіанти мелодії)*.

Хто сміливий і хоче запропонувати свій варіант пісні? *(різні діти виконують придумані мелодії, вчитель допомагає їх чисто проінтонувати і вибирає найбільш вдалий варіант)*.

От ми створили музику. З минулих уроків ви знаєте, що найпростішими типами музики є пісня, танець і марш. До якого типу ми можемо віднести цю музику, яку ви придумали?

- До пісні.

- Який характер нашої пісні? *(вчитель показує плакат – підказку, на якому виписані різні характеристики, з них діти вибирають найбільш відповідні: веселий, жартівливий)*.

Тепер послухайте іншу музику і скажіть, до якого типу вона відноситься? *(виконую марш “Гей там на горі січ іде”)*.

А якщо я його виконаю так: *(виконую повільно тихо і спокійно)*? Хочеться марширувати? (- Ні).

- А чому? Що помінялося? Яка різниця між першим і другим виконанням? Як я виконувала цю музику перший раз? *(“впіймати” слова: ШВИДШЕ, ГОЛОСНІШЕ)*

- В якому темпі звучала музика перший раз? А другий?

- Як відрізнялася динаміка?

- Які засоби музичної виразності повинен використати композитор, щоб створити марш? Ліричну пісню?

- Тому ми можемо зробити висновок: марш вимагає якого темпу? (- чіткішого, швидкого)

- І якої динаміки, гучності? (- голосно, впевнено, урочисто.)

Ви прекрасно охарактеризували марш, тож давайте зараз вивчимо пісню-марш.

(Розучування пісні – маршу “Гей там на горі січ іде”).

Молодці, ви старалися. Сподобався Вам цей марш ? На наступному уроці ми його вивчимо і виконаємо так, щоб всім хотілося марширувати.

То якою повинна бути музика, щоб хотілося марширувати?

Прослухайте марш, і він вам підкаже відповідь на це питання. Так, всі стали і повторяєте за мною мої жести. А я подивлюся, які ви уважні (звучить марш з опери “Богдан Хмельницький”).

Ну то як, хотілося марширувати? Якою повинна бути музика, щоб хотілося марширувати? А знаєте, марш це така особлива музика, яка може перенести вас в ті далекі часи, коли на нашій землі утворилося Запорізьке військо, то було 300-та років тому. В ці роки на наші землі нападали вороги, нищили села, вбивали дітей, грабували, забирали в полон людей, робили їх своїми рабами або продавали в рабство. Для того, щоб захистити українські землі від подібних нападів, було сформоване військо Запорізьке. Про козаків люди говорили так: завзятий, бравий вояка був козак –запорожець; на славу він міг стояти за рідну Україну, за її волю і віру свого народу, і бився, і вмирав, як справжній герой. Слава про героїзм цих людей зберігалася в картинах художників, у піснях та в легендах, які розповідають, як вони жили, про що думали, і взагалі якими вони були. От одну з таких розповідей про козака – Морозенка, який дійсно жив в ті часи, я вам розповім:

Це було триста років тому. В одному мальовничому селі, що розляглося над Дніпром, жила вдова з сином. Ще зовсім малим був хлопчик, як прийшла недобра звістка про смерть його батька. А потім хлопчина виріс, став сильним

парубком і також мріяв стати козаком, як його батько. Так сталося, що в село заїхав сотник зі своїми козаками (*фрагмент з увертюри “Тарас Бульба”*).

Цей сотник зупинився на центральному майдані і брав молодих хлопців на службу. Вдовин син, молодий Морозенко, незважаючи на сльози матері, вблагав сотника взяти його з собою. І став Морозенко козаком. Стояла мати на краю села, проводжаючи свого сина, і різні почуття вирували в її серці (*пісня - речитатив “Зірвалася хуртовина”*). Попрощалися козаки із своїми рідними, посідали на коней і вирушили в дорогу (*фрагмент маршу з увертюри “Тарас Бульба”*). Відважним, сильним був хлопець, хоч молодий, та поважали його товариші. Якось перед боєм з татарського війська виступив їхній багатир, викликаючи когось з козацького війська на смертний двобій. Переглянулися козаки поміж собою: хто з них може битися з таким багатирем? Аж тут, нікого не питаючи, буквально влетів на коні Морозенко і вибив татарського багатиря з сідла. Почався бій (*фрагмент двобою з увертюри “Тарас Бульба”*). Видно, пам'ять про батька пекла серце хлопця, додавала йому сили. Переміг він богатиря. Слава про Морозенка пішла по всій Україні. І раділа мати, що такого славного сина має. Але якось засумував Морозенко за рідним селом, за матір'ю (*пісня “Зоре моя вечірня”*). Пізно ввечері відлучився з козацького табору в степ і потрапив у ворожу засідку. Почався нерівний бій. І загинув молодий славний козак. За козацьким звичаєм, поховали Морозенка, насипали серед степу високу могилу. Багато таких могил було в наших степах (*пісня “Ой у полі могила”*).

Важко, тяжко було козакам цю страшну вістку принести в село, де жив Морозенко, і вирішили вони скласти про нього пісню, ця пісня дійшла і до наших часів (*пісня “Ой Морозе, Морозенку”*). Зрозуміла все бідна мати. Мовчки, тихо пішла вона до річки і більше ніхто її вже не бачив. Люди, які пішли за нею, кажуть, що побачили на березі ріки дерево, якого раніше не було. То була верба, плакуча верба з довгими до землі, вітами. Старі люди кажуть, а хто хоче, вірить: якщо прислухатися, то можна було почути тихий, тихий шепіт листочків:

*Будуть приходити люди,
Вбогі, багаті, веселі й сумні
Радості й тугу нестимуть мені,
Їм промовляти душа моя буде.*

*Я обізваюся до них:
шелестом тихим вербової гілки,
Голосом ніжним тонкої сопілки,
Смутними росами з вітів моїх..*

(музика з сюїти “Пер Гюнт” Е.Гріга “Ранок”)

Висновок: Сходить сонечко, народжується новий день, день, який дасть початок новим прекрасним пісням, які дійшли і до наших днів. “Ось де, діти, наша слава, слава України...” Як бачите, і марш, і пісні, зуміли нам розповісти про події, які відбувалися 300 років тому. І не просто розповіли, а оживили події давно минулих літ.

(Кінець уроку)

Додаток В

ТАБЛ .І.. Результати першого анкетування дітей 1-А класу (32 учнів)

№	ситуативні запитання	кількість дітей	Кількість дітей в %
I	<p>Біля вашого дому однокласники ламають гілки дерева, щоб дістати калину, ваша реакція :</p> <p>а)- підійдете і теж з ними будете ламати гілки, щоб і собі дістати гілочку калини,</p> <p>б)- пройдете мимо ;</p> <p>в)- зробите зауваження,</p> <p>г)- виправите їх помилку і змажете поламані місця розчином для дерева, який є у вашого дідуся.</p>	<p>6</p> <p>19</p> <p>6</p> <p>1</p>	<p>18,8 %</p> <p>59,4 %</p> <p>18,8 %</p> <p>3,1 %</p>
II	<p>Увечері дорослі пішли. З вами залишилася маленька дитина, дитині час спати, вона плаче, ви :</p> <p>а)- покличете когось з дорослих, сусідів,</p> <p>б)- розкажете їй казку,</p> <p>в)- заколишете та заспіваєте колискову.</p>	<p>18</p> <p>9</p> <p>5</p>	<p>56,3 %</p> <p>28,1 %</p> <p>15,6 %</p>

№	ситуативні запитання	кількість дітей	кількість дітей в %
III	Ви поїхали на Різдв'яні свята до села, і от ввечері по хатах ходять ряжені з Вертепом, колядою.		
	Вам : а)- не буде цікаво,	13	40,6 %
	б)- подивитися, якщо самі прийдуть до хати	13	40,6 %
	в)- підете подивитися, що таке Вертеп, та з цікавістю послухаете колядки.	6	18,8 %
IV	Ви поїхали за кордон в гості і потрапили на народне свято, після якого ваші знайомі попросили розповісти, чи є на Україні такі свята. Ви їм розповісте про :		
	а) - 1 квітня, новий рік, 8 березня;	25	78,1 %
	б) - Різдво, Великдень, Івана Купала.	7	21,9 %
V	На свято Великодня вдосвіта, приблизно о 5-й ранку, ваша бабуся піде святити паску і попросить вас піти з нею. Вам дуже хочеться ще поспати. Ваша поведінка :		
	а)- попросите не будити вас	22	68,8 %
	б)- підете, бо не хотіли б образити свою бабуся	10	31,3 %